

Middeleeuwse bewoningssporen op het binnenterrein van de Letterenbibliotheek

Definitief onderzoek aan de Wittevrouwenstraat 7-11,
gemeente Utrecht

Basisrapportage Archeologie 36

Middeleeuwse bewoningssporen op het binnenterrein van de Letterenbibliotheek

Definitief onderzoek aan de Wittevrouwenstraat 7-11, gemeente Utrecht

M.F.M. Duurland

Cultuurhistorie Gemeente Utrecht
Zwaansteeg 11
3511 VG Utrecht

Februari 2009

Administratieve gegevens van het project

Projectcode en -naam:

WVS2 – Wittevrouwenstraat 7-11

Locatie:

Utrecht-Binnenstad, Letterenbibliotheek,
Wittevrouwenstraat, Drift

Ciscode:

18975

Landelijke coördinaten:

136970,6/456318,3; 137003,5/456312,7;
137000,1/456289,3; 136967,6/456294,9

Opdrachtgever:

Universiteit Utrecht

Uitvoerder:

Cultuurhistorie, gemeente Utrecht

Coördinator vanuit de gemeente:

A.M. Bakker

Dagelijkse leiding opgraving:

M.F.M. Duurland

Uitvoering veldwerk:

11 september tot en 19 oktober 2006

Beheer en plaats van documentatie:

Cultuurhistorie
Zwaansteeg 11
3511VG Utrecht

Codering:

ISBN 978-90-73448-25-4

Distributie en verkoop:

HALOS, Books on archaeology
website: www.halos.nl
e-mail: info@halos.nl
tel: 043 - 450 0051

Inhoudsopgave

Samenvatting	5	7 Synthese en conclusies	69
1 Inleiding	7	Vondsten en documentatie	74
2 Fysisch-geografische en historische context	9	Literatuur	75
2.1 Algemene geschiedenis van Utrecht (door R. de Kam)	9	Eerdere uitgaven	77
2.2 Historische achtergrond	11	Colofon	78
2.3 Fysische geografie en bodemkundige ondergrond	15	Bijlagen	79
3 Onderzoeksvragen en methode	17	Bijlage 1: sporen op niveau 1 (werkput 1, vlak 1; werkput 2, vlak 1; werkput 3, vlak 1).	81
3.1 Onderzoeksvragen	17	Bijlage 2: sporen op niveau 2 (werkput 1, vlak 1; werkput 2, vlak 2).	83
3.2 Methode	17	Bijlage 3: sporen op niveau 3 (werkput 1, vlak 2; werkput 2, vlak 3; werkput 3, vlak 2; werkput 4, vlak 1).	85
Resultaten	19	Bijlage 4: sporen op niveau 4 (werkput 4, vlak 2).	87
4 Bodemkundige ondergrond van het opgravingsterrein (door M. van Dinter)	21	Bijlage 5: sporen op niveau 5 (werkput 1, vlak 3; werkput 2, vlak 4; werkput 3, vlak 3; werkput 4, vlak 3).	89
5 Structuren en sporen	23	Bijlage 6: sporen op niveau 6 (werkput 1, vlak 4; werkput 2, vlak 5; werkput 3, vlak 4).	91
5.1 Periode 1	25	Bijlage 7: gereconstrueerd dwarsprofiel over het opgravingsterrein.	93
5.2 Periode 2	31		
5.3 Periode 3	43		
6 Vondsten	45		
6.1 Aardewerk	45		
6.1.1 Aardewerk uit de Romeinse tijd en vroege middeleeuwen	45		
6.1.2 Aardewerk van periode 1	46		
6.1.3 Aardewerk van periode 2	53		
6.1.4 Aardewerk van periode 3	55		
6.2 Metalen voorwerpen en munten (door M. Hendriksen)	55		
6.3 Bewerkt been	63		
6.4 Natuursteen bouwfragmenten (door A.F.E. Kipp)	63		
6.5 Glas (door A.G. Rauws)	67		

Samenvatting

Tussen 11 september en 19 oktober 2006 is door Cultuurhistorie van de Gemeente Utrecht een opgraving uitgevoerd in de noordoosthoek van de middeleeuwse stad. Het opgravingsterrein was gelegen aan de Witte-vrouwenstraat 7-11, op het binnenterrein van de Letteren-bibliotheek van de Universiteit Utrecht. De bovenste 1,2 m van het terrein was in 1975 al verstoord.

In de Romeinse tijd en de vroege middeleeuwen is het gebied waar de opgraving heeft plaatsgevonden waarschijnlijk extensief als weidegebied gebruikt, getuige enkele aardewerkfragmenten uit deze perioden. In de tweede helft van de elfde eeuw is het gebied verkaveld. Een perceelsgreppel uit deze verkavelingfase doorsneed het opgravingsterrein. De eerste bewoningssporen dateren uit de eerste helft van de twaalfde eeuw en kwamen verspreid over het terrein voor. Het betreft hier onder andere de kringgreppel van een hooimijt, greppels, losse paalkuilen en de vermoedelijke zijwand van een bijgebouw. Omdat de sporen uit de twaalfde eeuw voor een groot deel verstoord werden door latere ingraveningen is het moeilijk een goed beeld te vormen van de aanwezige structuren. Het aardewerk uit deze sporen was ook opvallend fragmentarisch.

De sporen uit de periode 1250-1500 waren geheel anders van aard. Greppels ontbraken maar er waren daarentegen wel opvallend veel grote kuilen aan deze periode toe te schrijven. Ook is een aantal in baksteen gebouwde structuren aangetroffen, zoals perceelsmuren, beerputten, een zijmuur van een achterhuis met de resten van een keldergewelf en een goot met bezinkput.

Uit de periode 1500-1800 dateren enkele grote kuilen. In één van de kuilen is een opmerkelijke verzameling bewerkt natuursteen aangetroffen. Deze, vaak rijkelijk versierde, bouwfragmenten uit de vijftiende en zestiende eeuw getuigen van een statig woonhuis. Door de eerder genoemde verstoring van terrein zullen alleen de diep ingegraven sporen uit deze periode bewaard zijn gebleven.

Door de opgraving is nu een nieuwe bewoningskern uit de twaalfde eeuw gelokaliseerd binnen de middeleeuwse stadsmuren. Over de aard van deze bewoningskern kan weinig met zekerheid gezegd worden omdat slechts een relatief klein deel van de bewoningskern is opgegraven en dan ook nog eens alleen de achtererven. Wel duidt de eerder genoemde hooimijt op het min of meer agrarisch karakter ervan. Onduidelijk is nog hoever de twaalfde-

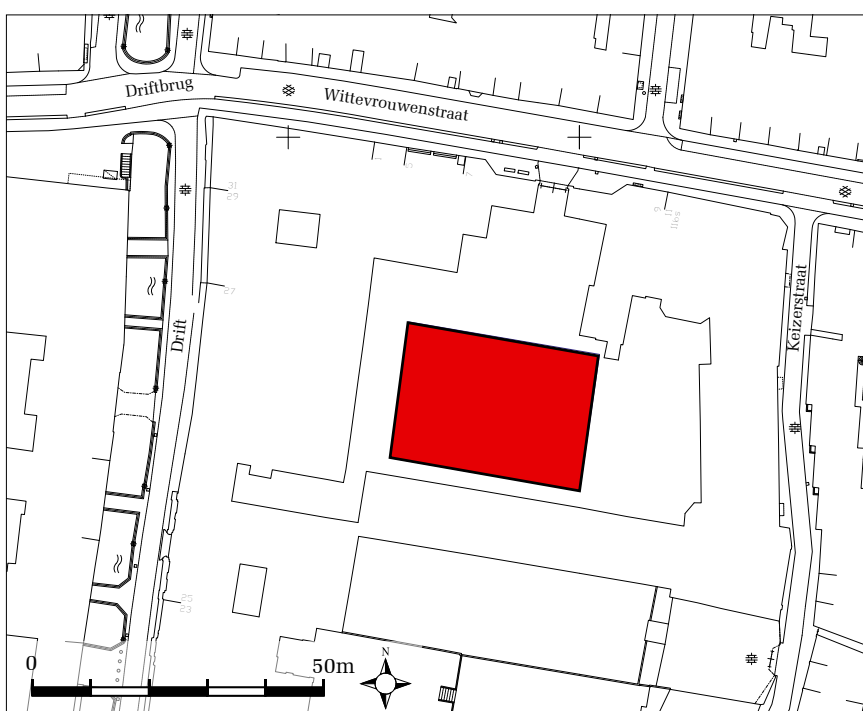
eeuwse bewoning zich over de noordoosthoek van de middeleeuwse stad uitstrekte. Toekomstige opgravingen in de omgeving geven hier hopelijk meer inzicht in.

Het aantreffen van perceelsmuren uit de late veertiende en/of vroege vijftiende eeuw maakt het, in combinatie met gegevens uit historische bronnen, mogelijk om af te leiden welke veranderingen zich tot circa 1600 in de percelering hebben voorgedaan. Het samenvoegen en opdelen van verschillende percelen leidde toen tot vijf percelen tussen de immuniteit van Sint-Jan en de Witte-vrouwenstraat. Vier van deze percelen werden in 1807, bij de verbouwing tot het paleis van Lodewijk Napoleon, samengevoegd tot één geheel. De vondst van de grote hoeveelheid natuursteen bouwfragmenten uit de vijftiende en zestiende eeuw, laat ons toe een idee te vormen van de rijke gevelarchitectuur van één van de huizen die buiten het opgravingsterrein vielen.

Uit het fysisch-geografisch onderzoek dat tijdens de opgraving is uitgevoerd blijkt dat de natuurlijke ondergrond uit oever- en beddingafzettingen bestaat die voor de Romeinse tijd dateren. Het loopniveau lag hier vrij hoog, vergeleken met veel andere locaties in de Utrechtse binnenstad. In de loop van de late middeleeuwen werd het terrein opgehoogd.

1.1 Ligging van het opgravingsterrein (stedelijk niveau).

1.2 Het opgravingsterrein (rode rechthoek) ten opzichte van de omliggende bebouwing.

1 Inleiding

Ligging van het onderzoeksgebied

Het opgravingsterrein is gelegen aan het adres Witte-vrouwenstraat 7-11 te Utrecht, op het binnenterrein van de huidige bibliotheek van de faculteit letteren (Universiteit Utrecht). Dit binnenterrein komt overeen met het vroegere voorplein (basse-cour) van het paleis van Lodewijk Napoleon, uit het begin van de negentiende eeuw.

De hoekcoördinaten van het opgravingsterrein zijn: 136970,6/456318,3; 137003,5/456312,7; 137000,1/456289,3; 136967,6/456294,9. De oppervlakte van het onderzochte terrein beslaat 0,078 ha.

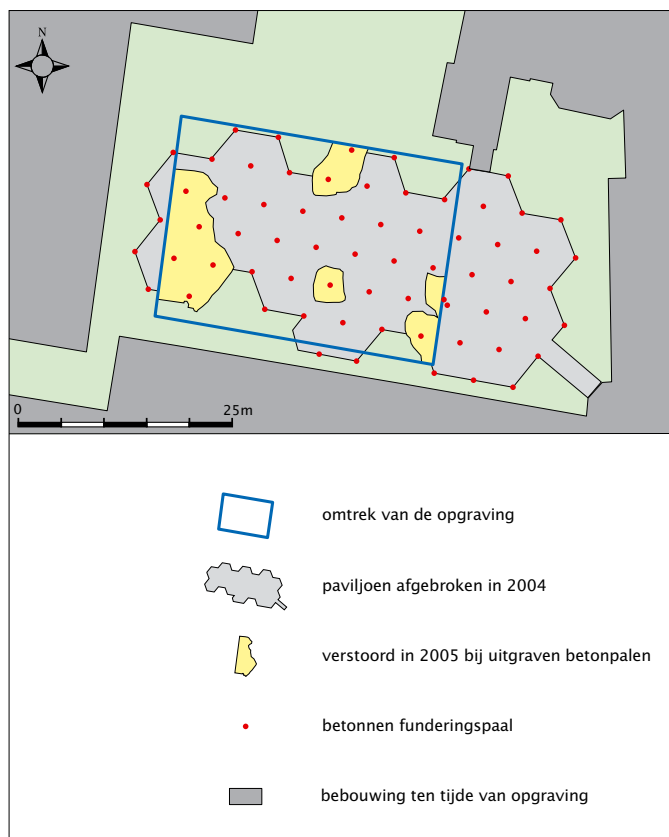
Aanleiding voor het onderzoek

In het kader van de herinrichting van de letterenbibliotheek is door de Universiteit Utrecht opdracht gegeven om onder het binnenterrein van de letterenbibliotheek een fietsenkelder te bouwen voor studenten en personeel. De onderkant van deze fietsenstalling reikt tot 3 m onder het huidige maaiveld. Omdat archeologische resten bij het uitgraven van de bouwput verstoord zouden worden is door de Sectie Cultuurhistorie van de Gemeente Utrecht besloten tot behoud ex situ van de archeologische resten, door middel van een opgraving.

Voorgeschiedenis

Van 1975 tot en met 2004 stond op het binnenterrein van de letterenbibliotheek, ter plaatse van het opgravingsterrein, een bijgebouw van de universiteitsbibliotheek. Bij de bouw van dit paviljoen in 1975, is de bodem tot 1,20 m onder het maaiveld uitgegraven. In de zo ontstane bouwput zijn vervolgens als fundering voor het paviljoen 60 cm dikke betonpalen gegoten in speciaal daarvoor in de ondergrond geboorde gaten. Na de sloop van het gebouw is eind februari 2005 door een sloopbedrijf geprobeerd om de gegoten betonpalen uit de grond te trekken zonder de bodem te verstoren. Toen dit niet bleek te lukken, is de sloper er zonder verder overleg toe overgegaan, de betonpalen er met een graafmachine uit te graven.

Tijdens deze werkzaamheden werd de Sectie Cultuurhistorie van de Gemeente Utrecht gealarmeerd door een student die zag dat oud muurwerk weggegraven werd. A.M. Bakker (adviseur archeologie, Cultuurhistorie, Gemeente Utrecht) heeft na inspectie de graafwerkzaamheden meteen stil laten leggen. In overleg met de Universiteit Utrecht is vervolgens besloten de bouwput weer tot het maaiveld op te vullen en de resterende betonpalen pas na de archeologische opgraving te verwijderen. Delen van

1.3 De in 2005 verstoorde delen binnen het opgravingsterrein, met de omtrek van het voormalige paviljoen en de betonnen funderingspalen.

het op te graven terrein waren toen echter al tot meer dan 3 m onder maaiveld verstoord.

Archeologische verwachting

Omdat het opgravingsterrein zich binnen de middeleeuwse stadsomwalling bevond lag het in de verwachting dat hier vooral middeleeuwse bewoningssporen aangetroffen zouden worden. Daarnaast was niet uit te sluiten dat ook vroegere sporen aanwezig waren (late prehistorie tot en met vroege middeleeuwen).

Uitvoering van het onderzoek

Binnen de afdeling Stedenbouw en Monumenten, Cultuurhistorie van de Gemeente Utrecht heeft de opgraving de code WVS2 gekregen. Door de RACM is als OM-nummer, 18975 toegekend.

Het bureauonderzoek voorafgaand aan de opgraving is uitgevoerd door M.F.M Duurland en vond plaats van 5 t/m 9 september 2006. De archeologische opgraving vond plaats in de aaneengesloten periode tussen 11 september en 19 oktober 2006. De opgraving is uitgevoerd door de archeologische velddienst van de afdeling Stedenbouw en Monumenten, Sectie Cultuurhistorie van de Gemeente Utrecht. Het bevoegd gezag was namens de gemeente Utrecht in handen van A.M. Bakker. De dagelijkse veldleiding had M.F.M. Duurland. Het team van veldmedewerkers bestond uit: T.P. Moesker, O.T.C. Hoogzaad, Y. Meyer, F.J. Van der Wal en S. Diependaal. Het machinaal grondverzet is uitgevoerd door A. Boone van Agterberg bv. De tijdens de opgraving aangetroffen baksteenconstructies zijn in situ bestudeerd door A.F.E. Kipp (bouwhistoricus van de gemeente Utrecht). Na de opgraving kwam op 23 oktober 2007 ten noorden van het opgravingsterrein een middeleeuwse muur aan het licht. Deze is gedocumenteerd door B.J.M. Klück (bouwhistoricus van de gemeente Utrecht).

De uitwerkfase na de opgraving heeft met onderbrekingen plaatsgevonden tussen 23 oktober 2006 en 20 juni 2008. Daarbij is de spooranalyse uitgevoerd door M.F.M Duurland. De metaalvondsten zijn gedetermineerd door M. Hendriksen en de munten door P. de Breuk. De al eerdergenoemde A.F.E. Kipp bestudeerde ook het losse bouw materiaal van bewerkt natuursteen. Het aardewerk is in eerste instantie gedetermineerd door W. Griffioen en in een elektronische database ingevoerd door M.F.M. Duurland. Het vroege aardewerk (ouder dan dertiende eeuw) is daarna nog eens door M.F.M. Duurland onderzocht om dateringen aan te scherpen.

2 Fysisch-geografische en historische context

Om de onderzoeksresultaten in hun context te plaatsen volgt in dit hoofdstuk een beknopt overzicht van de bekende historische en fysisch-geografische gegevens. Eerst wordt de algemene geschiedenis van de stad Utrecht besproken. Vervolgens wordt dieper ingegaan op de geschiedenis van de directe omgeving van het onderzoeksterrein aan de Wittevrouwenstraat. Als laatste worden de fysische geografie en bodemkundige ondergrond van het gebied behandeld.

2.1 Algemene geschiedenis van Utrecht *(door R. de Kam)*

De bewoningsgeschiedenis van Utrecht gaat terug tot de late midden-bronstijd. In 2007 werden er in Leidsche Rijn bewoningssporen aangetroffen die rond het jaar 1300 voor Chr. gedateerd konden worden. Het betrof een vroege nederzetting waar onder meer bewerkt hertengewei, ruw aardewerk en een deel van een berenkaak werden gevonden. Voor zover te achterhalen, is de nederzetting, waarvan de bewoners leefden van een gemengd boerenbedrijf, enkele generaties bewoond geweest. Of er in de eeuwen daarop bewoning in Leidsche Rijn is geweest, is tot nu toe niet vastgesteld. De eerste echte bewoningssporen dateren uit omstreeks 300-100 voor Chr. en werden in 2001 net ten zuiden van de dorpskern van Vleuten aangetroffen. Het betrof een nederzetting waarvan onder meer de plattegronden van twee lange woonstalhuizen werden aangetroffen. Uit de laatste fase van de late ijzertijd zijn meer bewoningssporen bekend, zoals bij de Hogeweide waar enkele greppels zijn gevonden, die omstreeks 25 voor Chr. konden worden gedateerd. Uit deze vroege periodes zijn er in de Utrechtse binnenstad geen bewoningssporen gevonden. Goed mogelijk is dat deze door latere bewoning zijn opgeruimd.

Onderdeel van de Romeinse limes

De komst van de Romeinen in de eerste helft van de eerste eeuw bracht grote veranderingen met zich mee voor zowel de inheemse bevolking als voor het landschap. Het grootschalige archeologisch onderzoek in Leidsche Rijn, dat al vanaf 1997 wordt uitgevoerd, heeft veel nieuwe inzichten opgeleverd over de inrichting en de functie van de Romeinse grenszone of *limes* en de gevolgen daarvan voor het landschap. Steeds meer blijkt dat de *limes* geen statische grens was, maar een militaire transportroute die goed werd bewaakt. De laatste jaren is ook duidelijk geworden dat de limes niet omstreeks 47 na Chr. is inge-

richt, toen keizer Claudius de rivier de Rijn als noordelijke grens van het rijk koos, maar een paar jaar eerder. En dat zou wel eens alles te maken kunnen hebben gehad met de verovering van Britannia in 43 na Chr. Op de zuidoever van die grens- en transportrivier richtten de Romeinen een militaire zone in die bestond uit wegen, wachttorens, kades en forten. Van deze forten of *castella* lagen er twee binnen de hedendaagse gemeentegrenzen van Utrecht: *Trajectum* op het Domplein en een fort met onbekende naam op de Hoge Woerd in De Meern. Door archeologisch onderzoek is de plek van deze twee forten met hun naastgelegen kampdorpen redelijk goed in kaart gebracht. Ook op andere, soms meer onverwachte plaatsen binnen de gemeentegrenzen zijn bewoningssporen uit de Romeinse tijd vastgesteld, zoals in de Utrechtse binnenstad bij het Pieterskerkhof (2006), de Boterstraat (1986), de Eligenstraat (2000) en de Oosterkade (2004). Ook in Leidsche Rijn zijn in de afgelopen jaren veel Romeinse sporen aangetroffen. De Romeinse wachttorens in Leidsche Rijn zijn daar spectaculaire voorbeelden net als de verschillende schepen - waaronder het zeer complete schip De Meern 1 - en de resten van de Romeinse weg. Eén van de laatste bevindingen is dat deze weg niet, zoals tot nu toe werd aangenomen, als een kralenketting van legerkamp naar legerkamp liep, maar een eigen doorgaande route volgde ten zuiden van de twee Utrechtse *castella*. De forten waren daardoor alleen te bereiken via wegen die zich afsplitsten van de doorgaande weg. In het geval van het legerkamp op de Hoge Woerd ging het om een doodlopende weg van ongeveer 800 meter lang.

Utrecht en de bisschop der Friezen

Dat Romeinse verleden heeft grote gevolgen gehad voor het verdere verloop van de Utrechtse geschiedenis, want nadat de Romeinen aan het eind van de derde eeuw waren vertrokken, kreeg *Trajectum* omstreeks het jaar 695 een nieuwe bestemming. Het Utrechtse *castellum* lag, net als de rest van de voormalige *limes*, in die tijd opnieuw in een grenszone en wel die tussen de Franken in het zuiden, die zichzelf in zekere zin als opvolgers van de Romeinen zagen, en de Friezen in het westen en noorden. Toen de Frankische hofmeier Pepijn II een groot deel van Friesland op de Friese koning Radbod veroverde, vroeg de Angelsaksische zendeling Willibrord aan Pepijn toestemming om het christelijk geloof in het nieuw verworven gebied te mogen verspreiden. Hij werd daartoe in 695 door de paus in Rome tot aartsbisschop van de Friezen gewijd, waarna Pepijn hem het voormalige *castellum* in Utrecht aanwees als uitvalsbasis voor zijn missie. Dat zou het begin zijn

van een nieuwe, belangrijke bewoningsfase in Utrecht. Overigens is uit archeologisch onderzoek in Leidsche Rijn duidelijk geworden dat de stroomrug van de Rijn ook in de eeuwen vóórdat Willibrord zijn missiepost stichtte, redelijk dicht bevolkt is geweest. Tijdens onderzoek in 2005 is zelfs een tot nu toe geheel onbekende, maar redelijk grote vroegmiddeleeuwse nederzetting gevonden uit omstreeks 550-750.

Dichtbij dat geestelijk centrum van Willibrord ontstond op de zuidelijke oever van de Rijn de handelsnederzetting Stathe, die als het begin kan worden gezien van het hedendaagse Utrecht. Vandaag de dag zijn er zelfs nog steeds duidelijke geografische sporen van Stathe terug te vinden. De houten, vroegmiddeleeuwse huizen stonden namelijk allemaal op een eigen perceel met daartussendoor een paadje naar de rivier. Weliswaar zijn de huizen van toen allang vervangen door anderen, maar de paadjes van twaalfhonderd jaar geleden zijn nog steeds te herkennen in de vele steegjes die haaks staan op dit deel van de Oudegracht, dat tot het begin van de twaalfde eeuw een deel van de Rijnloop was.

Aan die 'Utrechtse' Rijnsoever moet het in de elfde eeuw overigens een drukte van belang zijn geweest. Niet alleen door de handel, maar ook door alle bouwmaterialen die daar in die tijd werden afgeleverd. In die eeuw werden er namelijk heel wat imposante bouwprojecten uitgevoerd. Zo werden er een Romaanse Domkerk, drie kapittelkerken, een abdij, een parochiekerk en een paleis voor de Duitse keizer gebouwd. Van deze elfde-eeuwse gebouwen staan er nog steeds twee overeind: de Romaanse Pieterskerk en Janskerk. Van de andere elfde-eeuwse gebouwen zijn er soms nog bepaalde delen aanwezig, zoals de kloostergang van de Mariakerk.

Drie nederzettingen binnen een nieuwe stad

Uit archeologisch onderzoek is gebleken dat er vanaf de tiende eeuw ook aan de noordzijde van de hedendaagse binnenstad al bewoning was. Deze nederzetting, waar geen naam van bekend is, lag dichtbij de oever van de rivier de Vecht. Rond het jaar 1000 werd er vanaf de handelswijk Stathe naar deze nederzetting een kanaal gegraven. Op de plek waar dat nieuwe kanaal - wat tegenwoordig het noordelijk deel is van de Oudegracht - in de Vecht uitmondde, werd een haven gebouwd. Daarvan is maar liefst 140 meter kade teruggevonden tijdens archeologisch onderzoek in 1981. De kadeconstructies bleken te zijn gemaakt met alles wat maar enigszins bruikbaar was, zoals eikenhouten palen, elzenhout, zware planken en zelfs delen van gesloopte schepen. Maar het vele werk ten spijt zou de haven slechts enkele decennia bestaan. Het havengebied lag namelijk in een - deels kunstmatige - binnenbocht van de rivier waardoor deze al snel verzandde. De bewoners hebben nog uit alle macht geprobeerd om daaraan het hoofd te bieden door in dieper water een nieuwe kade te bouwen, maar het bleek

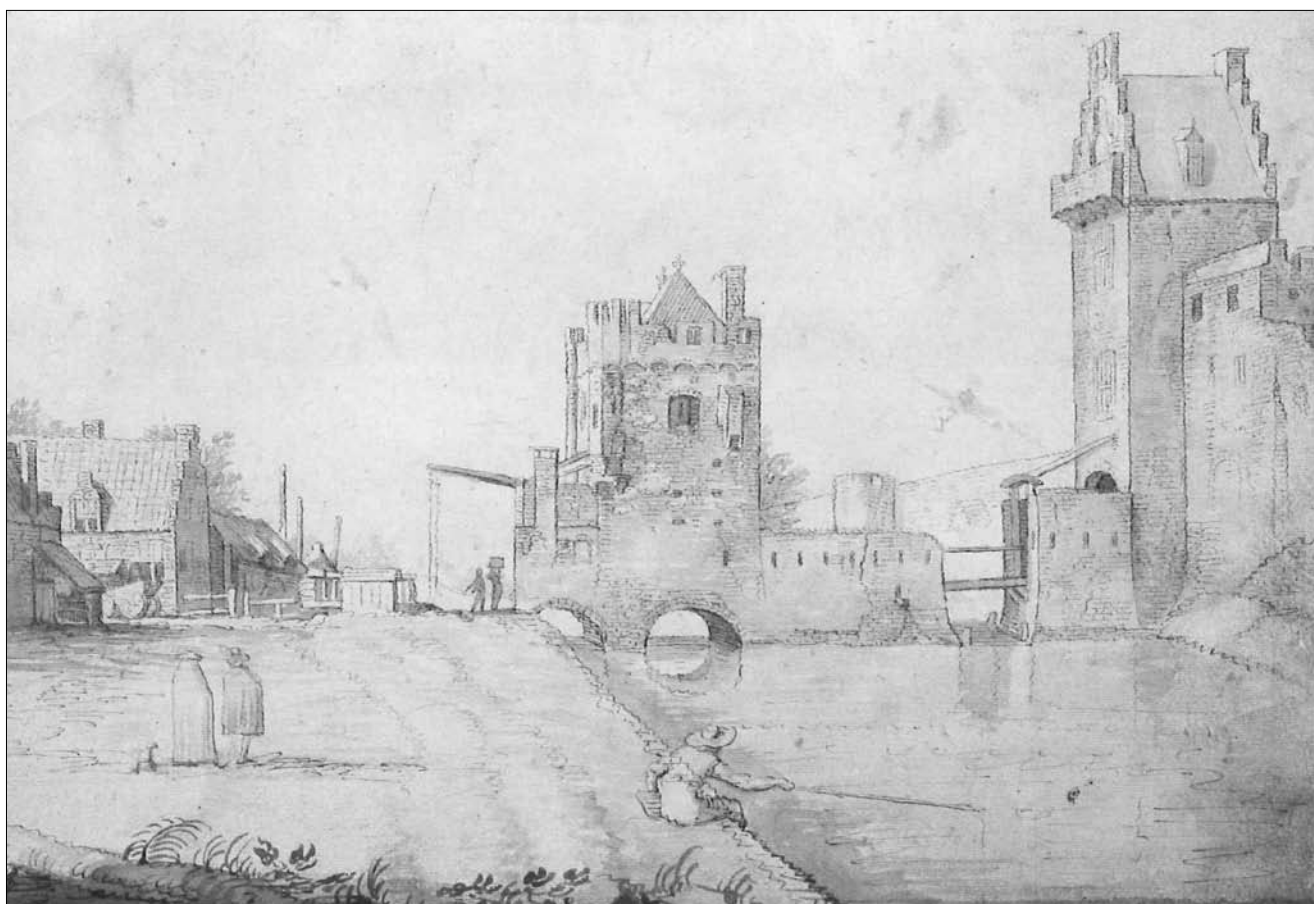
tevergeefs. Al rond 1050 moet de haven zijn verdwenen.

Ook aan de zuidzijde, bij het hedendaagse Nicolaaskerkhof, moet in de vroege middeleeuwen een nederzetting hebben gelegen. Toen Utrecht in 1122 zijn stadsrecht kreeg werden de nieuwe stadsgrenzen zo gelegd dat deze noordelijke en zuidelijke nederzettingen nog binnen de stad vielen. Aangezien ook de meest oostelijk en westelijk gelegen kapittelterreinen, die van Sint-Pieter en Sint-Marie, binnen de stadsverdediging moesten worden getrokken, kreeg Utrecht een harpachtige vorm, die het tot in de negentiende eeuw zou behouden.

Door de aanleg van een dam bij Wijk bij Duurstede in 1122, maar ook door het graven van de nieuwe stadsbuitengracht, werd de Rijn slecht bevaarbaar. Om de scheepvaart en de handel op peil te houden, werd in die tijd het zuidelijk deel van de Oudegracht gegraven in de richting van Tolsteeg. Vandaar werd de Vaartsche Rijn gegraven om op die manier een verbinding te verkrijgen met de Hollandse IJssel. Via de rivier de Lek konden de schepen vervolgens verder varen naar Duitsland. In die periode werd Utrecht de belangrijkste stad van de noordelijke Nederlanden en de bloeiende economie van de stad moet in van alles terug te zien zijn geweest. Zoals in de grote natuurstenen hallen aan de Oudegracht, waarvan de natuurstenen muren nog overeind staan in enkele hedendaagse huizen aan de Lijnmarkt. Maar ook in de grote verdedigbare huizen aan de gracht, die op grote schaal werden gebouwd toen aan het eind van de twaalfde eeuw de baksteen opnieuw werd geïntroduceerd. Vast en zeker zal de angst voor de regelmatig uitbrekende stadsbranden daar ook een belangrijke rol in hebben gespeeld. En zo werden veel houten huizen vervangen door een bakstenen exemplaar. Ook de voor Utrecht zo kenmerkende werfkelders en werven langs de Oudegracht werden in deze periode gebouwd. De oudste werfkelder in Utrecht stamt uit het eind van de twaalfde eeuw. Met die werven, die omstreeks het jaar 1500 vrijwel geheel voltooid waren, kreeg Utrecht een twee kilometer lange haven - met dus vier kilometer kade - dwars door de stad.

De postmiddeleeuwse stad

Tot in de vijftiende eeuw zou Utrecht een belangrijke stad blijven, maar daarna werd het overvleugeld door met name de Hollandse steden. Tussen de zestiende en negentiende eeuw groeide de stadsbevolking maar nauwelijks. Daardoor was er in die tijd voldoende ruimte binnen de oude middeleeuwse stadsmuren. Dat kwam ook doordat er door de Reformatie van 1580 veel kerk- en kloosterterreinen bij de stad werden getrokken. Daardoor zou het tot de tweede helft van de negentiende eeuw duren voordat de middeleeuwse stadsgrenzen te krap zouden worden. Eerdere staduitbreidingsplannen, zoals die van Hendrik Moreelse uit 1664, werden, mede doordat ze niet noodzakelijk waren, dan ook niet of nauwelijks uitgevoerd.

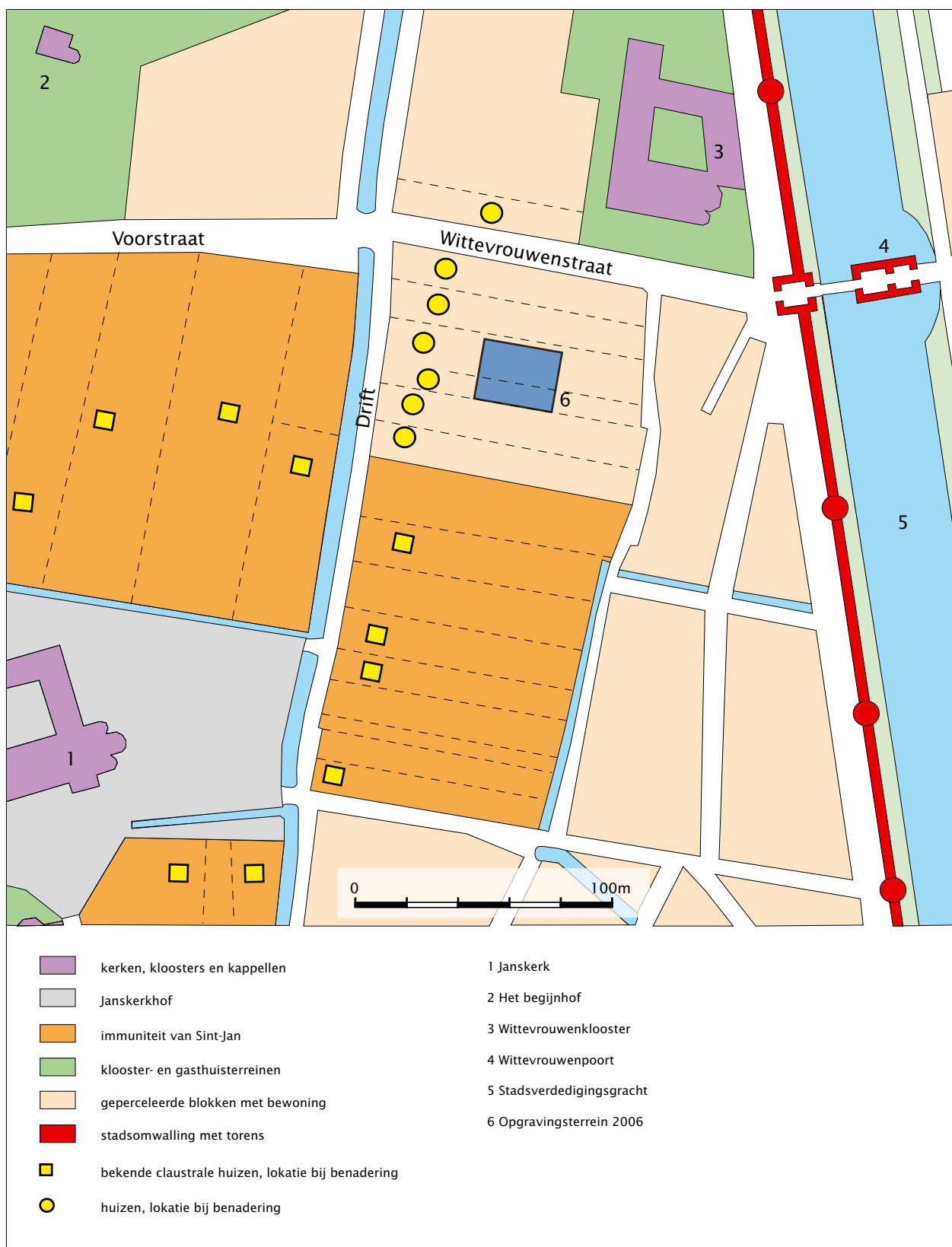
2.1 De laatmiddeleeuwse Wittevrouwenpoort gezien vanuit het noorden. Tekening uit het begin van de zeventiende eeuw door een anonieme kunstenaar.

Dat veranderde pas toen burgemeester Van Asch van Wijck in 1827 aantrad. Hij wilde Utrecht laten meedoen met de ontwikkelingen die gaande waren in het nieuwe Koninkrijk der Nederlanden, dat in 1813 was opgericht. Architect J.D. Zocher kreeg de opdracht een uitbreidingsplan te ontwerpen. In zijn plannen werd de oude, van oorsprong middeleeuwse stadsverdediging afgebroken, omdat de landelijke Nieuwe Hollandse Waterlinie een eigen stadsverdediging overbodig had gemaakt. Zocher's plannen werden wel uitgevoerd en daarmee veranderde de Utrechtse stadsverdediging in lommerrijke plantsoenen. Het verdwijnen van de verdedigingswerken maakte het eenvoudiger om de stad aan alle kanten flink uit te breiden. Deze eerste grote uitbreidingen waren naar het westen en het oosten met wijken als Lombok, Wittevrouwen, Vogelenbuurt, Oudwijk en de meer chique straten rondom het Wilhelminapark. Na de Tweede Wereldoorlog maakte Utrecht een enorme groei door met de grote stadsuitbreidingen. Zo werd in de jaren vijftig Kanaleneiland gebouwd, kort daarop gevolgd door Overvecht in de jaren zestig en Rijsweerd en Lunetten in het decennium daarop. Enkele jaren later volgde de wijk Voordorp waarna er begonnen werd aan de immense stadswijk Leidsche Rijn waar 30.000 woningen worden gerealiseerd. In december 2009 werd de 300.000ste inwoner van de stad ingeschreven.

2.2 Historische achtergrond

De nabije omgeving van de huidige letterenbibliotheek trad in 1054 na Chr. voor het historische voetlicht toen de kerk van Sint-Jan gewijd werd. Bij deze kerk werd een eigen immuniteit ingericht die in de vijftiende eeuw net ten zuiden en ten westen van de huidige letterenbibliotheek lag (de Bruijn 1994). Het gebied dat tussen de huidige Wittevrouwenstraat en de immuniteit van Sint-Jan lag was in eerste instantie waarschijnlijk ook eigendom van het kapittel van Sint-Jan en zal al vrij snel na de inrichting van de immuniteit, in west-oost richting zijn verkaveld. Dit blok zal dus verkaveld zijn vanaf de weg die thans bekend staat als Drift. Indirect is de straat Drift dus terug te voeren tot de inrichting van de immuniteit in het midden van de elfde eeuw (pers. mededeling A.F.E. Kipp). Mogelijk is deze weg zelfs ouder en betreft het een route die van het vroegmiddeleeuwse *burchtgebied* (het huidige domein) in noordelijke richting liep. Pas tussen 1391 en 1393 werd de gracht (de Drift) gegraven die nu nog langs de straat Drift loopt (de Bruijn 1994, 187).

De Wittevrouwenstraat is vrijwel zeker jonger dan de straat Drift. Over het ontstaansmoment van de Wittevrouwenstraat bestaat echter verschil van mening.

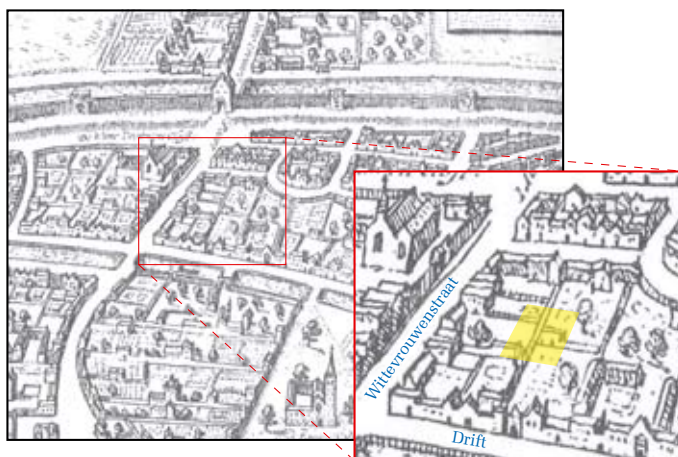
2.2 Topografie van Sint-Jans Oudwijk rond 1400, bewerkt naar afbeelding in R. de Kam 2003 met toevoegingen.

De Kam (2003) gaat er van uit dat de middeleeuwse Wittevrouwenpoort, welke zich ter plaatse van de huidige Wittevrouwenbrug bevond, al bij de eerste aanleg van de verdedigingswerken (rond 1122) in de stadsomwalling is ingepast. Van der Vlerk (1983) is dezelfde mening toegedaan. Dit zou impliceren dat er vanaf dat moment of zelfs al wat eerder ook een weg vanaf deze poort in de richting van het stadshart gelopen kan hebben, de huidige Wittevrouwenstraat. Een ander idee wordt geopperd door Prakken (1953) die ervan uitgaat dat de Wittevrouwenstraat pas in de eerste helft van de dertiende eeuw is ontstaan in relatie met de stichting van het Wittevrouwenklooster. De Wittevrouwenpoort is mogelijk toen pas aangelegd of zelfs nog later, rond 1290 toen de doorgaande route in oostelijke richting, de huidige Biltstraat, werd aangelegd.

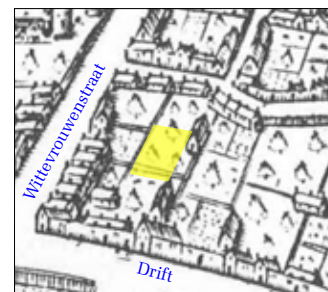
Vanaf het moment dat de al eerder genoemde stadsverdedigingswerken (gracht en omwalling) werden aangelegd rond 1122, maakte het gebied waar nu de letterenbibliotheek ligt deel uit van de middeleeuwse stad Utrecht. Het gebied kwam bekend te staan als Oudwijk binnen de muren of Sint-Jans Oudwijk omdat het tot het dagelijks gerecht van Sint-Jan hoorde (de Bruijn 1994, 333-340).

Het deel van Sint-Jans Oudwijk dat tussen de immuniteit van Sint-Jan en de Wittevrouwenstraat lag, bestond in de veertiende eeuw uit zeven percelen (de Bruijn 1994, 188-189, 340). Het meest noordelijke perceel (thans Drift 31), dat aan de Wittevrouwenstraat grensde, werd door Willem Gouburgsz. in 1303 van het kapittel van Sint-Jan in erfelijke pacht ontvangen. Het meest zuidelijke perceel (thans drift 25), dat aan de immuniteit van Sint-Jan grensde, hoorde in 1321 toe aan Zweder van Abcoude en was in 1393 bezit van Willem van Boekhorst. Van de overige vijf percelen zijn geen eigenaren of pachters bekend uit de veertiende eeuw. In het begin van de vijftiende eeuw is er sprake van zes percelen en aan het eind van de zestiende eeuw blijken er aan Drift nog maar vijf percelen te liggen welke overeenkomen met de huidige, te weten Drift 25, 27A, 27B, 29 en 31 (van Dijk & Overbeek 2002a; 2002b bijlage 1). Op de kaart van Frans Hogenberg uit 1569 zijn percelen weergegeven. Hoewel deze grotendeels aan de fantasie van de kaartmaker ontsproten zullen zijn, is toch te zien dat langs de Wittevrouwenstraat enkele huizen met de kopse kant naar de straat staan.

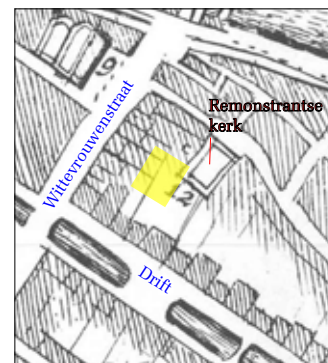
Nog geen dertig jaar later staan volgens een kaart van Adam van Vianen uit 1598 al wat meer huizen met de kopse kant naar de Wittevrouwenstraat gekeerd. Op een kaart van Herman Specht uit 1664 blijkt dat de lange percelen langs de Wittevrouwenstraat, die in tweede helft van de elfde eeuw vanaf Drift waren verkaveld, in de zestiende en zeventiende eeuw grotendeels zijn opgedeeld in kleinere percelen haaks op de Wittevrouwenstraat. Een iets latere kaart van Jan van Vianen uit 1695 geeft een wat dramatischer beeld van de herindeling langs de

2.3 Uitsnede uit de kaart van Frans Hogenberg (1569). In geel is benadering de ligging van het opgravingsterrein aangegeven.

2.4 Uitsnede uit de kaart van Adam van Vianen (1598).

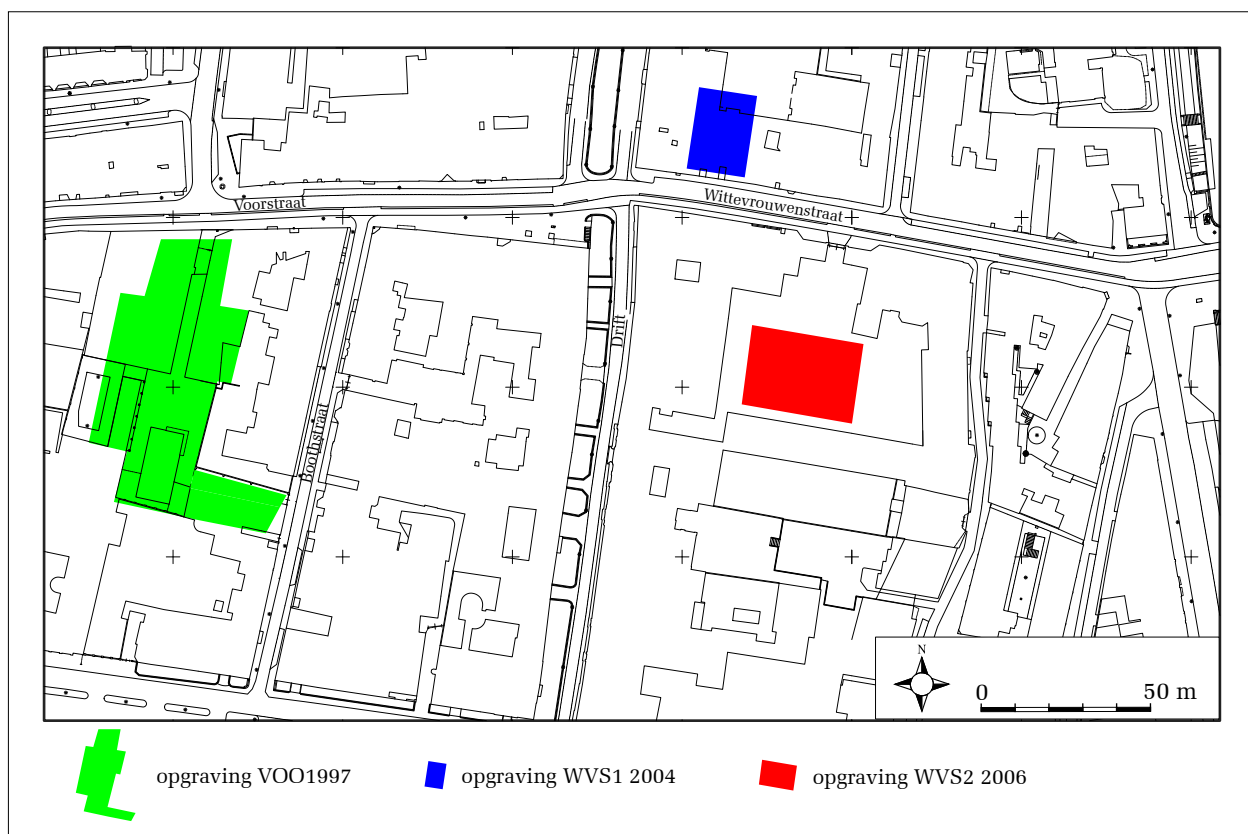
2.5 Uitsnede uit de kaart van Herman Specht (1664).

2.6 Uitsnede uit de kaart van Jan van Vianen (1695).

2.7 Ligging van de belangrijkste vroegmiddeleeuwse restgeulen in de noordelijke binnenstad (bewerkt naar Berendsen 1982, blad 3, IJsselstein). Hoewel recent onderzoek het beeld verfijnd heeft, komen de grote lijnen nog steeds overeen.

2.8 Locatie van eerdere opgravingen (groen en blauw) en huidige opgraving (rood).

Wittevrouwenstraat, al moeten de details aangaande de ligging van de huizen op deze kaart niet al te serieus genomen worden.

Dat deze herindeling van percelen langs de Wittevrouwenstraat zo lang op zich liet wachten doet vermoeden dat de Wittevrouwenstraat in de late middeleeuwen een relatief onbelangrijke straat was. De theorie van Prakken (1953) dat de Wittevrouwenstraat en de Wittevrouwenpoort pas in de dertiende eeuw zijn ontstaan lijkt daarmee aan kracht te winnen.

De panden langs de Wittevrouwenstraat evenals Drift 27a tot en met 31 zijn in 1807 opgekocht in opdracht van Lodewijk Napoleon. In de daaropvolgende jaren werden deze panden omgebouwd tot zijn persoonlijk paleis.

2.3 Fysische geografie en bodemkundige ondergrond

De zandige ondergrond van het huidige binnenstadgebied bestaat grotendeels uit beddingafzettingen van de Rijn en de Vecht. In Utrecht komt plaatselijk al vanaf 1,5 m onder het maaiveld Pleistoceen dekzand voor (Dominicus & van den Berg 1971). Dit dekzand is door stromend water gemakkelijk te eroderen, waardoor rivierlopen zich makkelijk kunnen verleggen (Berendsen 1982, 166). Door dit zich verleggen van de rivierlopen kwam het huidige stadsgebied van Utrecht ergens tussen 4450 en 4300 voor Chr. in het stroomgebied van de Rijn te liggen. Rond 800 voor Chr. ontstond de afsplitsing van de Vecht (Weerts, Cleveringa & Gouw 2002). De activiteit van de Rijn en Vecht namen in de loop van de Romeinse tijd en de vroege middeleeuwen af als gevolg van toenemende afwatering via de Hollandsche IJssel en Lek. Hoewel de Rijn en Vecht gedurende de vroege middeleeuwen wel bevaarbaar blijven zijn er duidelijke aanwijzingen voor verlanding van beide rivieren in deze periode (de Groot 1997, Van Rooijen 1999).

Uit recent archeologisch onderzoek in het uitbreidingsgebied Leidsche Rijn, ten westen van de Utrechtse binnenstad, is gebleken dat de Oude Rijn in de zesde eeuw na Chr. gereactiveerd wordt maar als *under fit river* verder bestaat. Dit is een rivier waarvan de rivierbedding veel kleiner en ondieper is dan de rivierbedding die de bijbehorende meandergordel heeft gevormd. De diepste delen van de rivier begonnen blijkens koolstof 14 dateringen alweer in de elfde eeuw na Chr. te verlanden (mededelingen door M. van Dinter). Na afdamming van de Rijn bij Wijk bij Duurstede in 1122 eindigde de activiteit van Rijn en Vecht helemaal.

Waarnemingen bij eerder onderzoek in de omgeving

In 1997 zijn op 150 m ten westen van het opgravings-terrein, natuurlijke rivierafzettingen waargenomen bij een

archeologisch onderzoek van de Sectie Cultuurhistorie van de Gemeente Utrecht (van Rooijen & van der Mark 1998). Hier bevond zich een zandpakket dat aan de Voorstraat tot 1,2 m+NAP reikte en naar het zuiden toe daalde tot 0,5 m+NAP. Op dit zand lag een circa 0,5 m dikke blauwgrijze laag waarin enkele Romeinse vondsten gedaan werden. Dit geheel werd door de opgravers geïnterpreteerd als een oeverwal van een ten zuiden van het terrein stromende rivier (ongetwijfeld de Rijn). Over deze Romeinse oeverwal is later weer vanuit de zuidelijker gelegen rivier een hoofdzakelijk zavelig en zandig pakket afgezet dat over het hele terrein tot 1,9 m+NAP reikte. In het uiterste zuiden zijn deze afzettingen uiteindelijk weer door een riviergeul weggespoeld en tot 2,0 m+NAP vervangen door een zandpakket. Volgens de opgravers heeft de Kromme Rijn, zeker nog tot in de tiende eeuw een rol gespeeld bij het vormgeven van de ondergrond in het zuidelijke deel van het terrein aan de Boothstraat.

In 2004 is eveneens door de Sectie Cultuurhistorie van de Gemeente Utrecht bij een onderzoek op 50 m ten noorden van het opgravingsterrein (Wittevrouwenstraat 8-10), een noord-zuid georiënteerd profiel door M. van Dinter (fysisch-geografe) onderzocht. Haar bevindingen zijn in een verslag aan de Sectie Cultuurhistorie van de Gemeente Utrecht bekend gemaakt en de volgende informatie is hieruit afkomstig. De ondergrond ter plaatse van Wittevrouwenstraat 8-10, bestond tot 1,5 m+NAP uit kalkloos, grof zand dat als beddingafzetting van de Rijn, of waarschijnlijker de Vecht geïnterpreteerd moet worden. Het grove zand liet tussen 1,5 en 1,8 m+NAP een *fining upwards* zien tot wat fijner zand met een gering percentage silt. Dit is typerend voor oeverafzettingen van een rivier. Tussen 1,8 en 2,0 m+NAP vertegenwoordigde een vuile, licht humeuze laag met houtkoolspikkels een oud loopniveau waarin mogelijk be-akkering heeft plaatsgevonden. Boven 2,0 m+NAP bestond de bodem uit menselijke ophogingslagen.

Al met al geeft de ondergrond in de omgeving van het opgravingsterrein, een beeld van complexe sedimentatie als gevolg van een complexe rivieractiviteit van de Rijn en de Vecht, voorafgaand aan de laatmiddeleeuwse stadsbewoning. Als we er rekening mee houden dat de post-Romeinse rivieractiviteit ter hoogte van de opgraving uit 1997 aan de Boothstraat zich beperkte tot het zuidelijk deel van dat terrein, is het goed mogelijk dat ter hoogte van de Wittevrouwenstraat bewoning in de Romeinse tijd en de vroege middeleeuwen mogelijk was en dat eventuele sporen uit die perioden niet verspoeld zijn.

3.1 De werkputten werden één voor één aangelegd. Op de voorgrond de afgewerkte werkput 2. In het midden, vlak 2 van werkput 3 met ingekraste sporen, daarachter het stort op de nog aan te leggen werkput 4. Foto naar het noordwesten genomen.

3.2 Overzichtsfoto genomen naar het zuidoosten. In werkput 3 wordt het laatste vlak onderzocht. Helemaal rechts onder storthopen, de afgewerkte werkput 2. In werkput 4, het hoger gelegen deel links, moet het eerste vlak nog aangelegd worden. (Foto: Anja Bastenhof, Universiteit Utrecht.)

3 Onderzoeksvragen en methode

We hoopten dat de opgravingsresultaten zouden bijdragen tot het dichtten van bepaalde kennislacunes. In dit hoofdstuk wordt eerst de vraagstelling die we bij aanvang van de opgraving voor ogen hadden besproken. Vervolgens wordt besproken welke opgravingsmethode is toegepast om de gegevens te kunnen verzamelen die nodig waren om deze vragen te beantwoorden.

3.1 Onderzoeksvragen

Doel van de opgraving was het bedreigde archeologische bodemarchief te onderzoeken en documenteren. Bijzondere aandacht zou daarbij uitgaan naar:

- Het onderzoeken van de geologische opbouw van de bodem.
- Het in beeld brengen van eventuele menselijke bewoningssporen (aard, ouderdom, kwaliteit en omvang).

Mogelijk zou het onderzoek enig inzicht kunnen geven in het verstedelijkingsproces vanaf de 12de eeuw in de noordoosthoek van de stad (kort nadat de stadgrenzen in 1122 bepaald waren). Ook bestond de kleine kans dat Romeinse en vroegmiddeleeuwse sporen aangetroffen zouden worden die op hun beurt inzicht kunnen geven over de verspreiding van bewoning in deze perioden even ten noorden van de kern die rond het huidige Domplein lag.

Uit het bureauonderzoek was alleen af te leiden dat er waarschijnlijk middeleeuwse bewoningssporen aanwezig zouden zijn. Omdat er geen proefsleuvenonderzoek aan de opgraving vooraf is gegaan was over de aard en datering van de vermoede sporen, en over de bodemopbouw van het terrein weinig bekend tot het moment van opgraven. Daarom zijn de onderzoeksvragen in het door de sectie cultuurhistorie van de gemeente Utrecht opgestelde Programma van Eisen (PVE) vrij algemeen van aard (Bakker & Duurland 2006).

Deze onderzoeksvragen zijn in het PVE als volgt geformuleerd:

- Wat is de aard en datering van de aanwezige sporen uit de late middeleeuwen en de postmiddeleeuwse periode?
- Zijn er pre- en/of vroegmiddeleeuwse sporen aanwezig en zo ja wat is hun aard en datering?
- Hoe was de geomorfologische situatie voor en ten tijde van de stadsuitleg rond 1122?

3.2 Methode

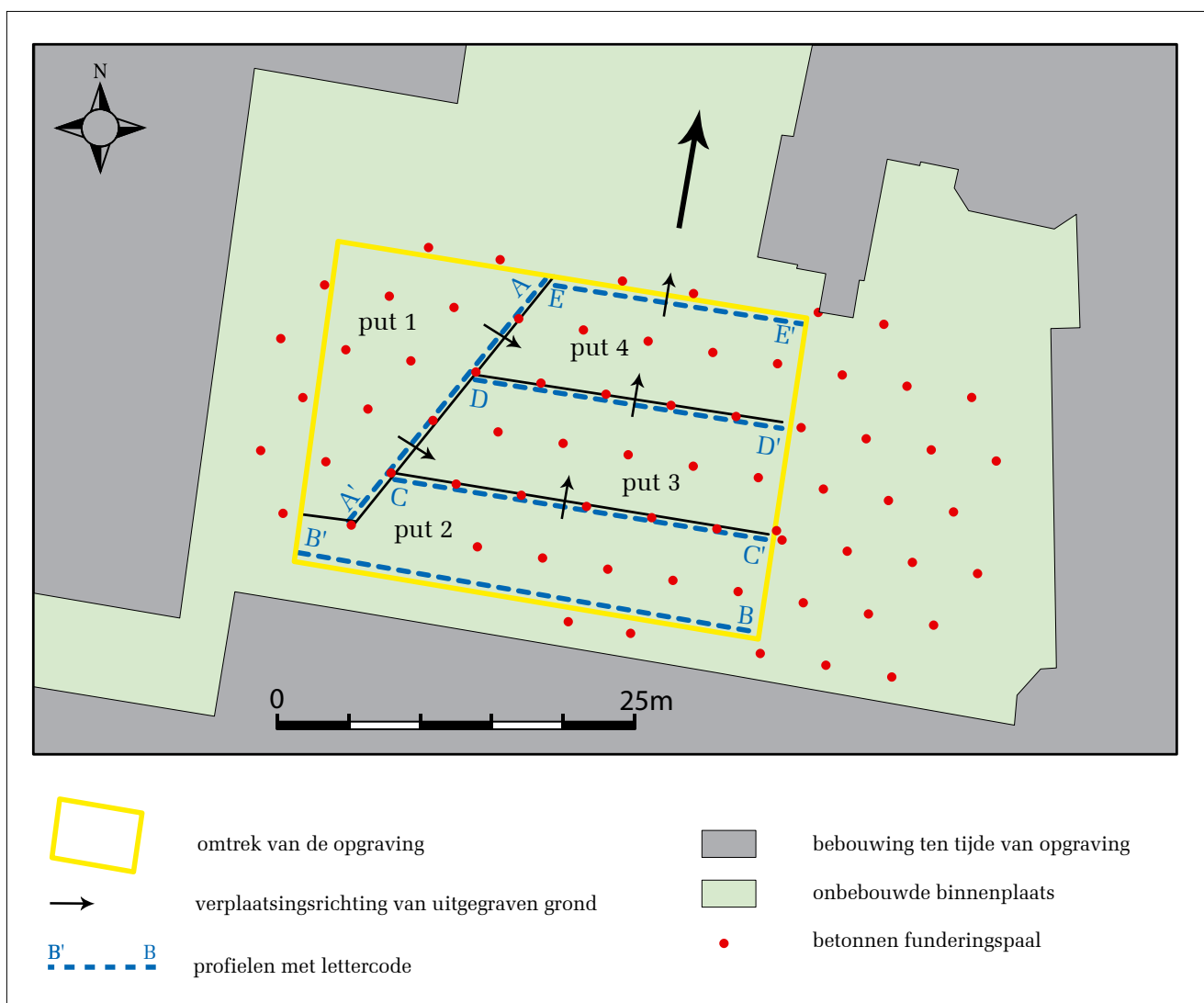
Tijdens de opgraving zijn de richtlijnen gevolgd zoals gegeven in KNA versie 2.2 en het Programma Van Eisen (Bakker & Duurland 2006). Voorafgaand aan de opgraving zijn rondom het opgravingsterrein zes grondslagpunten ingemeten door landmeters van de kadastrale dienst van de gemeente Utrecht. Deze grondslagpunten zijn gebruikt om in de werkputten de meetsystemen uit te zetten. Er zijn dertien vlakken, verdeeld over vier werkputten gedocumenteerd. De totale oppervlakte van deze vlakken bedroeg circa 1800 vierkante meter. Daarnaast zijn er vijf profielen gedocumenteerd.

Omdat de afgegraven grond aan de noordkant van het opgravingssterrein afgevoerd moest worden zijn de werkputten één voor één aangelegd en afgewerkt. De vrijgekomen grond van elke werkput werd daarbij op de nog later aan te leggen werkputten bewaard tot er voldoende grond verzameld was om het af te laten voeren. De nog staande betonnen funderingspalen van het gesloopte paviljoen hadden grote invloed op de opgravingsstrategie en het puttenplan. Om te beginnen kon alleen een kleine graafmachine gebruikt worden omdat de ruimte tussen twee palen steeds vier meter bedroeg. De graafmachine kon ook niet in elke willekeurige richting rijden zonder een soort slalomparcours tussen de betonnen palen af te leggen.

Vermoed werd dat de rivierafzettingen hier door een min of meer oost-west stromende rivier (Rijn danwel Vecht) zouden zijn afgezet. Omdat toch minstens één profiel haaks op die richting zou moeten staan is werkput 1 zo aangelegd dat het grootste profiel zoveel mogelijk noord-zuid georiënteerd was (profiel A).

De overige werkputten zijn vervolgens WNW-OZO georiënteerd omdat de vrijgekomen grond zo makkelijker in etappes naar de noordkant van het opgravingsterrein gewerkt kon worden vanwaar het vervolgens werd afgevoerd. Door de betonpalen was het niet mogelijk, de profielen zo te fotograferen dat de afzonderlijke segmenten later met daarvoor bestemde software samengevoegd konden worden tot overzichtsfoto's. De profielsegmenten moesten steeds onder een hoek gefotografeerd worden om te voorkomen dat de betonpalen ook in beeld verschenen.

De werkputten zijn steeds vlaksgewijs aangelegd en verdiept. Het niveau van het eerste vlak was in de werkputten 2 en 3 aangelegd op het niveau waar de nog onverstoorde resten van muurwerk konden worden vrijgelegd

3.3 Locatie van werkputten en profielen, met grondafvoer in etappes.

en onderzocht. Omdat in de zeer donkere ophogingslagen toch geen afzonderlijke sporen herkenbaar waren, is het tweede vlak aangelegd op het niveau waar de bovenste natuurlijke afzetting zichtbaar werd. Dit was ook het niveau waarop de oudste grondsporen zich zouden moeten aftekenen. Bij de werkputten 1 en 4 is geen muurwerk aangetroffen en is vlak 1 meteen op het niveau van de bovenste natuurlijke laag aangelegd. Op diepere niveau's zijn vervolgens ook weer vlakken aangelegd om sporen te kunnen documenteren die aanvankelijk nog onder jongere sporen verborgen zaten.

Bij elk vlak zijn de sporen getekend en beschreven. Metselwerk is schaal 1:20 getekend en vlakken met uitsluitend grondsporen zijn schaal 1:50 getekend. Coupes en profielen zijn schaal 1:20 getekend.

De kleinere sporen zoals paalgaten en greppeltjes zijn in de hogere vlakken handmatig gecoupeerd. De grote kuilen zijn in de hogere vlakken niet gecoupeerd om de diepere

nog aan te leggen vlakken niet te veel te verstoren. Bij het aanleggen van nieuwe vlakken is uit deze kuilen wel vondstmateriaal verzameld. Op het laatste vlak zijn de grote kuilen machinaal gecoupeerd, mits de veiligheid dit toeliet. De putwanden die niet geheel verstoord waren zijn vervolgens als profielen gedocumenteerd.

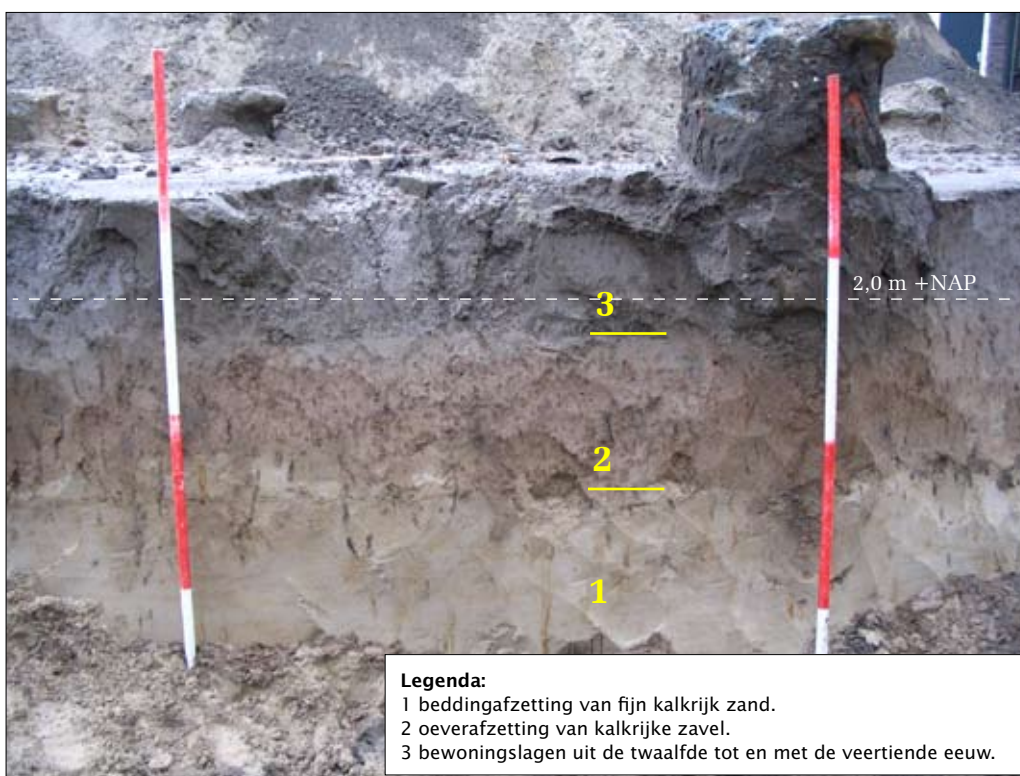
De bulk van het vondstmateriaal is per spoor verzameld. Een kleine hoeveelheid vondsten was niet aan een bepaald spoor toe te schrijven. Van deze vondsten zijn de vondstnummers geplot op de veldtekening, ongeveer op de plaats waar ze aangetroffen zijn. Tijdens de opgraving is gebruik gemaakt van een metaaldetector. Hiermee werden niet alleen de aangelegde vlakken afgezocht maar werd ook al bij het aanleggen van de vlakken de bodem na iedere haal van de graafmachine afgezocht.

Resultaten

In de volgende hoofdstukken worden de resultaten van de opgraving besproken. In hoofdstuk 4 en hoofdstuk 5 respectievelijk worden de bodemkundige ondergrond en archeologische sporen gepresenteerd. In hoofdstuk 6 worden de mobiele vondsten behandeld. Als laatste volgt een synthese en de conclusies.

4.1 In het noordprofiel van werkput 2 was de natuurlijke laagopbouw intact (op de voorgrond links van de jalon en onder het fotobordje).

4.2 Kolomopname van de natuurlijke ondergrond.

4 Bodemkundige ondergrond van het opgravingsterrein

(door M. van Dinter)

Door de vele middeleeuwse sporen die de natuurlijke lagen van het terrein verstoorden was het niet mogelijk de natuurlijke opbouw van het terrein over grotere afstanden in de profielen te documenteren. Alleen in het noordprofiel van werkput 2 was de natuurlijke laagopbouw intact over een afstand van 4 m (afb. 4.1). Op 4 oktober heeft M. van Dinter drie profielen (oostprofiel van werkput 1; noord- en zuidprofiel van werkput 2), en de in vlak 3 van werkput 2 dazomende natuurlijke afzettingen kunnen onderzoeken.

Beschrijving van de ondergrond

De diepere ondergrond bestaat uit kalkrijk, fijn (150-210 µm) zand (textuurcode Zs1 volgens Nederlands Normalisatie Instituut 1989). Dit zijn beddingafzettingen van de Rijn-Vecht (hierover later meer). Het zand is goed gesorteerd en afgerond (zacht). Dit geeft aan dat het oorspronkelijk dekzand is geweest, dat door de rivier is opgenomen en weer afgezet. Het dekzand bevindt zich in de omgeving van Utrecht op slechts enkele meters onder het maaiveld en vormde daardoor een enorme zandbron voor de voormalige rivierlopen. In het zand is op enkele plaatsen een scheve gelaagdheid zichtbaar. Deze sedimentaire structuren zijn echter relatief klein en duiden op de aanwezigheid van zandribbels in de voormalige rivierbedding. Op basis van de hellingsrichting van deze ribbels kun je echter geen verplaatsingsrichting van de rivier afleiden. De ribbels zijn daarvoor te klein. Ze geven alleen een lokale (kortstondige) stroomrichting aan. In het centrale deel van de werkput was een enkele centimeters dikke zavellaag aanwezig in de beddingafzettingen. Deze laag was over een wat grotere afstand te vervolgen en is mogelijk een accretievlak welke bestaat uit grootschalige 'kleilagen' tussen de zandige beddingafzettingen. Deze lagen worden afgezet in perioden van rustig, laagwater. Bij een volgend hoogwater vindt vervolgens (schoksgewijze) rivierbochtverplaatsing plaats. Het vermoedde accretievlak helde af richting het noord(noord)oosten. Indien het inderdaad een accretievlak is, heeft de rivier zich in diezelfde richting verplaatst. De top van deze beddingafzettingen bevindt zich aan de westkant op 1,8 m+NAP en aan de oostkant op 1,65 m+NAP (afb. 4.2, laag 1).

Op de beddingafzettingen ligt een kalkrijk zavelpakket (textuurcode Kz2/Ks4 volgens Nederlands Normalisatie Instituut 1989). Er is sprake van een lichte *fining upwards*. Dit betekent dat een verkleining van de korrelgrootte naar boven toe. Dit is kenmerkend voor oeverafzettingen. De kalkrijkdom neemt naar boven toe ook iets af. Dit is ver-

oorzaakt door gedeeltelijke ontkalking in de loop van de tijd. De overgang tussen bedding- en oeverafzettingen is echter zeer duidelijk te zien. De top van de oeverafzetting bevindt zich rond 1,9 m+NAP (afb. 4.2, laag 2).

Bovenop de oeverafzettingen ligt een middeleeuwse, humeuze vondstlaag. In de top van de oeverafzettingen heeft zich waarschijnlijk wel een vegetatiehorizont gevormd, maar deze is als gevolg van het intensieve landgebruik niet meer herkenbaar. Er is geen sprake van overstromingsafzettingen, zoals die elders in de binnenstad wel zijn aangetroffen. De middeleeuwse ophogingslagen zullen minstens tot 3,0 m+NAP gereikt hebben. Het huidige maaiveld ligt rond 3,6 m+NAP (zie afb. 4.2, laag 3 en bijlage 7)

Oude Rijn of Vecht?

Op basis van het profiel alleen is het onmogelijk uitspraken te doen of we hier te maken hebben met afzettingen van de Oude Rijn of van de Vecht. Het gebied bevindt zich midden in een zeer complexe stroomgordel die reeds duizenden jaren actief is geweest en sterk heeft gemeenderd. Hierdoor zijn oudere afzettingen geheel of gedeeltelijk opgeruimd en heeft omwerking van sediment van de Oude Rijn en Vecht plaats gevonden. In deze 'zandbak' kunnen rivier(bocht)verplaatsingen zeer snel verlopen. Lokaal kunnen erosieresten blijven bestaan, waardoor een zeer ingewikkelde puzzel is achtergebleven. Mogelijk behoren de afzettingen bij de meandergordel van de Vecht. Op de kaart van Berendsen (1982, blad 3, IJsselstein), is te zien dat het onderzochte perceel in de binnenbocht van de Vecht(restgeul) ligt (zie afb. 2.7). Deze bocht zal zich in de loop van de tijd naar buiten hebben verplaatst en is uiteindelijk verland. Mogelijk behoren de onderzochte afzettingen bij beginfaseafzettingen van deze rivierbocht. De Vecht is halverwege de eerste eeuw na Chr. buiten gebruik geraakt. Als gevolg van kwelwater uit de Utrechtse Heuvelrug bleef de rivierbedding echter wel watervoerend, maar de erosieve kracht was verdwenen. De rivier heeft zich sinds die tijd dus niet of nauwelijks meer verplaatst. Als dit gebied inderdaad door de verplaatsing van de Vecht is ontstaan, is het gebied al meer dan tweeduizend jaar bewoonbaar geweest. De beddingafzettingen op het nabij gelegen terrein aan de andere kant van de Wittevrouwenstraat (afb. 2.8, WVS1-2004) bestonden uit veel grover zand. Daar lijkt dus inderdaad sprake te zijn van een zeer lokaal fenomeen, zoals een incidentele doorstroming bij hoogwater door een reeds bestaande laagte in een binnenbocht.

5.1 Elkaar doorsnijdende kuilen in vlak 2 van werkput 3. De geheel met mortelbrokken, baksteen- en dakpanfragmenten gevulde kuil rechts is postmiddeleeuws. Foto genomen naar het zuidoosten.

5 Structuren en sporen

In dit hoofdstuk worden de verschillende sporen en structuren per tijdseenheden van wisselende lengte (perioden) behandeld. Onder de verschillende typen sporen die bij de opgraving zijn aangetroffen kwamen kuilen het meest voor. Het is daarom zinvol om eerst even op de mogelijke functies van deze kuilen in te gaan alvorens de aangetroffen sporen per periode te behandelen.

De reden waarom de kuilen gegraven zijn is niet altijd duidelijk. Omdat ter plaatse van het opgravingsterrein het rivierzand vrij hoog zit (hoofdstuk 4) ligt het voor de hand dat deze kuilen zijn gegraven om zand te winnen dat voor diverse doeleinden gebruikt kan zijn. Het valt op dat vanaf de dertiende eeuw het aantal kuilen sterk stijgt ten opzichte van voorgaande perioden. Waarschijnlijk is er een verband met de versterking van Utrecht waarbij zand gebruikt zal zijn bij bouwwerkzaamheden. Ook als gevolg van de voortgaande verstedelijking van Utrecht zal zand vaker gebruikt zijn om drassige stukjes grond op te hogen die daarvoor ongebruikt bleven. Nadat het zand gewonnen is kon de zo ontstane kuil gebruikt worden om afval in te dumpen.

Daarnaast bestaat echter ook de mogelijkheid dat sommige kuilen in eerste instantie gegraven zijn om afval in kwijt te kunnen. De daarbij vrijgekomen grond kon dan over het perceel worden verspreid wat uiteindelijk ophoging van het terrein tot gevolg had. Dit kan gelden voor de kuilen die geheel met bouwpuin gevuld zijn. Ook bij kuilen die al in een bestaande kuilencluster ingegraven zijn bestaat de indruk dat ze met deze reden gegraven zijn: zandwinning zal dan niet de primaire reden geweest zijn omdat dit al bij het graven van de oudere kuilen verwijderd was.

Met welk doel een kuil gegraven werd is dus meestal niet af te leiden aan de vorm van de kuil en de vulling die erin wordt aangetroffen. De vullingen kunnen sterk van elkaar verschillen. Vooral in de vroegste kuilen bestond de vulling grotendeels uit grond die nauwelijks antropogeen materiaal bevatte. De postmiddeleeuwse kuilen zaten vaak weer vol met sloopmateriaal (bakstenen en dakpannen). De vullingen van de meeste kuilen houden het midden tussen deze twee en bestonden in hoofdzaak uit grond met daarin aardewerk, slachtafval en sloopmateriaal in wisselende verhoudingen. Net als over de eigenlijke functie van kuilen is er ook over de herkomst van de vulling onduidelijkheid. Het is zeker niet uit te sluiten dat de vulling in sommige kuilen bestond uit grond en afval dat van elders uit de stad is aangevoerd om de kuilen te dichten.

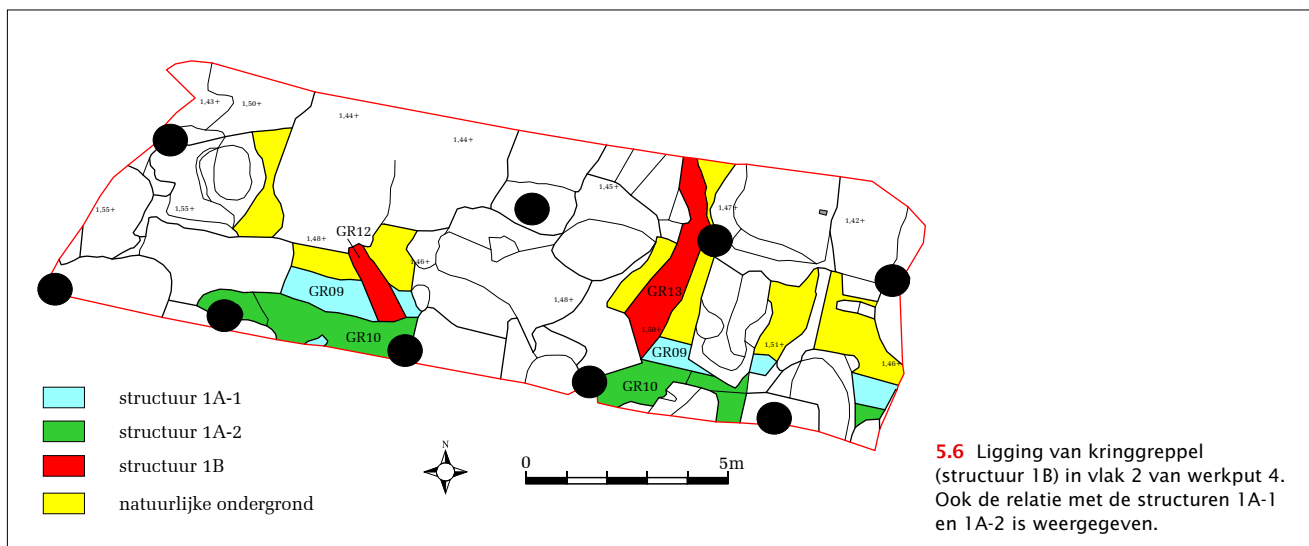
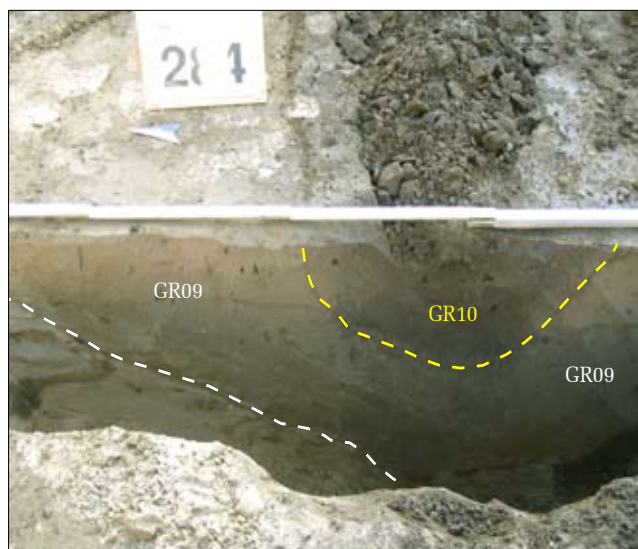
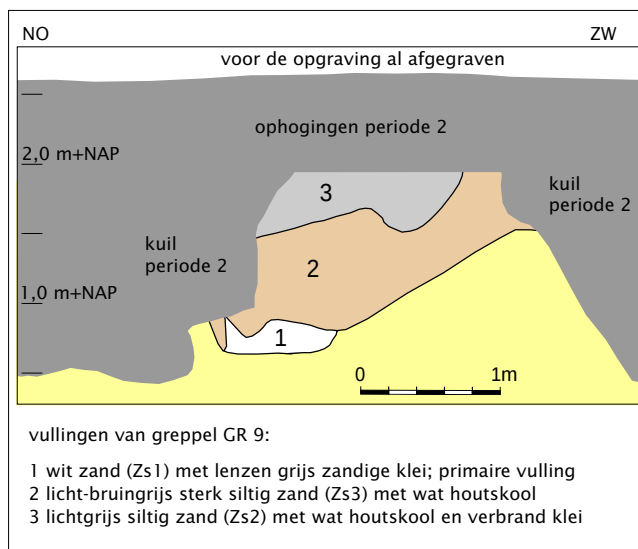
Opvallend was dat de grond in de jongere kuilen overwegend heterogener, vuiler en vondstrijker was dan die in de oudere kuilen. Oorzaak hiervoor is dat naarmate mensen ergens langer verblijven de grond steeds meer vervuild raakt met organisch materiaal (vooral houtskoolstof) en artefacten. Vanaf de dertiende eeuw komt daar ook baksteen- en mortelgruis bij. De meer vervuilde grond zal dan in de jongere sporen terecht komen. De samenstelling van de vulling geeft daardoor, als dateerbare vondsten ontbreken, toch enig houvast voor de datering van de kuilen.

De periode-indeling is hoofdzakelijk gebaseerd op een combinatie van spoor- en aardewerktypen. Deze indeling wordt gebruikt omdat het niet mogelijk is een indeling te hanteren met perioden die archeologisch niet van elkaar te onderscheiden zijn (een indeling per eeuw bijvoorbeeld).

De periode-indeling is als volgt:

- *periode 1*
(tweede helft elfde - eerste helft dertiende eeuw)
Sporen uit deze periode bestaan hier uit kuilen, greppels en paalgaten met relatief “schone” en homogene vullingen die weinig vondsten bevatten.
- *periode 2*
(tweede helft dertiende eeuw - vijftiende eeuw)
Vanaf het midden van de dertiende eeuw werd in Utrecht in baksteen gebouwd. Op het opgravingsterrein zijn dan naast kuilen en paalgaten ook in baksteen gebouwde structuren zoals beerputten en muurwerk aan deze periode toe te schrijven. Door dit veelvuldig gebruik van keramisch bouw materiaal verschillen de grondsporen uit deze periode meestal van die uit de voorgaande doordat er mortel, baksteen- en dakpanfragmenten in de vullingen voorkomt.
- *periode 3*
(zestiende - achttiende eeuw)
De sporen uit deze periode beperken zich tot enkele kuilen met veel bouwpuin en de resten van twee muren.

Om zowel de analyse van de sporen als hun presentatie te vergemakkelijken zijn na de opgraving verschillende codes aan de sporen toegekend. Een code bestaat uit twee letters gevolgd door een cijfer. De letters hebben betrekking op het soort spoor, de cijfers zijn slechts volgnummers. Een spoor met een bepaalde code kan in de veldadministratie dus door meerdere verschijnselnummers vertegenwoordigd zijn.

De verschillende soorten sporen zijn als volgt gecodeerd: waterputten (WPxx); beer- en bezinkputten (BPxx); muren (MUxx); grote kuilen (GKxx); kleine kuilen (KKxx); paalkuilen (PLxx).

GR10 is dus een greppel met volgnummer 10 en GK04 is een grote kuil met volgnummer 4.

Kleine kuilen (code KK) kunnen in werkelijkheid ook paalkuilen (code PL) zijn. In sommige gevallen zijn paalkuilen namelijk niet als zodanig herkenbaar omdat de paal die er oorspronkelijk in stond op een later moment eruit is gehaald.

Op de sporenkaarten (bijlagen 1 tot en met 6) worden alle onderscheiden sporen met hun codes weergegeven.

5.1 Periode 1

De sporen uit periode 1 zullen vanaf de top van de oeverwalafzettingen ingegraven zijn (zie hoofdstuk 4). Omdat de top van de oeverwalafzettingen op ongeveer 1,9 m+NAP lag zijn de oorspronkelijke ingraafdiepten van sporen uit periode 1 bij benadering terug te rekenen door de NAP-hoogten van de spooronderkanten hiervan af te trekken.

De hoge sporendichtheid had in combinatie met de lange gebruiksduur van het terrein veel spooroversnijdingen tot gevolg. Daardoor zijn vooral de oudste sporen en structuren fragmentarisch bewaard. Zo is niet altijd duidelijk of een langwerpige spoor een fragment van een greppel is of slechts een langwerpige kuil. Ook kunnen van de paalsporen die geïsoleerd tussen de jongere sporen zijn blijven staan, geen structuren gereconstrueerd worden. Door ontbrekende paalsporen binnen een vermoedde structuur middels inter- of extrapolatie terug te reconstrueren, begeven archeologen zich maar al te vaak op glad ijs.

In deze en volgende paragrafen worden de structuren aangeduid met een cijfer gevolgd door een letter. Het cijfers staan daarbij voor de periode. De letters worden bepaald door de volgorde waarin de structuren beschreven worden.

Structuur 1A-1: perceelsgreppel bestaande uit GR9 in werkput 4 en GR17 in werkput 1 (bijlagen 1, 3, 4, 5 en 7)

Op de grens van de werkputten 3 en 4 en dwars over werkput 1, was over de gehele lengte van de opgraving een perceelsgreppel te volgen. Dat het hier een perceelsgreppel betreft is af te leiden uit de afmetingen en de oriëntatie haaks op De Drift. De breedte bedroeg bovenin 2 meter. De spitse onderkant reikte tot 60 cm+NAP. De perceelsgreppel zal daarmee een oorspronkelijke diepte gehad hebben van circa dan 1,3 m (1,9-0,6 m). Uit het feit dat de vulling relatief schoon, homogeen en weinig humeus was, valt af te leiden dat de greppel vrij kort na het uitgraven, op natuurlijke wijze weer is dichtgeraakt. Ook kan uit de relatief schone vulling afgeleid worden dat

tijdens het dichtslibben van de greppel weinig afval in de directe omgeving gedeponeerd werd. Als de greppel langere tijd opengelegd zou hebben was een meer humeuze vulling te verwachten, omdat zich in de loop van de tijd organisch materiaal verzamelt in de vorm van bladeren, takjes en plantenresten. Bij het bewust dichtgooien van de greppel door mensen zou een minder homogene vulling te verwachten zijn.

Structuur 1A-2: perceelsgreppel bestaande uit GR10 in werkput 4 (bijlagen 3, 4 en 5)

In werkput 4 is vastgesteld dat de perceelsgreppel (structuur 1A-1) nog eens opnieuw uitgegraven is. Deze tweede fase van de perceelsgreppel is aanzienlijk minder diep uitgegraven. De onderkant reikte tot 1,10 m+NAP. De oorspronkelijke uitgraafdiepte zal daarmee ongeveer 80 cm geweest zijn (1,9-1,10 m). In werkput 1 is structuur 1A-2 niet waargenomen. Mogelijk is deze tweede fase van de perceelsgreppel daar wel geweest maar was deze daar niet duidelijk van fase 1 te onderscheiden.

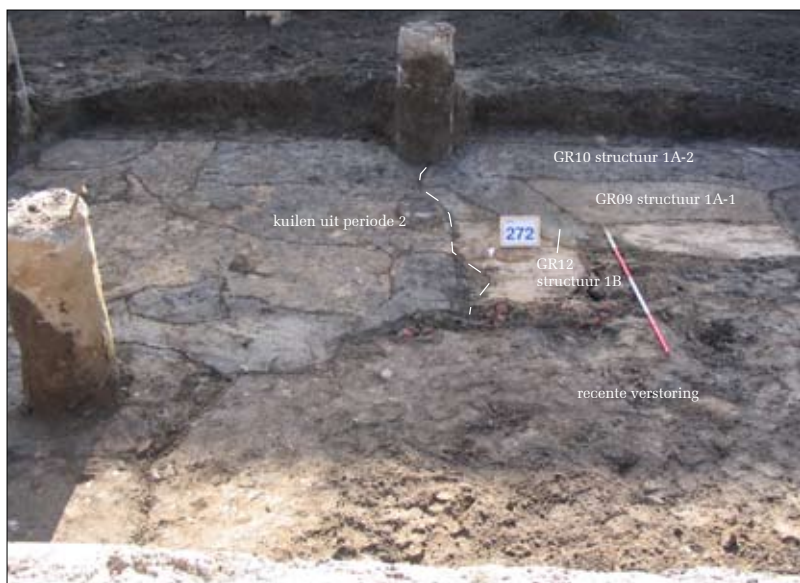
Structuur 1B: kringgreppel bestaande uit GR12 + GR13 in werkput 4 (bijlagen 3 en 4)

In werkput 4 werden delen van een cirkelvormige greppel aangetroffen (kringgreppel). De diameter van deze kringgreppel bedroeg ongeveer 8,5 m. De onderkant van het spoor reikte tot 1,3 m+NAP waaruit volgt dat de greppel oorspronkelijk 0,6 m diep was uitgegraven. Bovenin zal de greppel iets meer dan 1 m breed geweest zijn. De functie van deze is greppel slechts bij benadering verklaarbaar en moet in de agrarische hoek gezocht worden. Vergelijkbare greppels zijn in Nederland regelmatig aangetroffen op twaalfde en dertiende eeuwse boerderijerven en worden dan geïnterpreteerd als greppels die rond hooimijten of graanopslagplaatsen gegraven zijn. Een voor de hand liggende functie van deze greppels kan dan zijn, het regenwater dat van de koren- of hooimijten afdruipt op te vangen en in de bodem te laten wegsijpelen (Bakker 2004, 97-113).

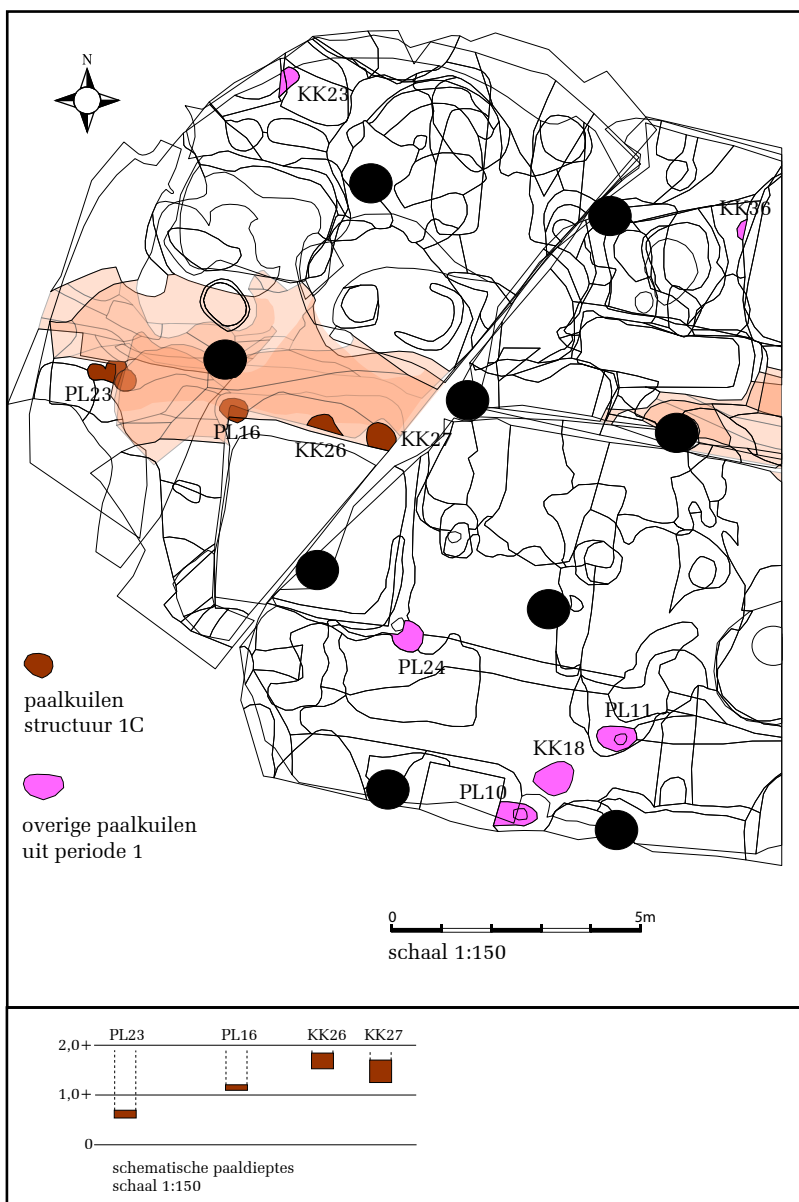
Een andere vermoedde functie voor deze kringgreppels is die van enorme muizenval. Jan Kop (1805) beschrijft hoe in de negentiende eeuw nog muizen worden gevangen door ze met veel lawaai uit de hooimijt te jagen en ze in met water gevulde potten te laten lopen waar ze verdronken. Soms werden zo honderden muizen op één avond gevangen.

Inderdaad zijn bij opgravingen van middeleeuwse boerderijerven in Nederland vaker ingegraven potten met daarin muizenbotjes gevonden. Ondermeer te Kerk-Avezaath (Essers & van Dijk 2001), Huissen (Krist 2002) en zeer recentelijk te Utrecht-Leidscherijn (mondelling mededeling Jeroen van der Kamp, projectarcheoloog Leidscherijn).

Deze potten zijn meestal ingegraven in een kringgreppel aangetroffen. De kringgreppel zelf was dus waarschijnlijk

5.7 Detailopname van de elkaar oversnijdende structuren in vlak 2 van werkput 4.

5.8 Overzicht van structuur 1C. De afzonderlijke sporen van structuur 1C zijn in verschillende vlakken waargenomen en deze vlakken zijn in de afbeelding over elkaar gelegd. Merk op hoe de paalkuilen deels onder vullingen van structuur 1A-1 tevoorschijn komen. Voor de volledigheid zijn alle andere paalkuilen uit periode 1, die in de omgeving van structuur 1C voorkomen ook afgebeeld. Onderaan zijn de paaldiepten schematisch weergegeven. De stippellijnen vertegenwoordigen de geërodeerde delen van de paalkuilen.

bedoeld om te voorkomen dat de opgeschrikte muizen zich over het erf verspreidden. De muizen zullen om zich voor de boeren te verstoppen de kringgreppel ingesprongen zijn. Liever dan aan de andere kant er weer uit te klimmen en zich op open terrein te begeven, zullen de muizen in paniek over de bodem van de kringgreppel rondgelopen hebben. Waarschijnlijk in een laatste poging zich te verstoppen zullen de muizen in de daar ingegraven potten gedoken zijn om vervolgens te verdrinken.

In de kringgreppel van de Wittevrouwenstraat zijn geen muizenpotten aangetroffen, maar mogelijk zijn deze verwijderd of hebben ze in de verstoorde delen van de kringgreppel gestaan. Misschien werden muizen ook in iets anders dan met water gevulde potten gevangen of gewoon doodgeslagen terwijl ze in de greppel rondliepen.

Omdat de ruimte binnen de kringgreppel in periode 2 grotendeels vergraven is kan niet worden vastgesteld of zich hier de paalkuilen van een hooimijt bevonden. Opvallend bij opgegraven kringgreppels op middeleeuwse boerderij-erven is, dat binnen deze kringgreppels meestal niet de voor hooimijten kenmerkende configuraties van vijf of zes paalkuilen zijn aangetroffen. Binnen de kringgreppels werd misschien vaker het zeer muisgevoelige graan opgeslagen, waarbij dan gebruik is gemaakt van een andere, nog onbekende opslagstructuur.

Stratigrafische relatie tussen structuren 1A-1, 1A-2 en 1B

Structuur 1A-1 (perceelsgreppel) is de oudste van de drie. Nadat deze structuur is dichtgeraakt werd het meest zuidelijke deel van structuur 1B (kringgreppel) door de vulling van structuur 1A-1 gegraven. Vervolgens werd bij het graven van de jongste fase van de perceelsgreppel (structuur 1A-2), de inmiddels opgevulde kringgreppel afgesneden.

Uit het aardewerk dat in structuur 1A-1 aangetroffen is, blijkt dat de greppel aan het eind van de elfde of in de twaalfde eeuw is dichtgeraakt (zie paragraaf 6.1.2). Uit het aardewerk blijkt ook dat structuur 1B (kringgreppel) niet eerder dan het tweede kwart van de twaalfde eeuw opgevuld is. Structuur 1A-2 tenslotte, is in de tweede helft van de twaalfde eeuw opgevuld.

Het aardewerk geeft alleen een aanwijzing voor het moment waarop een spoor is dichtgeraakt en niet voor het moment waarop het gegraven is. Het uitgraven van de eerste perceelsgreppel (1A-1) zal gezocht moeten worden tussen het midden van de elfde eeuw en de vroege twaalfde eeuw: dus tijdens of na het inrichting van de Sint-Jan immunitet, maar ruim voor het graven van de structuren 1B en 1A-2. De vroege datering voor structuur 1A-1 doet vermoeden dat deze greppel verband houdt met de eerste verkaveling en daarmee dus eigenlijk een verkavelingsgreppel is. Structuur 1B is niet eerder dichtgeraakt dan het tweede kwart van de twaalfde eeuw. Maar ook niet veel later dan het midden van de twaalfde

eeuw omdat rond die tijd structuur 1A-2 gegraven werd. Structuur 1B zal daarom dus ergens in de eerste helft van de twaalfde eeuw gegraven zijn. Samenvattend: structuur 1A-1, gegraven ergens tussen 1050 en 1100; structuur 1B, gegraven ergens tussen 1100 en 1150, structuur 1A-2, gegraven ergens tussen 1125 en 1175.

Structuur 1C; palenrij bestaande uit PL23, PL16, KK26 en KK27 in werkput 1 (bijlagen 2, 3, 5 en 6)

Deze vier paalkuilen zijn waarschijnlijk langs de zuidrand van de hierboven beschreven perceelsgreppel ingegraven. Met welk doel de palen hier neergezet zijn is niet duidelijk. Er lijkt in ieder geval geen verband te zijn met andere paalkuilen in de directe omgeving. De mogelijkheid bestaat dat deze rij palen zich wat verder in oostelijke richting langs de perceelsgreppel heeft voortgezet. Omdat in werkput 3 verder geen paalkuilen langs de zuidrand van de perceelsgreppel zijn aangetroffen, is het niet waarschijnlijk dat langs de gehele lengte van deze greppel palen gestaan hebben.

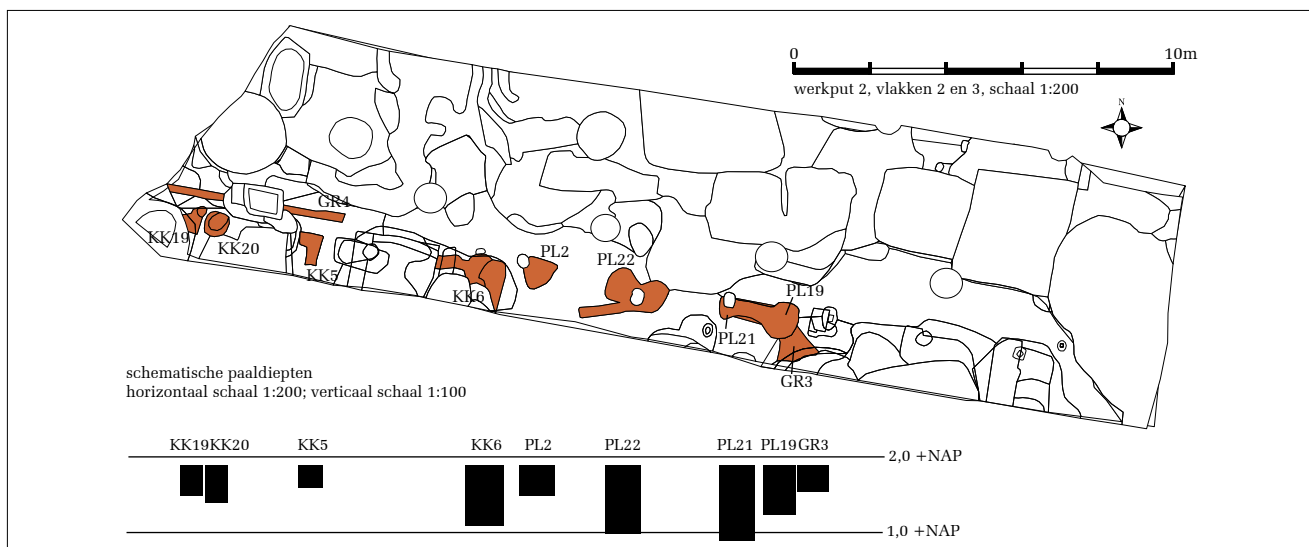
De paalkuilen zijn deels onder vullingen van structuur 1A-1 (de eerste perceelsgreppel) te voorschijn gekomen. Dit geldt met name voor de twee meest westelijke paalkuilen PL23 en PL06. Omdat de greppel hier wat naar het zuiden uitstulpt, lijkt het erop dat de zuidrand van de greppel hier is afgekald toen deze nog open lag. Het bovenste deel van de paalkuilen zal hierbij verstoord zijn.

Uit deze stratigrafische relatie met structuur 1A-1 blijkt dat structuur 1C al bestond toen Structuur 1A-1 nog (deels) open lag. Uit het aardewerk en de stratigrafische gegevens volgt dan voor structuur 1C een datering in de tweede helft van de elfde of de vroege twaalfde eeuw.

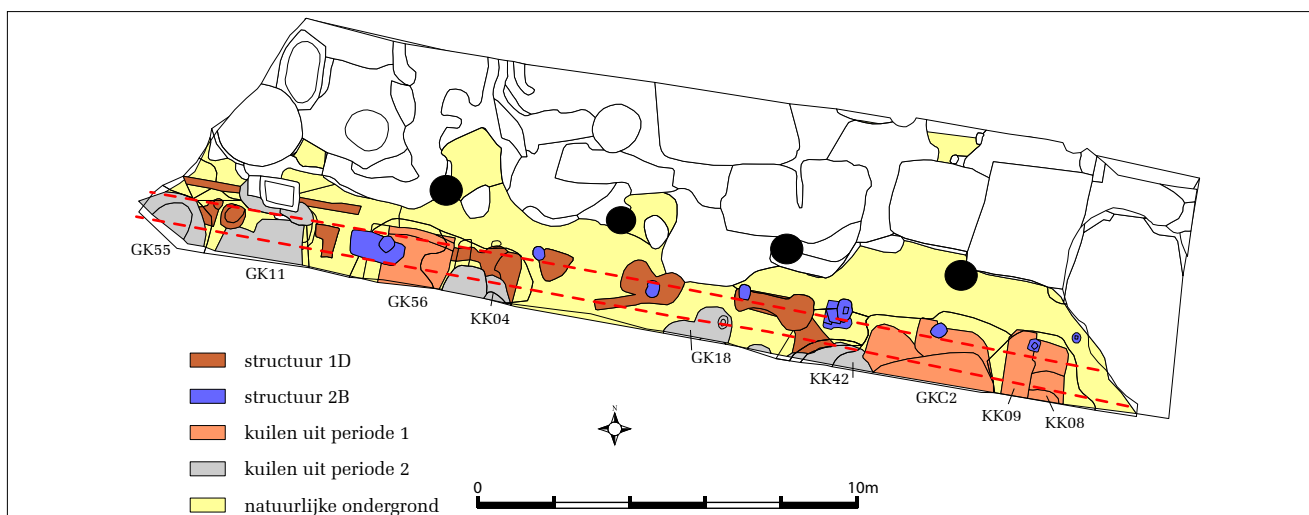
Structuur 1D; wand van gebouw of hekwerk bestaande uit GR04, KK19, KK20, KK5, KK06, PL02, PL22, PL21, PL19 en GR03 in werkput 2 (bijlagen 2 en 3)

Mogelijk betreft het hier de noordwand van een houten gebouw waarbij GR04 dan als een stukje wandgreppel geïnterpreteerd kan worden. Ook het smalle spoortje dat aan KK06 vastzit en weer door een grotere kuil uit periode 1 wordt doorsneden, is mogelijk een deel van een wandgreppel. De ingraafdiepten van de palen varieert tussen 30 en 90 cm vanaf het oude maaiveld. De mogelijke wandgreppel GR04 was slechts 10 cm diep ingegraven.

Dat het hier inderdaad een deel van een gebouw betreft is echter onzeker. Ergens in de veertiende eeuw worden op dezelfde lijn opnieuw palen geplaatst (structuur 2B) die rond 1400 worden vervangen door een perceelsmuur (structuur 2A). De mogelijkheid bestaat dus dat de paalconfiguratie van periode 1 gewoon een hekwerk vertegenwoordigt dat als een voorganger van de perceelsmuur gezien moet worden. Het blijft onduidelijk hoe deze structuur geïnterpreteerd moet worden. Voor de interpretatie als gebouw spreken de

5.9 Overzicht van structuur 1D, met schematische weergegeven ingraafdiepten voor de palen.

5.10 Overzicht van de sporen in de onmiddellijke omgeving van structuur 1D. Het tracé van de perceelsmuur (structuur 2A) is weergegeven met onderbroken rode lijnen.

mogelijke wandgreppel (GR04) en het feit dat de structuur zich niet over de volle lengte van de werkput voortzet. Aan de meest oostelijke paal (PL19) lijkt de structuur zich zelfs in de vorm van GR03 naar het zuiden toe om te buigen om zo een kopse kant van een gebouw te suggereren. Omdat de wand van het gebouw dan precies op de latere perceelsgrens staat is het niet waarschijnlijk dat het om een hoofdgebouw of woonhuis gaat. Deze is ook eerder wat meer richting Drift te verwachten. Wel kan een schuur of iets dergelijks met één zijde op de perceelsgrens gestaan hebben om de ruimte binnen het perceel zo efficiënt mogelijk te benutten. Een andere mogelijkheid is dat deze perceelsgrens in periode 1 nog helemaal niet bestond.

Voor een interpretatie als perceelscheidend hekwerk spreekt dan wel weer het feit dat de palenrij van periode 1 op de plaats van de rond 1400 gebouwde perceelsmuur ligt. Als het hier inderdaad een perceelsscheidend hek-

werk betreft, is het wel vreemd dat over het tracé van dit hekwerk, zowel in periode 1 als in de veertiende eeuw diverse kuilen gegraven worden. In periode 1 zijn dit in ieder geval GK56, GKC2, KK08 en KK09. In de veertiende eeuw zijn dan de kuilen GK55, GK11 en GK18 over het veronderstelde tracé gegraven (zie afb. 5.10). Een perceelscheidende constructie zoals een hekwerk of houten muur zal in de regel in stand worden gehouden zolang de perceelsgrens blijft bestaan. Het is dus niet waarschijnlijk dat er kuilen doorheen worden gegraven. Bij een gebouw dat niet meer gebruikt wordt of dat al is afgebroken kan dit wel gebeuren. Structuur 1D is op grond van het erin aangetroffen aardewerk te dateren in de twaalfde of eventueel nog vroege dertiende eeuw (zie paragraaf 6.1.2).

Overige greppels

- GR1 (werkput 3), minimale breedte 1,25 m, oorspronkelijke uitgraafdiepte 90 cm (bijlagen 3 en 5).

Tabel 5.1 Overige sporen uit periode 1, met dieptes en vermoedelijke functie.

spoor	werkput	onderkant spoor op	interpretatie
GK07	4	0,70+ NAP	langwerpige kuil
GK10	2	>0,10+ NAP	grote kuil
GK13	2	dieper dan 1,50+ NAP	mogelijk onderdeel van GR19
GK23	4	1,40+ NAP	kuil
GK31	3+4	1,00+ NAP	grote kuil
GK44	1	0,60+ NAP	grote kuil
GK45	1+4	1,00+ NAP	grote kuil
GK52	3	1,20+ NAP	misschien grote kuil, slechts klein deel bewaard
GK56	2	0,10+ NAP	grote kuil
GKC2	2	>0,50+ NAP	complex van kuilen
GKC3	3	dieper dan 1,00+ NAP	complex van kuilen
KK02	3	0,85+ NAP	kleine kuil of paalkuil
KK03	3+4	1,25+ NAP	kleine kuil
KK08	2	1,20+ NAP	(paal)kuil of uiteinde greppel
KK09	2	1,20+ NAP	langwerpige kuil of uiteinde greppel
KK18	3	1,26+ NAP	waarschijnlijk paalkuil
KK24	3	1,30+ NAP	waarschijnlijk paalkuil
KK31	1	1,47+ NAP	paalkuil?
KK32	1	1,44+ NAP	paalkuil?
KK36	4	dieper dan 1,50+ NAP	slechts klein randje bewaard
KK40	2	dieper dan 1,60+ NAP	kleine kuil
PL09	3+4	1,60+ NAP	paalkuil met paalkern
PL10	3	0,88+ NAP	paalkuil met paalkern
PL11	3	0,82+ NAP	paalkuil met paalkern
PL14	4	0,90+ NAP	paalkuil met paalkern
PL15	3	1,20+ NAP	waarschijnlijk paalkuil
PL24	3	1,20+ NAP	waarschijnlijk paalkuil

- GR2 (werkput 3), minimale breedte 1 m, oorspronkelijke uitgraafdiepte 1,15 m, mogelijk gewoon een langwerpige kuil (bijlage 5)
- GR6 (werkput 3), minimale breedte 75 cm, oorspronkelijke uitgraafdiepte 45 cm (bijlage 3).
- GR8 (werkput 4), minimale breedte 1 m, oorspronkelijke uitgraafdiepte 55 cm (bijlagen 3 en 4).
- GR14 (werkput 3), minimale breedte 75 cm, oorspronkelijke uitgraafdiepte 60 cm (bijlage 3).
- GR16 (werkput 1), minimale breedte 1 m, oorspronkelijke uitgraafdiepte 50 cm (bijlage 1).
- Slechts een klein stuk is tussen de latere verstoringen bewaard gebleven. Omdat het spoor aan de andere kant van de verstorende kuil (GK4) niet meer aanwezig is, bestaat de kans dat het hier niet een greppel maar een langwerpige kuil betreft.
- GR19 (werkputten 2 en 3), minimale breedte 2 m, oorspronkelijke uitgraafdiepte 1,15 m. GK13 in

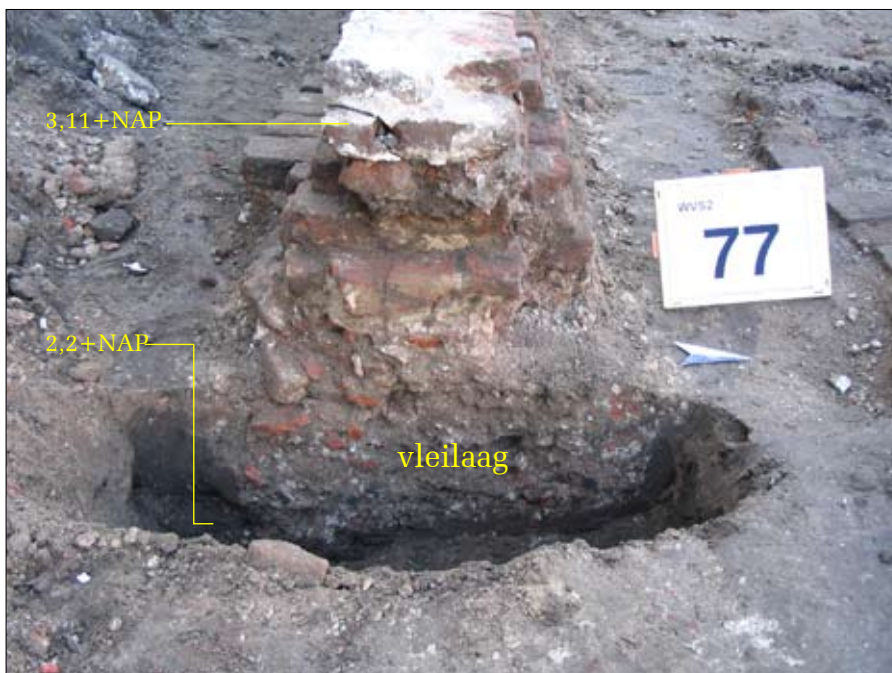
werkput 2 lijkt niet zozeer een afzonderlijke kuil maar een deel van de greppel GR19 te zijn (bijlagen 3 en 5).

Met uitzondering van GR16 staan al deze greppels haaks op perceelsgreppel (structuur 1A).

Verspreid over het opgravingsterrein zijn nog verschillende paalkuilen en gewone kuilen aangetroffen die niet met een één of andere structuur in verband te brengen zijn. Dit hoeft echter niet te betekenen dat dit niet het geval is geweest. Zoals al eerder is opgemerkt zijn de structuren door de vele spooroversnijdingen slechts fragmentarisch bewaard, en daardoor vaak niet meer te herkennen. In tabel 5.1 zijn voor deze sporen de dieptes en de mogelijke functie weergegeven.

5.11 Overzicht van structuur 2A. Op de achtergrond het deel van de muur dat bij de bouw van het paviljoen in 1975 gespaard is. Op de voorgrond, in het verlengde van de muur, de nog resterende vleilaag. Foto genomen naar WNW.

5.12 Doorsnede over structuur 2A, aan de kopse kant van de muur die in afb. 5.11 zichtbaar is. Foto genomen naar WNW.

5.13 Noordzijde van het muurwerk van structuur 2A, met vier verspringende baksteenlagen in het fundament. Op de voorgrond een deel van structuur 2H. Foto genomen naar ZW.

5.14 Zuidzijde van hetzelfde muurwerk als in afb. 5.13, met rommelige opbouw van de onderste twee baksteenlagen van het fundament. Foto genomen naar NW.

5.2 Periode 2

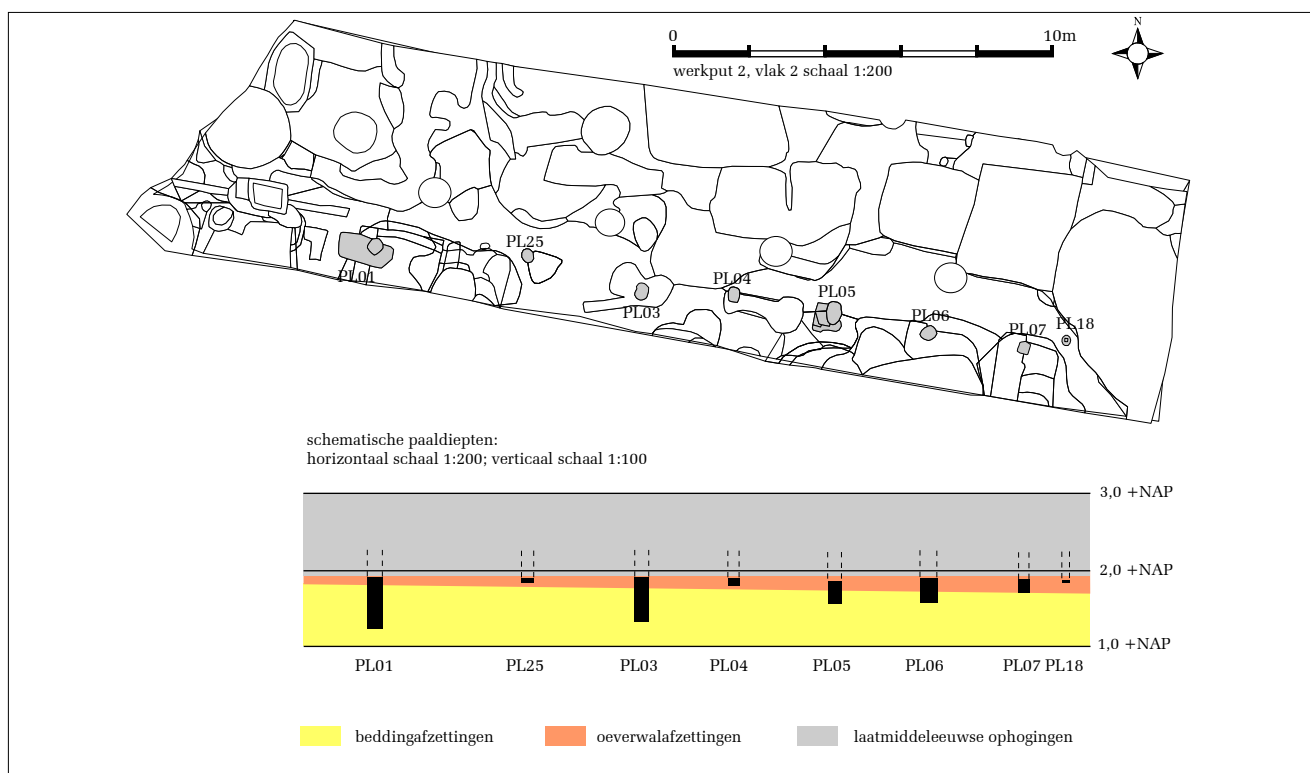
In de loop van periode 1 maar vooral periode 2 is het terrein opgehoogd. Omdat het looppniveau gedurende periode 2 steeg, zijn de sporen en structuren van periode 2 dus ook vanaf verschillende niveaus ingegraven. Aan de hand van de overgang van fundament naar opgaand muurwerk bij één van de muren was het mogelijk ongeveer in te schatten waar rond 1400 het maaiveld lag (bijlage 7). Dit moet rond 3 m+NAP gelegen hebben. Tussen 1200 en 1400 is het terrein dus ongeveer een meter opgehoogd.

Structuur 2A: tuin/perceels-muur in werkput 2 (bijlage 1)

Over bijna de gehele lengte van de werkput konden de funderingsresten van een muur gedocumenteerd worden. Bij de bouw van het bibliotheek-paviljoen in 1975, was het bakstenen fundament over een afstand van 13 m verwijderd. Hier restte nog wel de vleilaag die was aangebracht om de muur op te bouwen. Omdat de zuidwestkant van werkput 2 niet verstoord was bij de bouw van het paviljoen, was het muurwerk hier beter bewaard. Behalve het muurfundament

resterden hier van het opgaande muurwerk ook nog twee steenlagen tot een hoogte van 3,11 m+ NAP.

Bij het aanleggen van structuur 2A is eerst een funderingssleuf gegraven tot 2,2 m+NAP. Deze werd vervolgens tot een hoogte van bijna 2,7 m+NAP opgevuld met mortel- en baksteenbrokjes. Hierop werd het fundament geplaatst. Dit fundament bestond uit vier lagen baksteen die aan de noordkant van de muur ook vier maal naar binnen versprong. Aan de zuidkant van de muur was het verloop nogal rommelig. De stenen van het fundament waren niet gemetseld maar los op de vleilaag gelegd. Van de opgaande muur resteerden nog twee lagen die gemetseld waren met zandig mortel waarin grotere kalkstukjes zaten. De opgaande muur was 30 cm dik. De overgang tussen het losgestapelde muurfundament en de gemetselde opgaande muur lag enkele centimeters onder 3 m+NAP. Daaruit kunnen we afleiden dat het looppniveau op 3 m+NAP of iets daarboven gelegen moet hebben op het moment dat structuur 2A gebouwd werd. Als steenformaten zijn 30x15x6 cm en 30x15x7 cm opgemeten.

5.15 Structuur 2B in het vlak. De paaldiepten zijn daaronder schematisch weergegeven in een denkbeeldig profiel. Omdat niet duidelijk is vanaf welk niveau de palen zijn ingegraven, zijn ze bovenaan gestippeld.

De bakstenen zijn slordig gevormd en hebben afgeronde kanten. Op grond van het gebruikte baksteen moet structuur 2A te plaatsen zijn in de tweede helft van de veertiende of de vroege vijftiende eeuw. Omdat in een kuil (GK11) onder de muur aardewerkfragmenten zijn gevonden die niet vroeger te dateren zijn dan het laatste kwart van de veertiende eeuw, volgt voor structuur 2A een datering rond 1400.

Structuur 2B: palenrij bestaande uit PL01, PL25, PL03, PL04, PL05, PL06, PL07 en PL18 in werkput 2 (bijlage 2)

Onder en direct naast de hiervoor besproken perceelsmuur (structuur 2A), is een rij paalsporen aangetroffen (structuur 2B). Het aardewerk uit de paalgaten is niet eerder dan circa 1280 te dateren. In enkele van de paalsporen (PL03 en PL06) zaten baksteenfragmenten die typisch zijn voor de vroege veertiende eeuw. Zeer waarschijnlijk is structuur 2B een soort houten hekconstructie geweest die in de veertiende eeuw als voorganger van de perceelsmuur (structuur 2A) gediend heeft (zie afb. 5.10).

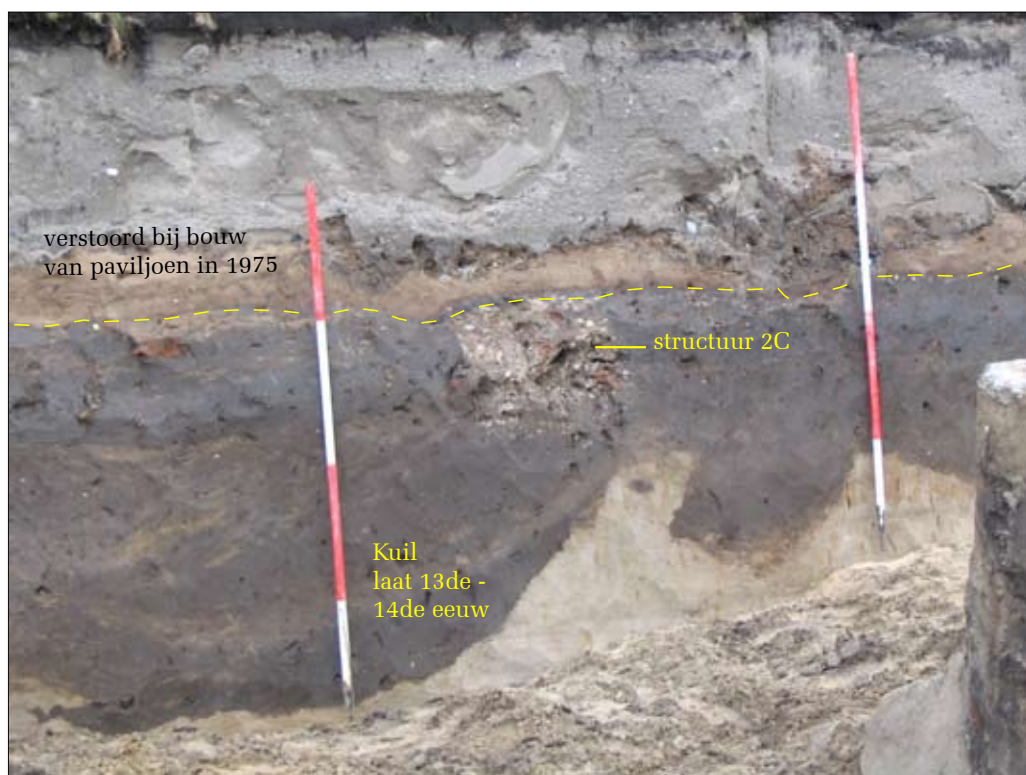
De paalsporen van structuur 2B zijn bij het uitgraven van de funderingssleuf voor structuur 2A deels vergraven. Daarom is niet meer te achterhalen vanaf welk niveau de paalkuilen zijn ingegraven. Omdat het looppniveau aan het eind van de veertiende eeuw op ongeveer 3 m +NAP lag en in de twaalfde eeuw rond 2 m +NAP, zullen de paalkuilen ergens vanaf een niveau dat tussen deze twee waarden ligt, zijn ingegraven.

De diepten van de verschillende paalsporen verschillen aanzienlijk van elkaar. De palen PL01 en PL03 waren opvallend diep ingegraven: tot 1,2 m +NAP en 1,3 m +NAP respectievelijk. De ingraafdiepten van deze twee palen pleiten ervoor het aanleggen van structuur 2B niet al te laat in de veertiende eeuw te zoeken. De ophoging van het terrein was rond 1400 immers zo ver gevorderd dat het ingraven van PL01 en PL03 een ondoenlijke klus geweest zou zijn. Structuur 2B zal dus waarschijnlijk in de eerste helft van de veertiende eeuw gebouwd zijn.

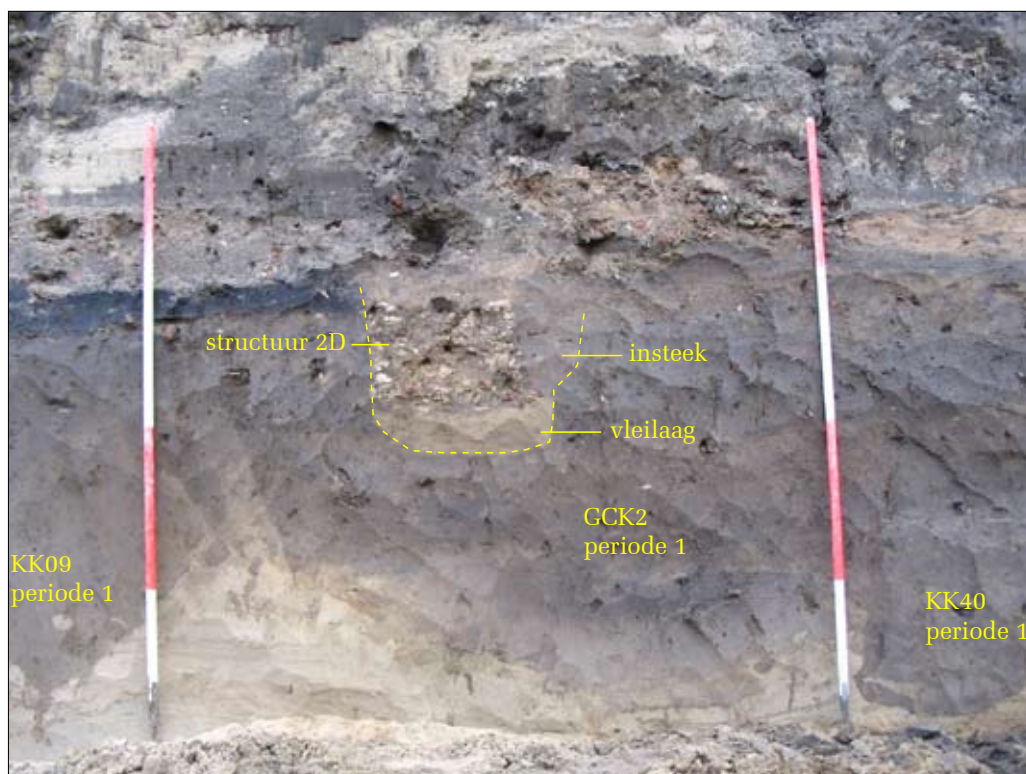
Structuren 2C en 2D: muurtjes haaks op structuur 2A in werkput 2 (bijlage 1)

Bij het aanleggen van vlak 2 werd structuur 2A door ons met een graafmachine weg gegraven. Daarbij werden aan de zuidkant van structuur 2A, twee sleufjes ontdekt die gevuld waren met mortel- en baksteenbrokjes. Ongewild zijn dit uitbraaksleuven van muren die haaks op structuur 2A gestaan hebben. De onderkanten van deze uitbraaksleuven lagen in beide gevallen op 1,95 m +NAP. De meest westelijke uitbraaksleuf (structuur 2C) was tot 2,4 m +NAP bewaard en het meest oostelijke (structuur 2D) tot 2,6 m +NAP. De oostelijke muur (structuur 2D) heeft op een minimaal 16 cm dikke vleilaag van schoon zand gestaan. Beide uitbraaksleuven waren 65 cm breed.

Omdat ze beiden onder structuur 2A te voorschijn kwamen kunnen we ervan uitgaan dat de muren ouder waren dan structuur 2A. Vermoedelijk zijn ze ooit tegen

5.16 Structuur 2C in het zuidprofiel van werkput 2 (profiel B). Achter de linker jalon en onder structuur 2C, de kuil die na 1280 te dateren is op grond van het erin aangetroffen aardewerk (steengoed).

5.17 Structuur 2D in het zuidprofiel van werkput 2 (profiel B).

de houten structuur 2B aangebouwd. Een nauwkeurige datering voor deze muren is niet te geven omdat dateerbaar vondstmateriaal uit de uitbraaksleuven ontbreekt. De datering zal gezien de stratigrafische relatie van structuur 2C met een kuil in het zuidprofiel gezocht moeten worden tussen de late dertiende eeuw en de bouw van

structuur 2A rond 1400. Als de muren inderdaad tegen de veertiende-eeuwse houtconstructie (structuur 2B) aangebouwd waren kunnen ze niet ouder zijn dan het begin van de veertiende eeuw.

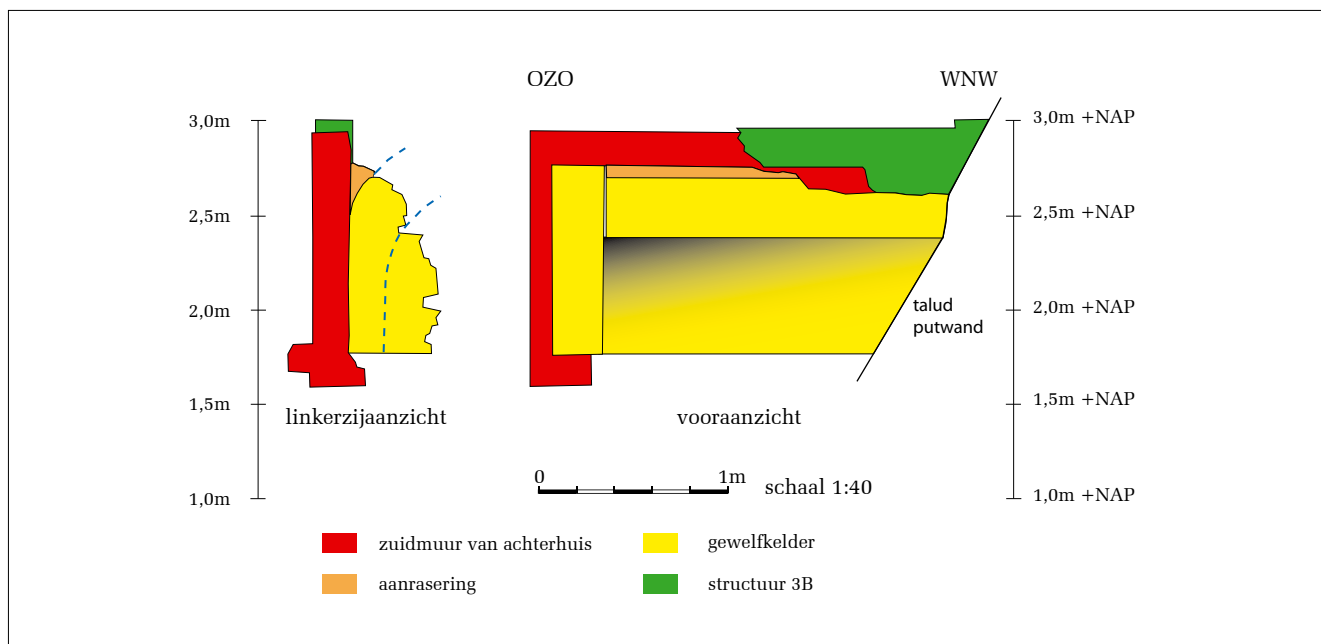
5.18 Aansluiting van perceelsmuur (structuur 2A) op de zuidmuur van het achterhuis (Structuur 2E). De tuinmuur is hier iets verzakt ten opzichte van het achterhuis. Het schone zand achter het foto-bordje is vermoedelijk na de sloopwerkzaamheden in 2005 door de graafmachine in het gat onder de tuinmuur gedrukt. Foto genomen naar ZZW.

5.20 Aanzicht van de bepleisterde keldermuur. De onderste twee steenlagen zijn niet bepleisterd. Hier sloot de thans verdwenen keldervloer aan op de keldermuur. Foto naar ZZW.

5.19 Hoek van de zuidmuur met de muur van de gewelfkelder. Aan de kopse kant van de zuidmuur is hier en daar mortel tussen de bakstenen uitgedrukt. Foto genomen naar ZW.

5.21 Schematische weergave van het vooraanzicht en het linkerzij aanzicht van de zuidmuur en de gewelfkelder.

Structuur 2E: achterhuis met keldergewelf in werkput 2 (bijlage 1)

Bij het illegaal uitgraven van enkele betonnen funderingspalen van het paviljoen in 2005, is een groot deel van een middeleeuws achterhuis met keldergewelf gesloopt. Alleen de zuidelijke muur van het huis en de aanzet van de gewelfboog zijn gespaard gebleven. Na onderzoek door A.F.E. Kipp, bouwhistoricus van de gemeente Utrecht, bleek dat het hier een zogenaamd onderkelderd achterhuis betrof. Dit is een uitbreiding aan een al bestaand huis. Het achterhuis bleek jonger te zijn dan structuur 2A (de perceelsmuur). Voor de bouw van het achterhuis is de perceelsmuur voor een deel gesloopt. Na de bouw van het achterhuis is de perceelsmuur weer verbonden met de zuidelijke muur van het achterhuis. Het westelijk deel van de tuinmuur (structuur 2A) is iets verzakt terwijl de baksteen die tegen het achterhuis aangemetseld waren op hun plaats bleven (zie afb. 5.18).

Dat de zuidmuur van het achterhuis oorspronkelijk niet verder naar het oosten heeft doorgelopen, is op te maken aan de mortel die aan de kopse kant van de muur tussen de bakstenen uitpilde. Het gewicht van de opgaande muur heeft de mortel tussen de lager gelegen steen uitgedrukt. Aan de onderkant van de muur was te zien hoe deze tussen de stenen uitgedrukte mortel tegen een plank of iets dergelijks is platgedrukt. Kennelijk is de onderkant van de middeleeuwse bouwput hier nauwelijks groter geweest dan het te bouwen achterhuis. Tegen de wand van de bouwput is waarschijnlijk een plank gezet waar de kopse kant van de muur tegenaan werd gemetseld.

Hoewel de voor de zuidmuur en de gewelfkelder gebruikte baksteen overeenkomen zijn er toch een paar

aanwijzingen dat de kelder jonger is dan de zuidmuur van het achterhuis. Zo zijn de kelder en de zuidmuur niet helemaal in verband gemetseld. Het lijkt erop dat uit de zuidmuur een paar bakstenen verwijderd zijn waarna bij de bouw van de gewelfkelder enkele bakstenen in zo onstane openingen ingepast zijn.

Ook valt op dat de verbrede voet van zuidmuur eigenlijk te smal is. Als de kelder en de zuidmuur in één keer gebouwd waren zou deze verbrede voet minstens doorgelopen hebben tot aan de binnenkant van de kelder. Nu lijkt de gewelfkelder "los te hangen". Waarschijnlijk is bij de bouw van het achterhuis al rekening is gehouden met de later te bouwen gewelfkelder. De zuidmuur reikt namelijk al diep in de ondergrond terwijl het fundament zelf nogal smal is. De muur lijkt dus diep in de grond geplaatst te zijn om de latere kelder te kunnen bevatten en niet zozeer om een hoog gebouw te kunnen dragen. In het laatste geval zou de fundering namelijk veel zwaarder uitgevoerd zijn. De kelder was aan de binnenkant bepleisterd. Alleen de onderste twee steenlagen van de kelderwand waren niet bepleisterd. Hier zal een vloer van bakstenen tegen de kelderwand aangelegd zijn. Behalve dit "afdruknegatief" tegen de kelderwand, restte dankzij de sloopactiviteiten in 2005, van de keldervloer zelf niets meer. Het loopvlak op de keldervloer zal ongeveer rond 1,35 m+ NAP gelegen hebben.

Als steenformaten zijn 29,5x14x6,5 cm en 29x14x6 cm opgemeten. Aan de zuidmuur is 77 cm opgemeten voor 10 lagen en 10 voegen. Zowel de zuidmuur als de gewelfkelder dateren op grond van de gebruikte bakstenen uit het eind van de veertiende of het eerste kwart van de vijftiende eeuw. De kelder zal dus vrij snel na de bouw van het achterhuis zijn toegevoegd.

5.22 Goot en bezinkput (structuur 2F) zoals vrijgelegd in vlak 1. Foto genomen naar O.

5.23 Goot en bezinkput (structuur 2F) vrijgelegd in vlak 1. Foto genomen naar W.

5.24 Lengtecoupe over de goot en het bovenste deel van de bezinkput op het niveau van vlak 1. Daartoe zijn de noordelijke helft van de goot en de bezinkput verwijderd. Op de achtergrond de perceelsmuur (structuur 2A). Foto genomen naar Z.

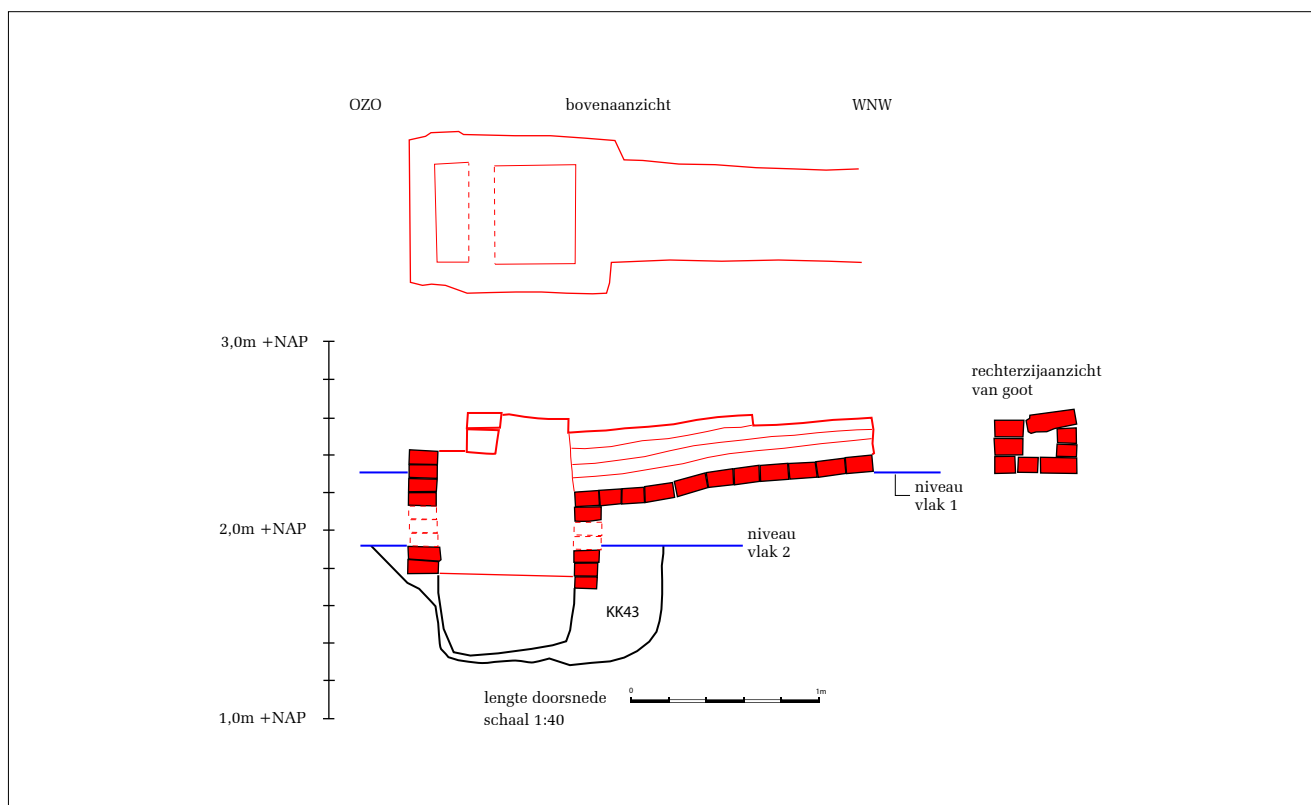

5.25 Lengtecoupe door het onderste deel van de bezinkput op vlak 2. Het bovenste deel is bij het verdiepen van vlak 1 al verwijderd. Ook de kuilvulling die hoort bij de bezinkput is grotendeels uitgegraven om vondsten te verzamelen. De op de foto zichtbare rand van een kom in roodbakkerd aardewerk bevindt zich nog in het onderste restje van de vulling. Foto genomen naar N.

Structuur 2F: afvoergoot met bezinkputje in werkput 2 (bijlagen 1 en 2)

Evenwijdig aan de perceelsmuur (structuur 2A) liep een afvoergoot die eindigde in een klein bezinkputje. Een deel van de afvoergoot was al gesloopt bij de eerder ter sprake gekomen sloopactiviteiten in 2005. De goot had een binnendoorsnede van 20 x 15 cm. De bovenkant van de

goot was afgedekt met bakstenen: ten tijde van de bouw lag de bovenkant van de goot ongeveer 40 cm onder het looppniveau. De rechthoekige bezinkbak aan het eind van de goot was in één keer samen met de goot gebouwd. Bij een lengtecoupe over deze bezinkput bleek dat bij de bouw ervan al een opgevulde kuil ter plaatse lag (KK43). Er zijn echter geen aanwijzingen dat deze kuil een voor-

5.26 Bovenaanzicht, gereconstrueerde lengtedoorsnede en rechterzij aanzicht van structuur 2F.

5.27 De koepel van de beerput steekt uit boven vlak 1.

5.28 De binnenkant van de beerput. De koepel is bij het verdiepen van vlak 1 al verwijderd. In het midden de gemetselde opbouw van het binnenputje.

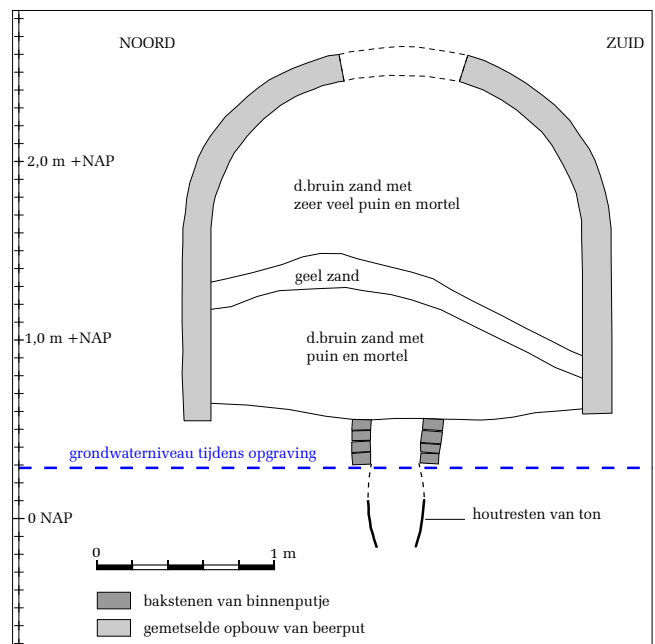
ganger van de bezinkput vertegenwoordigt. Zowel de afvoergoot als de bezinkput zijn van gestapelde bakstenen. Als steenformaten zijn 30x15x6 cm en 30x13x6 cm opgemeten. Structuur 2F dateert op grond van het erin aangetroffen aardewerk en de baksteenformaten uit de late veertiende of de vroege vijftiende eeuw.

Structuur 2G: beerput in werkput 2 (bijlagen 1, 2, 3 en 6)

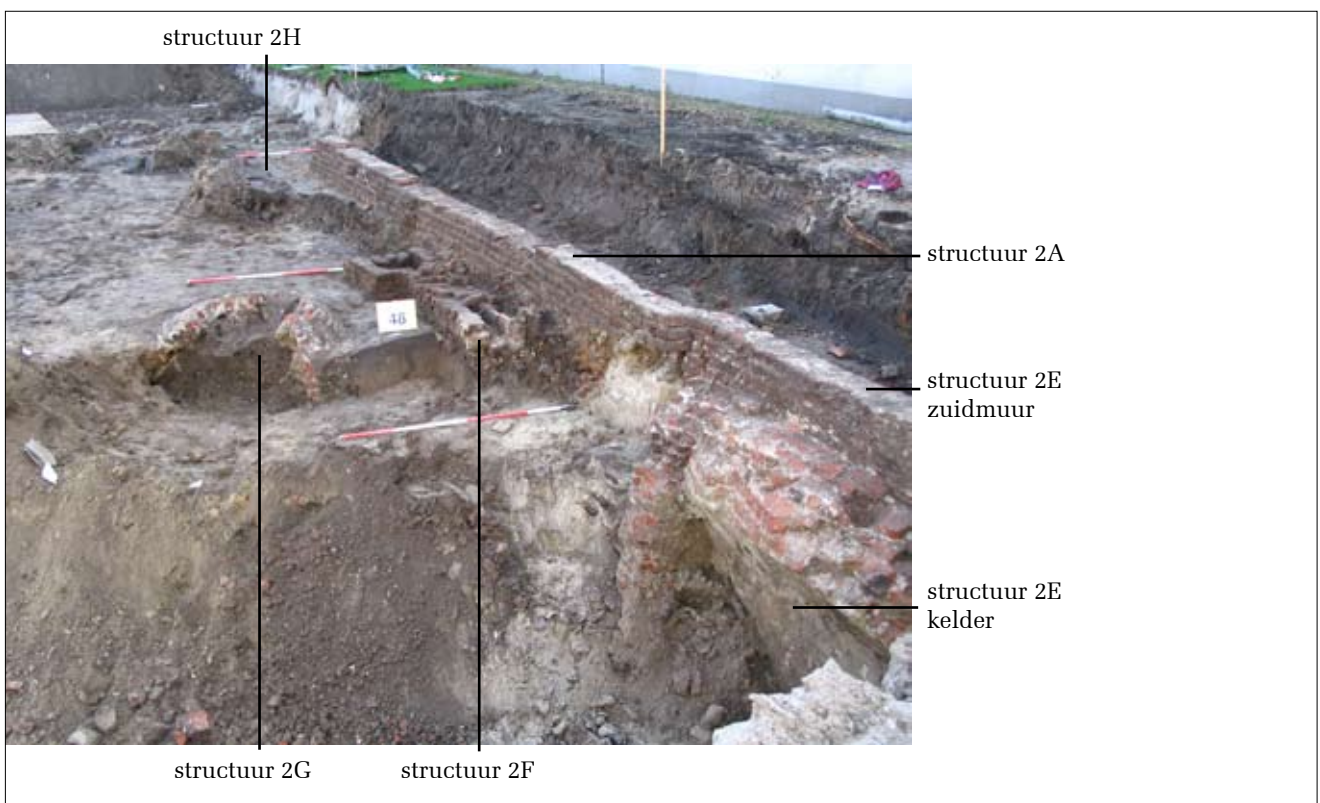
De westelijke helft van deze beerput is in 2005 grotendeels weggegraven. Alleen de onderste baksteenlaag was hier bewaard gebleven. Van de oostelijke helft resteerde nog de gehele gemetselde constructie, inclusief de koepel. De beerput had een binnendiameter van 1,9 m. De onderkant van de gemetselde opbouw bevond zich op

5.29 Machinale coupe door het binnenputje. De combinatie van zand met grondwater deed de coupewand snel instorten. Vlak boven het water en recht onder de gemetselde opbouw zijn de resten van het houten tonnetje nog zichtbaar.

5.30 Schematische doorsnede door de beerput (structuur 2G).

5.31 Overzicht van de verschillende structuren in werkput 2 op het niveau van vlak 1.

5.32 Detail van structuur 2H.

5.33 Op de voorgrond het restant van de beerput (structuur 2I). Aan de linkerkant is een kijkgat gegraven om de onderkant van deze structuur te kunnen bepalen. De vulling waar de jalon op ligt bestaat uit gemengde grond die in 2005 door de slopers is teruggestort in de beerput. Direct achter deze beerput bevindt zich de andere beerput (structuur 2G).

0,55 m+NAP. Op de bodem van de beerput was een houten tonnetje tot 0,15 m+NAP ingegraven. Daarop was een ring van vier baksteenlagen opgemetseld tot het niveau waarop de beerput in eerste instantie was uitgegraven (0,55 m+NAP). Via deze ton kon het vloeibare deel van de beerputvulling makkelijker in de ondergrond sijpelen. Opmerkelijk aan deze beerput was dat de gebruikelijke aanslag aan de binnenzijde en de fosfaat verkleuring in de ondergrond ontbraken. Even is daarom gedacht aan een waterput. De dimensies, bouwwijze en het binnenputje zijn echter typisch voor beerputten (mondelinge mededeling B.J.M. Klück). Het lijkt dus een beerput te zijn die om onduidelijke reden niet of nauwelijks gebruikt is. Misschien was de andere beerput (structuur 2I) gelijktijdig in gebruik en bleek deze een afdoende capaciteit te hebben.

Van het houten tonnetje was alleen de onderste helft bewaard. Deze was echter in een zo slechte staat dat berging ervan geen zin meer had. Van de gemetselde opbouw zijn als steenformaten 29x14x6,5cm en 29x14x6cm opgemeten. Voor 10 lagen en 10 voegen is 73,5cm opgemeten. Hieruit volgt een datering in de vijftiende eeuw. Het vondstmateriaal uit deze put dateert uit de late zeventiende en achttiende eeuw. Kennelijk is de toen nog lege beerput in de achttiende eeuw "ontdekt" en volgestort met grond en puin.

Structuur 2H: bodem van een goot of fundering van een muur in werkput 2 (bijlage 1)

Langs de noordkant van de perceelsmuur (structuur 2A) liep evenwijdig met deze een laag van enigszins slordig neergelegde bakstenen. De breedte was maximaal 70 cm. De bovenkant van de bakstenen lag tussen 2,52 en 2,42 m+NAP. Uit deze diepten volgt dat het in ieder geval een ingegraven structuur was. Vermoedelijk was het de

bodem van een goot, maar het is niet uit te sluiten dat het de onderste laag stenen van een muurfundament was. Omdat het bij de bakstenen duidelijk om hergebruikt materiaal ging is een datering op grond van de baksteenformaten niet mogelijk.

Structuur 2I: beerput in werkput 2 (bijlage 6)

Pal naast structuur 2G resteerden van de zuidelijke helft van een andere beerput nog de onderste vijf baksteenlagen. In 2005 is de rest van deze beerput vernield. Dat daarbij zelfs de oorspronkelijke vulling zo goed als geheel is weggegraven doet vermoeden dat er sprake is geweest van schatgraverij. De binnendiameter van de beerput moet ongeveer 2,6 m geweest zijn. De onderkant van de gestapelde baksteen opbouw bevond zich op 0,15 m+NAP. Als steenformaten zijn 29x14x7 cm en (?)x15x7 cm opgemeten. Deze bakstenen dateren uit de veertiende of vroege vijftiende eeuw. Het kan hier echter om hergebruikt materiaal gaan wat een latere datering voor deze beerput mogelijk maakt.

Structuur 2J: fundament van tuin/perceelsmuur in werkput 3 (bijlage 1)

Deze perceelsmuur liep evenwijdig aan de perceelsmuur in werkput 2 (structuur 2A). Door de bouw van het paviljoen in 1975 waren hier en daar alleen de onderste twee baksteenlagen bewaard gebleven. Maar over het algemeen restten alleen nog de onderste laag en de vleilaag. De onderkant van de vleilaag bevond zich op 2,05 m+NAP. De vleilaag zelf bestond uit een 40cm dikke laag van mortel- en baksteenbrokjes, vergelijkbaar met die van structuur 2A. De onderkant van de eerste baksteenlaag van het fundament lag op 2,45 m+NAP. Als we ervan uitgaan dat het maaiveld ten tijde van de bouw van de muur rond 3 m+NAP lag, zal het fundament ongeveer 50 cm

5.34 Structuur 2J met op de voorgrond de vleilaag. De coupe met daarin de vleilaag in doorsnede is gezet op een plaats waar nog twee baksteenlagen van het muurfundament bewaard waren gebleven. Foto genomen naar WNW.

5.35 Detailopname van de bakstenen die gebruikt zijn in het muurfundament van structuur 2J. Aan veel bakstenen zitten nog resten van mortel en er zijn weinig complete bakstenen gebruikt. Een duidelijke aanwijzing dat het fundament deels of geheel met sloopmateriaal gebouwd is.

5.36 Eén van de poeren die deel uitmaakte van structuur 2K. Uit de mortel die aan de bakstenen hecht is op te maken dat het sloopmateriaal betreft.

5.37 Onderkant van waterput (structuur 2L). In het diepste vlak tekent zich de omtrek van een halve houten ton af. Hier recht boven en op het hogere vlak, waar de jalon en het fotobordje opstaan, is de met grond en puin opgevulde bovenhelft van de ton te zien. Daaromheen is nog een restant van de oorspronkelijk uitgegraven kuil aanwezig. De noordpijl ligt op deze kuil.

5.38 Het muurfundament van structuur 2M tijdens het vrijleggen. Boven het verbreedde blok is een restant van een steunbeer zichtbaar.

hoog geweest zijn. De resterende twee baksteenlagen van dit fundament waren in ieder geval niet gemetseld en bestonden voor een groot deel, zoniet geheel, uit sloopmateriaal. Uit de gebruikte baksteen is daardoor geen datering af te leiden.

Wel zijn uit de vleilaag aardewerkfragmenten geborgen die duidelijk maken dat de muur niet eerder dan het midden van de veertiende eeuw gebouwd kan zijn en vermoedelijk niet later dan het midden van de vijftiende eeuw (zie paragraaf 6.1.3). De meest waarschijnlijke datering ligt in de vroege vijftiende eeuw. Wel bestaat de mogelijkheid dat aan de muur een heg of houtconstructie vooraf is gegaan waarvan bij de bouw van de muur alle sporen zijn uitgewist. Duidelijk is in ieder geval dat greppels uit periode 1 dwars over het tracé van de latere muur liepen. In periode 1 lag hier dus kennelijk nog geen perceelsgrens.

Structuur 2K: rij poeren in werkput 3 (bijlage 1)

Naast de perceelsmuur (structuur 2J) lag een rij baksteenpoeren. In totaal zijn 5 poeren bewaard gebleven. In de rij poeren, die op gelijkmatige afstand van elkaar geplaatst zijn, ontbreekt ter hoogte van GK03 een poer. Ongetwijfeld is hier een poer verwijderd toen in tweede helft van de zestiende of de zeventiende eeuw GK03 uitgegraven werd (zie bijlage 3). Aan de oostkant is de rij poeren niet verder te volgen door een recente versterking. Het is niet duidelijk of de poerenrij nog verder naar het westen doorgelopen heeft. Bij het uitgraven van GK04 in de vijftiende eeuw, is mogelijk ook een poer verwijderd (zie bijlage 3).

De poeren zijn gemiddeld 45 bij 45 cm. De diepte van de onderkant varieerde van 2,15 tot 2,28 +NAP. Het aantal bewaarde baksteenlagen varieerde van één bij de meest westelijke, tot vijf bij de meest oostelijke poer. Voor de bouw van de poeren is sloopmateriaal gebruikt. De volgende steenformaten zijn opgemeten: 29x14x6,5 cm; 29x14x6 cm; 29x14x7 cm en 30x14x7 cm.

Op deze poeren zullen houten palen of bakstenen kolommen gestaan hebben die een afdak droegen. In combinatie met de tuinmuur (structuur 2J) ontstond zo een bijgebouw dat gebruikt kon worden als schuur of stal. Structuur 2K zal dus gelijktijdig met structuur 2J bestaan hebben. In ieder geval was het bijgebouw (structuur 2K) in de zeventiende eeuw niet meer in gebruik zoals volgt uit het graven van GK03 door het tracé van de poerenrij. Als bij het graven van GK04 ook een poer verwijderd is, zal in de vijftiende eeuw het bijgebouw al buiten gebruik geraakt zijn.

Structuur 2L: waterput (WP2) in werkput 3 (bijlagen 5 en 6)

Direct naast de tuinmuur in werkput 3 (structuur J) lag een waterput zonder gemetselde opbouw. Voor de bouw van deze waterput werd eerst een kuil gegraven, vervolgens werd een houten ton geplaatst die tot in het grondwater

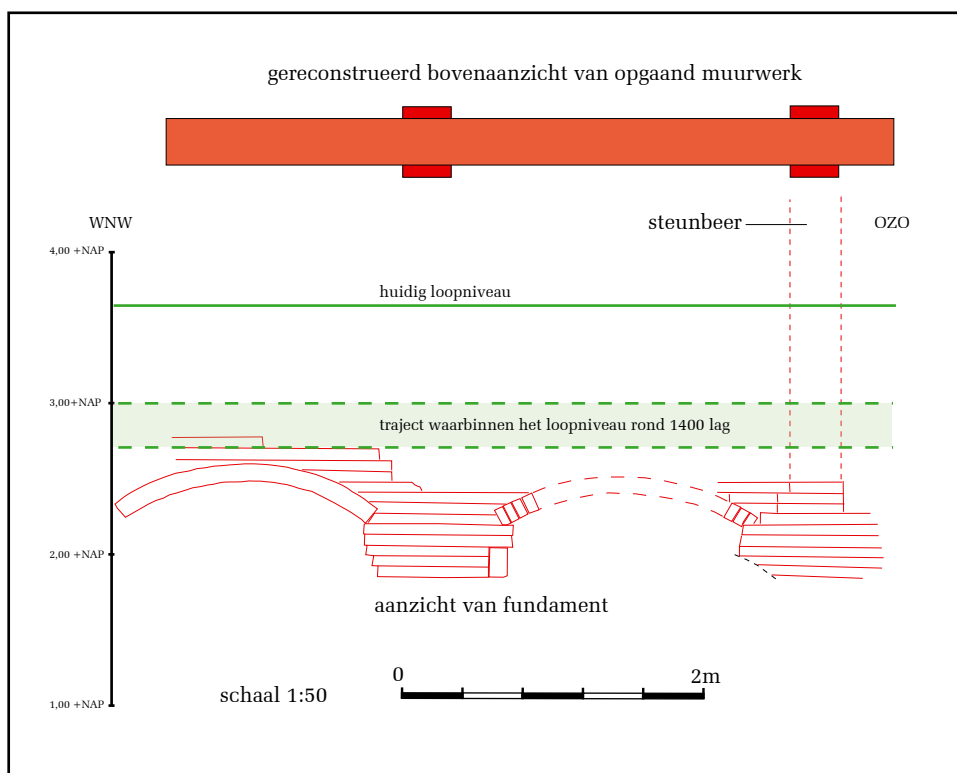
reikte. De onderkant van deze ton bevond zich op 0,1 m+NAP). De ton had een diameter van 80 cm. Het hout van de ton was zeer slecht geconserveerd waardoor een poging om deze te bergen geen zin had. Van de bovenkant van deze ton tot aan het toenmalige maaiveld (rond 3 m+NAP) zal van hout een schacht gebouwd zijn. Dit vergankelijke materiaal dat zich boven het grondwaterpeil bevond is geheel vergaan. Uit het aardewerk dat in de kuil is aangetroffen is af te leiden dat deze waterput in de veertiende eeuw gebouwd moet zijn. Op een bepaald moment is de schacht van de waterput met grond en puin dichtgestort. Ook in deze grond is aardewerk aangetroffen. Een datering voor het dichtgooien van de put is hier echter niet uit af te leiden omdat de grond afkomstig lijkt te zijn uit oudere sporen. Een groot deel van een kan uit de veertiende eeuw is het jongste aardewerk uit deze stortvulling. Het is verleidelijk het dichtstorten van de waterput te koppelen aan de bouw van de tuinmuur (structuur 2J), waarvan de funderingssleuf dicht langs de schacht van de waterput gegraven is.

Structuur 2M: perceels/tuinmuur ten noorden van werkput 4 (bijlage 1)

Op 23 augustus 2007, tien maanden na het eind van de eigenlijke opgraving, werden bij het afschuinen van de noordwand van de uitgegraven bouwput, de resten van een middeleeuwse tuinmuur aangetroffen. De heer E. Aalbers, projectopzichter van de Grontmij bv, waar schuwde de Dienst Stadsontwikkeling, sectie Cultuurhistorie. B.J.M. Klück, bouwhistoricus van de Gemeente Utrecht, heeft de muurresten vrijgelegd en gedocumenteerd, daarbij geassisteerd door grondwerkers die door de heer Aalbers ter beschikking werden gesteld. In het recente verleden is de muur al voor een groot deel verstoord bij het aanleggen diverse kabels en leidingen naar het bibliotheekgebouw. Nog tijdens het documenteren van het muurwerk stortte de inmiddels instabiel geworden constructie naar beneden in de bouwput.

Het funderingsdeel van de tuinmuur was opgemetseld met spaarbogen op poeren. Deze poeren zijn gemetselde blokken van ongeveer 1 vierkante meter. De poeren waren naar boven toe steeds smaller opgemetseld tot steunberen van ongeveer 30 cm breed en 45 cm diep. Het opgaande deel van de muur was 30 cm dik. De onderkant van het fundament lag op 1,85 m+NAP. De volgende steenformaten zijn opgemeten: 31x15 x7bcm, 30x16x7 cm, 28x14x7 cm en 30x15x6,8 cm.

Op grond van de constructiewijze, de steenformaten en de gebruikte mortel, kan de muur tussen het midden van de veertiende en het tweede kwart van de vijftiende eeuw gedateerd worden. Vooral rond 1400 was de gebruikte constructietechniek populair in Utrecht (mondelinge mededeling B.J.M. Klück). Deze muur zal gezien de constructie met zware poeren en steunberen, relatief hoog geweest zijn.

5.39 Aanzicht van structuur 2M zoals gedocumenteerd in situ. Erboven is een reconstructie van het opgaande muurwerk weer-gegeven. De steunberen liepen mogelijk door tot aan de bovenkant van de muur.

5.40 Structuur 3A tussen de structuren 2A en 2 H.

5.3 Periode 3

Omdat de ophoging van het terrein gedurende de vijftiende eeuw waarschijnlijk gewoon is doorgegaan zal het loopniveau aan het begin van periode 3 (begin zestiende eeuw) in ieder geval ruim boven 3 m+NAP uitgekomen zijn. De juiste ligging van het loopniveau is echter niet meer te achterhalen omdat het terrein al beneden dit niveau was verstoord bij de bouw van het paviljoen in 1975. Door deze verstoring van het terrein is het overgrote deel van de postmiddeleeuwse sporen verdwenen. Slechts de restanten van twee muren zijn bewaard gebleven.

Structuur 3A: muur aan de oostkant van werkput 2 (bijlage 1)

Tussen de structuren 2A en 2H stond een 30 cm breed muurtje. De muur was tot een hoogte van 2,54 m+NAP bewaard en onderkant lag op 2,16 m+NAP. De bovenste rij bestond uit hergebruikte middeleeuwse baksteenfragmenten. De bakstenen daaronder waren aanzienlijk jonger en zijn gezien hun afmetingen in de tweede helft van de zeventiende of de achttiende eeuw te dateren. Dat structuur 3A tegen structuur 2A aangezet is wijst er in ieder geval op dat deze laatste structuur toen nog (deels) overeind stond.

Structuur 3B: muur aan de westkant van werkput 2 (bijlage 1)

Boven op de zuidmuur van structuur 2E is van een muur van bruinrode bakstenen geplaatst nadat een deel van structuur 2E afgebroken is (zie afb. 5.20 en 5.21). Ongetwijfeld houdt dit verband met een reparatie aan deze muur in de tweede helft van de zeventiende of de achttiende eeuw. Een bewijs dat het achterhuis van Drift 27b toen nog bestond. Op een tekening uit circa 1807, welke gemaakt is vlak voor de verbouwing tot het paleis van Lodewijk Napoleon, staat dit achterhuis in ieder geval niet meer afgebeeld.

Structuur 3B muur was tot een hoogte van 3,05 m+NAP bewaard. Het formaat van de bakstenen bedroeg 23x11x4 cm.

Puinkuil GK01 in werkput 3 (bijlage 1)

Naast deze structuren kan voor periode 3 nog een spoor genoemd worden dat vanwege zijn inhoud nogal opmerkelijk is. Het betreft een rechthoekige kuil met een lengte van 11 m en een breedte van 2 m. De onderkant reikte tot 1,60 m+NAP. In deze kuil is een grote hoeveelheid bewerkt natuursteen aangetroffen welke in paragraaf 6.4 besproken wordt.

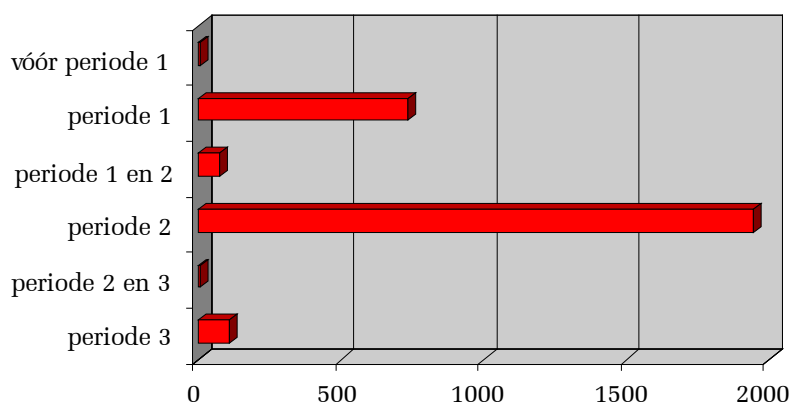
Tabel 6.1 De aantallen fragmenten voor de verschillende baksels, per periode.

aantal	baksel
956	roodbakkend
644	grijsbakkend
377	steengoed (hoofdzakelijk Siegburg)
277	Paffrath
191	kogelpot
181	Pingsdorf
83	protosteengoed
81	Maaslands
21	witbakkend aardewerk
20	Raeren (steengoed)
15	bijna steengoed
14	Frechen (steengoed)
5	onbekend
7	divers Romeins aardewerk
5	Pingsdorf of Zuid-Limburg
4	Elmpt
1	Nederrijns
1	Merovingisch ruwwandig

Tabel 6.2 Aantallen fragmenten per bakselsoort.

aantal	percent.	ABR-datering	periode WVS2
1	< 0,5%	onbekend	
7	< 0,5%	Romeinse tijd (0-450)	
1	< 0,5%	vroege middeleeuwen A-B (450-750)	
736	26%	late middeleeuwen A (1050-1250)	periode 1
77	3%	late middeleeuwen A/B; vooral uit overgangsgebied (1150-1350)	periode 1 en 2
1947	67%	late middeleeuwen B (1250-1500)	periode 2
5	< 0,5%	late middeleeuwen B - nieuwe tijd (1250-1800)	periode 2 en 3
109	4%	nieuwe tijd (1500-heden)	periode 3

Diagram 6.1 Staafdiagram met weergaven van de aantallen fragmenten per periode.

6 Vondsten

In dit hoofdstuk worden de mobiele vondsten besproken. De vondstcategorïen worden daarbij ingedeeld in eigen paragrafen. Het betreft de volgende categorieën: aardewerk, metalen voorwerpen en munten, bewerkt been, natuursteen bouwfragmenten en glas.

6.1 Aardewerk

Het aardewerk is in eerste instantie gedetermineerd door Wil Griffioen. Om de dateringen binnen periode 1 aan te scherpen, is het aardewerk uit de sporen van periode 1 door de auteur nog eens nauwkeurig onderzocht. Al het aardewerk is ingevoerd in een elektronische database.

In totaal zijn tijdens de opgraving 2883 aardewerkfragmenten verzameld, bestaande uit 410 randfragmenten, 2025 wandfragmenten, 337 bodemfragmenten en 111 overige fragmenten (oren, handvaten, pootjes en dergelijke). Het verschil in aantallen tussen rand- en bodemfragmenten is grotendeels te verklaren door het feit dat bij de middeleeuwse kogelpotten over het algemeen geen sprake is van een herkenbare bodem. Kogelpotten hebben dus alleen rand- en wandfragmenten.

In tabel 6.1 zijn voor de fragmenten de aantallen weergegeven per periode volgens het Archeologisch Basis Register (ABR), en per periode zoals vastgesteld in hoofdstuk 5 (periode WVS2). Het is duidelijk dat het meeste aardewerk uit periode 2 dateert. In een staafdiagram komt dit wat dramatischer tot uiting (zie diagram 6.2).

Het aardewerk uit periode 2 bestond over het algemeen uit veel grotere fragmenten dan dat uit periode 1 en vaak zijn meerdere fragmenten uit hetzelfde spoor aan elkaar te passen. Ongetwijfeld komt dit doordat een groot deel van het aardewerk uit periode 2 na breuk of beschadiging bewust in de grote kuilen geworpen is. Het fragmentarische karakter van het aardewerk uit periode 1 daarentegen, lijkt erop te wijzen dat tussen het breken van het vaatwerk en het moment waarop de scherven in de sporen belandden, enige tijd verstreek. Na breuk zal het vaatwerk bijvoorbeeld enige tijd op het loopvlak gelegen hebben, waarbij verdere fragmentatie optrad alvorens de individuele fragmentjes in verschillende sporen terechtkwamen. We moeten er dus rekening mee houden dat de sporen uit periode 1 soms wat later kunnen zijn dan het aardewerk dat erin is aangetroffen doet vermoeden. Ook is op te merken dat als het aardewerk van periode 2

dezelfde fragmentatiegraad zou hebben als dat van periode 1, de aardewerkverhoudingen per periode nog sterker in het voordeel van periode 2 zouden uitvallen. Voor de volledigheid zijn in tabel 6.2 nog eens de aantallen voor alle bakselsoorten weergegeven.

6.1.1 Aardewerk uit de Romeinse tijd en vroege middeleeuwen

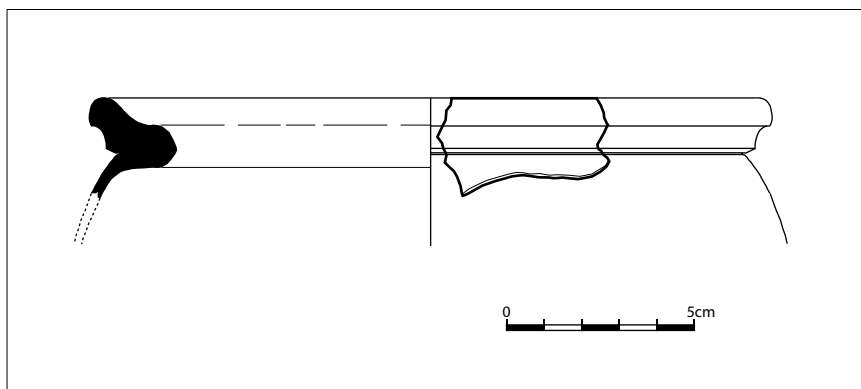
In totaal zijn zeven fragmenten Romeins aardewerk gevonden. Drie van de fragmenten zijn afkomstig uit contexten die tot periode 2 te rekenen zijn. Het is aanneemelijk dat deze fragmenten zijn aangevoerd van elders. Het betreft twee bodemfragmenten van geverfde bakers (techniek C, zwarte verf op oranje baksel) en een wandfragment van een terra sigillata wrijfschaal (type Dragendorff 45). Deze drie fragmenten dateren uit de late tweede of derde eeuw.

De overige vier fragmenten zijn vermoedelijk wel in de Romeinse tijd op het terrein achtergelaten. Gezien de schone, homogene vullingen van sporen uit periode 1, is het niet waarschijnlijk dat deze sporen zijn opgevuld met grond die van elders is aangevoerd. Het drietal fragmenten dat uit deze sporen komt, is daarom te interpreteren als opspit dat al op het terrein aanwezig was toen in periode 1 de sporen zijn uitgegraven. Het betreft hier de volgende fragmenten:

- Een klein randfragment van een terra sigillata beker (type Dragendorff 33); datering tweede-derde eeuw, gevonden in GK31.
- Een bodemfragment van een ruwwandige pot; niet scherper te dateren, gevonden in GK2.
- Een bodemfragment van een geverfde beker (waarschijnlijk type Niederbieber 30, techniek B, zwarte verf op wit baksel); datering tweede helft tweede - vroege derde eeuw, gevonden in GK13.

Een ander fragment is aangetroffen in de natuurlijke ondergrond (afb. 6.1). Het betreft een randfragment van een ruwwandige pot of kom met dekselgeul (type Niederbieber 89/103); datering tweede helft tweede - derde eeuw, en is gevonden bovenin het natuurlijke zand in werkput 2. Dit randfragment kan hier door bioturbatie terecht zijn gekomen.

Naast Romeins aardewerk is er ook nog een vroegmiddeleeuws fragment gevonden. Uit greppel GR09, welke een onderdeel is van de eerste fase van de perceelsgreppel

6.1 Randfragment van Romeinse pot of kom (Niederbieber 89/103).

(structuur 1A-1), komt een wandfragment van een ruwwandige gesloten vorm. Dit fragment is te dateren als Merovingisch (vijfde tot en met eerste helft achtste eeuw) en waarschijnlijk als opspit in deze greppel terecht gekomen.

Deze kleine hoeveelheid Romeins aardewerk laat zien dat het terrein in de Romeinse tijd met enige regelmaat door mensen werd bezocht. Dit tussen Rijn en Vecht gelegen terrein kan gebruikt zijn voor agrarische doeleinden. Opvallend aan de samenstelling van het Romeinse aardewerk is, dat handgevormd inheems aardewerk ontbreekt. Dit wijst erop dat het terrein in de tweede en derde eeuw vooral geëxploiteerd is door de geromaniseerde bevolking aan de overkant van de Rijn, welke in en om het onder het huidige Domplein gelegen *castellum* leefde.

6.1.2 Aardewerk van periode 1

Alvorens het in de sporen en structuren van periode 1 aangetroffen aardewerk te bespreken, worden hier eerst de in periode 1 voorkomende aardewerkgroepen en hun daterende waarde behandeld. Omdat de term kogelpot zowel op een bepaalde aardewerkvorm als op een bepaalde bakselgroep slaat, gebruik ik hier de term bolpot voor kogelpotvormen in bakfels die niet tot de kogelpotbakfels te rekenen zijn (bijvoorbeeld Pingsdorf en Paffrath). Dit om verwarring tussen vorm- en bakfel-aanduiding te voorkomen.

Paffrath- en Paffrath-achtig-aardewerk

Genoemd naar de belangrijkste productieplaats Paffrath in het Duitse Rijnland. Kenmerkend zijn het grijswitte, zandige bakfel met bladerdeegstructuur en het lichtblauwgrijze tot zwarte oppervlak, vaak met een metalische glans. Producten met een verwant bakfel, zonder de typische bladerdeegstructuur en donkerder van kleur, worden in de literatuur vaak aangeduid als Paffrath-achtig-aardewerk. Het overgrote deel van het Paffrath-aardewerk bestond uit handgevormde bolpotjes met een gedraaide rand. Verhoeven (1998, 80) heeft voor deze bolpotten zeven randtypen onderscheiden. Voor zijn randtype 7 (rand met dekselgeultje) geeft Verhoeven een laat-twaalfde eeuwse datering. Randtype 6 (met scherp dakvormig profiel) dateert hij in de late twaalfde en dertiende eeuw.

Aan de overige randtypen (1 t/m 5) is geen daterende waarde toe te kennen.

Paffrath-aardewerk is in Tiel in kleine hoeveelheden aangetroffen in aardewerkcomplexen uit het eerste kwart van de tiende eeuw (Dijkstra 1998, 36 en 40). Hoewel deze aardewerkcomplexen voor minder dan 6% uit Paffrath-aardewerk bestaan, is wel duidelijk dat het al vroeg naar Midden-Nederland geëxporteerd werd. Een aardewerkcomplex uit de tiende en vroege elfde eeuw uit Kerk-Avezaath, bestaat nog steeds voor slechts 1% uit Paffrath-aardewerk (Kleij 2000, 117). Het betreft hier echter wel, in tegenstelling tot Tiel en Utrecht, een agrarische nederzetting waar vermoedelijk minder import-aardewerk gebruikt werd. Voor Utrecht zijn tot nu toe geen tiende- en elfde-eeuwse aardewerkcomplexen gepubliceerd. In enkele kleine publicaties over het tiende- en vroege elfde-eeuwse havencomplex langs de vecht wordt geen Paffrath-aardewerk genoemd (Trelling 1986, De Groot 1997). We mogen dus wel aannemen dat ook in Utrecht, het Paffrath-aardewerk in de tiende en vermoedelijk ook de vroege elfde eeuw nog relatief zeldzaam was. In de loop van de elfde eeuw zal de hoeveelheid Paffrath-aardewerk in Midden-Nederland sterk zijn toegenomen. Ook publicaties van twaalfde-eeuwse aardewerkcomplexen uit Utrecht ontbreken, maar waarschijnlijk bestond in Utrecht het gebruiksaardewerk toen voor minstens de helft uit Paffrath-aardewerk. In twaalfde-eeuwse agrarische nederzettingen rond Utrecht, te Leidsche Rijn en Houten, zijn namelijk hoge percentages Paffrath-aardewerk aangetroffen (51% en 44% respectievelijk). Deze hoge percentages Paffrath-aardewerk, kunnen in de regio mogelijk een typisch twaalfde-eeuws verschijnsel zijn (van der Kamp 2005, 33).

Kogelpot-aardewerk

Zoals hiervoor al gezegd, ontbreekt het in Utrecht nog aan gepubliceerde of uitgewerkte aardewerkcomplexen uit de elfde en twaalfde eeuw. Voor Utrecht is het daarom niet mogelijk de ontwikkeling in vorm en bakfel gedurende deze periode te volgen. Juist omdat het meestal lokale producten betreft is het niet zondermeer mogelijk de typologie of bakfelindeling van andere vindplaatsen hier toe te passen bij het dateren van dit materiaal.

Pingsdorf-aardewerk

Dit aardewerk werd geproduceerd in Pingsdorf en enkele andere plaatsen in het Duitse "Vorgebirge"-gebied. Het vroege aardewerk met zowel rolstempeldecoratie als beschildering met bruinrode verf, wordt in Nederland aangeduid als Hunneschans-aardewerk en dateert uit de late negende en eerste helft van de tiende eeuw (Dijkstra 1998, 32). Het typische Pingsdorf-aardewerk (met bruinrode beschildering) is tussen 900 en 1200 geproduceerd. In de dertiende eeuw wordt geen rode beschildering meer aangebracht.

Recentelijk is een uitgebreide studie over deze aardewerkgroep gepubliceerd (Sanke 2002). Door bestudering van dateerbare vondstcomplexen en seriatie is de ontwikkeling van dit aardewerk in beeld gebracht. Daarbij blijkt dat individuele fragmenten, op grond van bakselkenmerken (hardheid, kleur, magering), binnen de elfde en twaalfde eeuw niet nader gedateerd kunnen worden. Wel komen de verschillende bakselkenmerken in wisselende verhoudingen voor wat bij grote complexen een houvast voor de datering kan geven. Zo gaan in de loop van de twaalfde eeuw de donker gekleurde en wat grover verschaalde bakfels steeds meer de overhand krijgen en in de dertiende eeuw gaat het typische Pingsdorf-baksel over in het zogenaamde proto-steengoed.

Aan de vorm van randen, oren, tuiten en standringen is vaak wel een daterende waarde toe te kennen. Bij grotere fragmenten kan ook de plaats van de typische roodbruine beschildering evenals het geschilderde motief een indicatie geven voor de datering van het fragment. Omdat al deze kenmerken slechts geleidelijk veranderen zijn strakke dateringen echter niet mogelijk.

Maaslands-aardewerk

Dit aardewerk is afkomstig uit het Belgische Midden-Maasgebied, onder andere uit plaatsen als Andenne, Huy en Namur. Het heeft een relatief fijn, geel tot roze baksel. Potten en kannen komen het meest voor. Op de schouder zit dan vaak een gele, oranje of geelgroene loodglazuur. De vormontwikkeling wordt beschreven door verhoeven (1998, 67-68). De productie begint waarschijnlijk in de tiende eeuw. Tot en met eerste kwart van de twaalfde eeuw hebben de potten een sikkelvormige rand en een lensbodem, vaak ook met een tuit en een bandvormig oor (tuitpot). Kenmerkend voor de periode tussen 1125 en 1175 zijn de potten met manchetrand, nog steeds met lensbodem, tuit en bandoor. Er zijn echter aanwijzingen dat deze potten met manchetrand nog tot circa 1200 in gebruik waren (Ostkamp 2006, 54). Vanaf circa 1175 is sprake van kannen met een worstoor. Na het midden van de dertiende eeuw zullen deze kannen nauwelijks nog naar Utrecht geëxporteerd zijn.

Maaslands-aardewerk kwam te Tiel in de eerste helft van de tiende eeuw voor (Dijkstra 1998, 39-40). In Utrecht

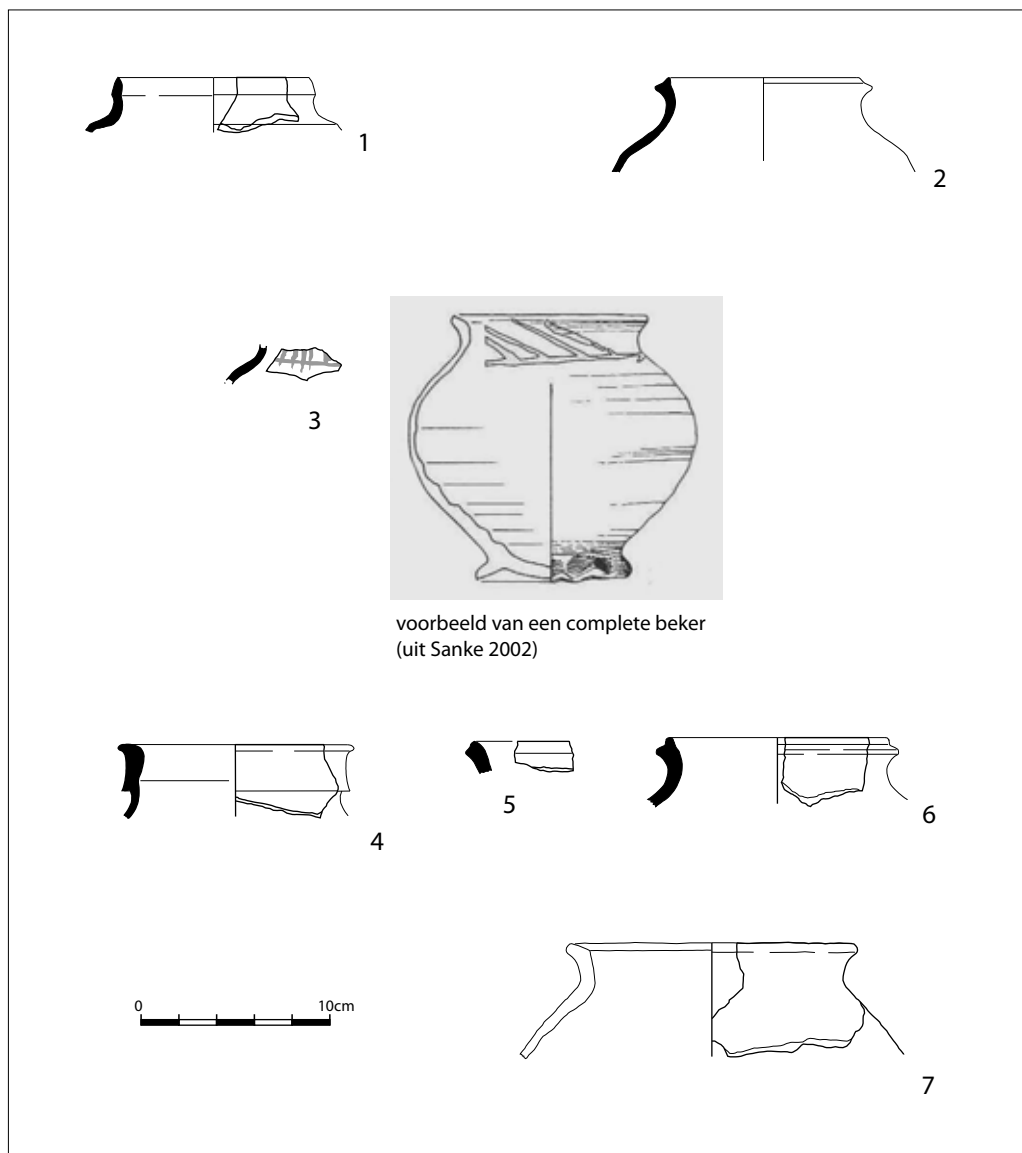
kwam het toen waarschijnlijk ook al voor. Het vroegste gepubliceerde Maaslands-aardewerk in Utrecht dateert echter uit de late tiende eeuw (De Groot 1997, afb.9). De twaalfde-eeuwse potten met Manchetrand worden vaak aangetroffen bij opgravingen in Utrecht. Hoewel percentages voor de stad Utrecht ontbreken, lijkt het erop dat zelfs in de twaalfde eeuw het Maaslands-aardewerk niet meer dan 10% van het totaal aan gebruiksaardewerk uitmaakte. In landelijke nederzettingen uit de twaalfde eeuw te Leidsche Rijn en Houten lag het percentage Maaslands-aardewerk in beide gevallen op 8% (van der Kamp 2005, 33). Te kerk-Avezaath bestond tussen 1050 en 1250 het gebruiksaardewerk voor 9% uit Maaslandse producten (Kleij 2000, 124). In Midden-Nederland heeft het Maaslands-aardewerk blijkbaar nooit een grote rol gespeeld.

In sporen die uit periode 2 dateren, is vrij veel aardewerk gevonden dat eigenlijk uit periode 1 dateert. Dit aardewerk hoeft niet perse opgespit te zijn uit de oudere sporen die op het opgravingsterrein voorkomen. In hoofdstuk 5 is al opgemerkt dat de kuilen uit periode 2 deels met grond opgevuld kunnen zijn die van elders uit de stad Utrecht afkomstig is. Met deze grond kunnen ook oudere aardewerkfragmenten meegekomen zijn. In sommige kuilen overtrof de hoeveelheid aardewerk uit periode 1 die uit periode 2 zelfs. Het is daarom niet zinvol om aan het aardewerk uit periode 1 dat in sporen uit periode 2 gevonden is, conclusies te trekken over het aardewerkgebruik in periode 1. Deze fragmenten worden hier dus verder buiten beschouwing gelaten.

Aardewerk uit structuren

Structuur 1A-1 (fase 1 van perceelsgreppel), totaal 27 fragmenten

- Paffrath; zestien wandfragmenten en twee randen. De randfragmenten zijn van het type 3 en 5 volgens Verhoeven (1998, afb. 22). Datering: 900-1250/1275.
- Pingsdorf; drie kleine wandfragmenten en één bodemfragment met een deel van opgaande wand. Slechts één van de wandfragmenten is versierd met rode beschildering. Het fragment is te klein om uitspraken te doen over het gebruikte versieringsmotief. Het bodemfragment is afkomstig van een grote, gesloten vorm, waarschijnlijk een tuitpot of een grote hoge beker. De standvoet van het bodemfragment heeft duidelijke vingerindrukken. De fragmenten laten geen scherpere datering toe dan elfde-twaalfde eeuw (fasen 4 t/m 7 volgens Sanke 2002).
- Maaslands; één lensbodem-fragment en drie kleine wandfragmenten waarvan twee met loodglazuur. Datering: 950/1000-1250.
- Kogelpot-aardewerk; één wandfragment, binnen lichtbruin, buiten grijs, met magering van matig grof zand. Datering: 900-1300.

6.2 Aardewerk uit structuur 1A-2.

Geen van deze scherven heeft kenmerken die een scherpe datering toelaten. Met een totaal van 27 scherven is dit aardewerkcomplex eigenlijk te klein om een betrouwbare sample uit het in omloop zijnde aardewerk te vertegenwoordigen. Toch is met 67% het aandeel Paffrath aardewerk dermate hoog dat het waarschijnlijk is dat dit complex tot stand is gekomen op het moment dat het gebruik van Paffrath-aardewerk in Utrecht op zijn hoogtepunt was. Dat wil zeggen in de twaalfde eeuw of eventueel aan het eind van de elfde eeuw. Het Maaslands-aardewerk is relatief goed vertegenwoordigd en wijst eveneens op een datering in dezelfde periode.

Het aardewerk geeft alleen een aanwijzing voor het moment waarop de greppel is dichtgeraakt en niet voor het moment waarop zij gegraven is. Het uitgraven van de greppel zal gezocht moeten worden tussen het midden van de elfde eeuw en de vroege twaalfde eeuw: dus tijdens of na het inrichting van de Sint-Jan immuniteit, maar voor het dichtslippen met twaalfde eeuws aardewerk.

Structuur 1A-2 (fase 2 van perceelsgreppel), totaal 57 fragmenten

- Paffrath; 26 wand- en twee randfragmenten. Van de randfragmenten is één opvallend slank en vertikaal (afb. 6.2,1). Het is in ieder geval van een klein potje. Het andere fragment (afb. 6.2,2) is van het type 5 volgens Verhoeven (1998). Datering: 900-1250.
- Pingsdorf; zeventien wandfragmenten waarvan twee met roodbruine beschildering. Van deze beschilderde fragmenten is één gezien de combinatie van de vorm en het versieringsmotief, afkomstig van de schouder van een lage bolle beker ("kuglige Becher") die volgens Sanke (2002, 184) typisch zijn voor zijn fasen 6 en 7 (1125-1200) (afb. 6.2,3). Uit de stand van het schouderfragment is af te leiden dat het hier vermoedelijk gaat om de wat latere variant van dit bekertype, namelijk die met de sterk ingesnoerde hals welke voorkomt in de tweede helft van de twaalfde eeuw (Sanke 2002, afb. 51 en 63).
- Maaslands; drie wandfragmenten en één randfragment. Het randfragment is een zogenaamde manchetrans van een (tuit)pot (afb. 6.2,4). Deze randen komen voor van 1125 tot 1175, met eventueel nog een uitloop naar het eind van de twaalfde eeuw (Ostkamp 2006, 54).
- Kogelpot; vijf wandfragmenten en drie randfragmenten. Van deze fragmenten zijn één wand en twee randen in een baksel dat enigszins lijkt op dat van Paffrath-aardewerk. Beide randen zijn gedraaid. Het kleinste fragment (afb. 6.2,5) kan volgens de typologie die Verhoeven (1998, 80) heeft opgesteld voor Paffrath-aardewerk gerekend worden tot type 3. Het grotere fragment (afb. 6.2,6) heeft het meest weg van Verhoeven type 6. Het randtype 6 lijkt pas aan het eind van de twaalfde eeuw te verschijnen (Verhoeven 1998, 80), waarbij wel nog eens opgemerkt dient te worden dat deze typologie betrekking heeft op Paffrath-aardewerk. Een laatste

randfragment is duidelijk handgevormd en is bovenop de rand afgeplat (afb. 6.2,7). Het baksel is verschaald met wat grof zand en is lichtgrijs op de breuk. Zowel het binnen- als het buitenoppervlak zijn lichtbruin, met buiten onder de rand donkere roetvlekken.

Gezien het voorkomen van de manchetrans in Maaslands-aardewerk en het fragment van de lage, bolle beker in Pingsdorf-aardewerk enerzijds, en het ontbreken van proto-steengoed anderzijds volgt dat structuur 1A-2 in de tweede helft van de twaalfde eeuw is dichtgeraakt.

Structuur 1B (kringgreppel), totaal 5 fragmenten

- Paffrath; drie kleine wandfragmenten, datering: 900-1250/1275.
- Pingsdorf; één bodemfragment met deel van opgaande wand, in vrij grof verschaald grijs baksel (afb. 6.3,1). Op de bodem een restant van roodbruine verf ("Bodenmarke" 3 of 6 volgens Sanke 2002) wat het stuk in ieder geval niet later dan twaalfde eeuw dateert. Gezien de vorm zal het fragment afkomstig zijn van een lage, bolle beker. Volgens Verhoeven (1998, 78) komen dergelijke bekertjes pas vanaf de late twaalfde eeuw voor. Sanke (2002, 182) noemt ze "kuglige Becher" en plaats ze ook al wat vroeger, namelijk in zijn fase 6 (ruwweg het 2de en 3de kwart van de twaalfde eeuw). Datering voor dit fragment dus 1125-1200. Verder één zeer klein wandfragment, hard, donkergrijs, vrij grof verschaald.

Het Pingsdorf-bodemfragment maakt duidelijk dat de kringgreppel niet voor het tweede kwart van de twaalfde eeuw opgevuld kan zijn.

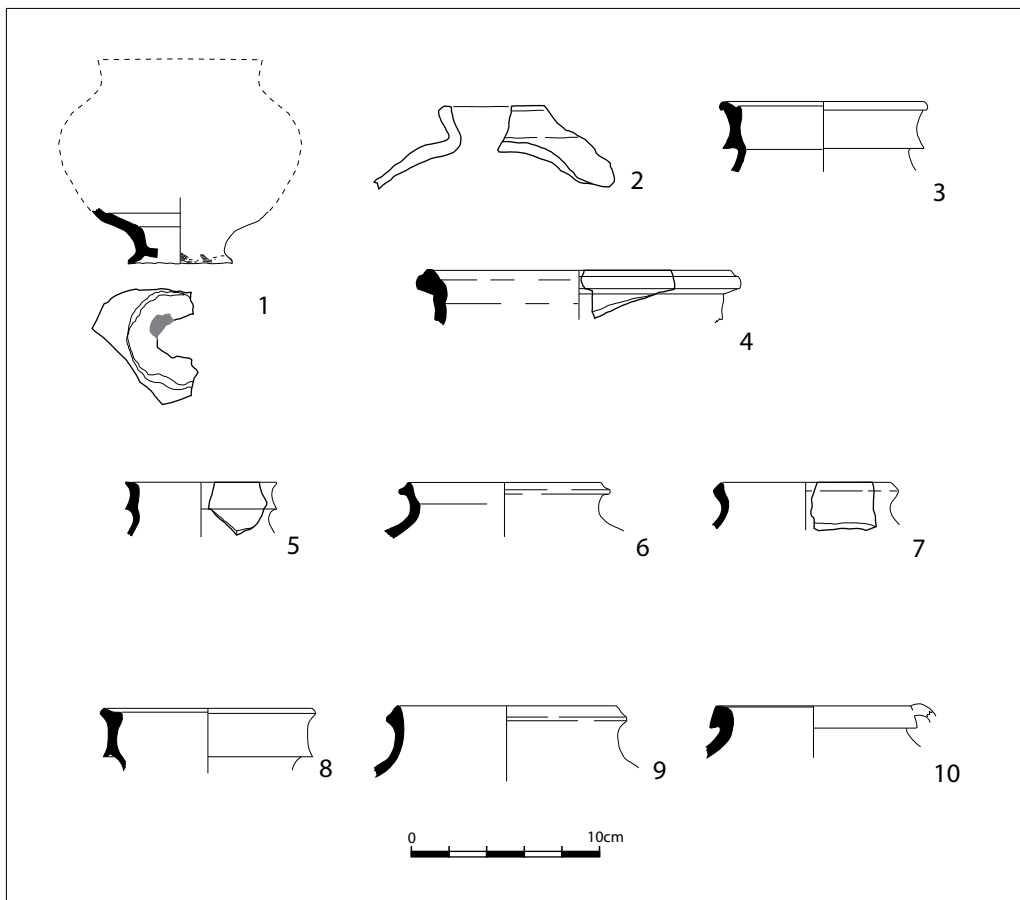
Structuur 1C (palenrij in werkput 1), totaal 5 fragmenten

- Paffrath; één klein wandfragment en één rand; type 5 volgens Verhoeven (1998, afb. 22). Datering 900-1250.
- Pingsdorf; twee kleine wandfragmenten, hard, geelbruin met matig fijne verschaling. Datering: 900-1200.
- Overig aardewerk; één zeer klein wandfragment, matig hard, oranjebeige, verschaald met grof zand en wat roodbruin chamotte. Misschien Zuid-Limburgs aardewerk (Brunsum-Schinveld).

Uit het aardewerk blijkt dat structuur 1C na 900 te dateren is. Gezien de relatieve zeldzaamheid van Paffrath in de tiende en vroege elfde eeuw te Utrecht, is een datering na het midden van de elfde eeuw echter waarschijnlijker.

Structuur 1D (gebouw of hekwerk in werkput 2), totaal 28 fragmenten

- Paffrath; twaalf kleine wandfragmenten en twee kleine randfragmenten. Beide randen zijn van het randtype 5 volgens Verhoeven (1998, afb. 22).
- Pingsdorf; acht kleine wandfragmenten, overwegend beige tot grijsbruine baksels. Slechts één fragment heeft beschildering.

6.3 Aardewerk uit structuur 1B (nr. 1), structuur 1D (nr. 2), GR01 (nrs. 3, 4), GR02 (nrs. 5, 6), GR06 (nr. 7), GR16 (nr. 8), GR19 (nrs. 9, 10).

- Kogelpot; één randfragment van een handgevormde kogelpot in een lichtgrijs baksel met wat matig grove zandverschraling (afb. 6.3,2) en vier wandfragmenten in verschillende baksels. Eén van deze wandfragmenten (uit KK5) laat twee indrukken zien die waarschijnlijk als vingervegen geïnterpreteerd moeten worden. Vingervegen komen op kogelpotten voor tijdens de late twaalfde en dertiende eeuw (Verhoeven 1998, 110).
- Maaslands; één zeer klein wandfragment met een glazuurspatje.

De relatief grote hoeveelheid Paffrath maakt een datering in de twaalfde of eventueel nog vroege dertiende eeuw het meest waarschijnlijk. Het kogelpotfragment met vingervegen geeft een datering in de late twaalfde of dertiende eeuw. Dit fragment kan echter in het paalspoor KK5 terecht zijn gekomen toen de paal uitgetrokken werd en dus niet meer als constructie-element van structuur 1D nodig was. Structuur 1D kan dan goed in de twaalfde eeuw gebouwd zijn.

Aardewerk uit greppels

GR1: totaal 43 fragmenten

- Paffrath; acht wandfragmenten en drie randfragmenten (twee maal Verhoeven 1998 type 4 en één maal type 5).
- Paffrath-achtig; 21 wand- en twee randfragmenten. Beide randen type 2 volgens Verhoeven (1998).
- Pingsdorf; zes kleine wandfragmenten waarvan één met roestbruine decoratie, en één ooraanzet met roestbruine decoratie. De nogal lompe afwerking van het oor plaatst dit in de 12de eeuw (Sanke 2002, type 3d).
- Maaslands; acht wand- en twee randfragmenten. Van de randen is één duidelijk een manchetrans die te dateren is tussen 1125 en 1175/1200 (afb. 6.3,3). De andere rand (afb. 6.3,4) heeft een opvallend grote diameter (17 cm). De randvorm wordt aangetroffen bij kannen, maar deze hebben gewoonlijk een randdiameter rond de 10 cm. Toch komen grotere randdiameters incidenteel wel voor bij kannen (Borremans/Warginaire 1966, afb. 33). Datering: 1175-1250.
- Kogelpot; negen kleine wandfragmenten en één zeer klein randfragment waarvan de vorm niet te bepalen is.

GR01 zal in de tweede helft van de twaalfde eeuw opgevuld zijn.

GR02: totaal 19 fragmenten

- Paffrath; vijf wandfragmenten en één randfragment (als Verhoeven 1998 type 7, maar zonder dekselgeul).
- Pingsdorf; drie kleine wandfragmenten.
- Pingsdorf-achtig; één wand-, één rand- en één worstoorfragment. Het randfragment (afb. 6.3,5) lijkt op de zogenaamde manchetrans die wel bij Maaslands-aardewerk voorkomen maar niet bij Pingsdorf-aardewerk. Het Pingsdorf-achtige baksel sluit een Maaslands

product echter uit. Worstoren komen bij Pingsdorf- en Maaslands-aardewerk voor vanaf ongeveer 1175 (Verhoeven 1998, 69 en Sanke 2002, 182, fase 7b).

- Maaslands; twee kleine wandfragmenten.
- Kogelpot; vier wand- en één randfragment (afb. 6.3,6). Eén van de handgevormde wandfragmenten en het gedraaide randfragment lijken van hetzelfde potje te zijn. Het is in een opvallend fijn lichtgrijs baksel met oranjebruin oppervlak. De vorm komt sterk overeen met die van handgevormde bolpotjes in Pingsdorf-aardewerk met driehoekige rand (Sanke 2002, randtype 8.4d). De vergelijkbare Pingsdorf-bolpotjes dateren hoofdzakelijk uit de twaalfde en de vroege dertiende eeuw.

GR02 zal in de tweede helft van de twaalfde of vroege dertiende eeuw opgevuld zijn.

GR06: totaal 9 fragmenten

- Paffrath; drie wandfragmenten.
- Pingsdorf; één wand- en één randfragment (afb. 6.3,7). Het wandfragment is buiten bruin en licht gesinterd. Het randfragment kan volgens Sanke (2002), gerekend worden tot type 3.4a of 8.4c. Randtype 3.4a hoort bij de weinig voorkomende "Kugeltopf becher typ Wermelskirchen", welke voorkomt in de tiende en elfde eeuw. Randtype 8.4c hoort bij de veel voorkomende handgevormde bolpot ("Kugeltopf mit Dreieckrand") uit de twaalfde en de vroege dertiende eeuw. Gezien de relatieve zeldzaamheid van de bekervorm is het waarschijnlijk dat het randfragment afkomstig is van een bolpot.
- Kogelpot; vier wandfragmenten. Waarvan twee wandfragmenten in een archaisch aandoend grof baksel met granietmagering. De andere twee fragmenten zijn in een fijn lichtgrijs baksel.

GR06 zal in de twaalfde of vroege dertiende eeuw opgevuld zijn.

GR08: totaal 2 fragmenten

- Paffrath; één zeer klein wandfragment.
- Maaslands; één zeer klein wandfragment.

GR08 is op grond van aardewerk eigenlijk niet te dateren.

GR14: totaal 1 fragment

- Kogelpot; één gedraaid randfragment in een baksel dat enigszins lijkt op dat van Paffrath-aardewerk. Het fragment komt overeen met randtype 6 volgens de typologie die Verhoeven (1998,80) heeft opgesteld voor Paffrath-aardewerk. Dit randtype verschijnt volgens Verhoeven aan het eind van de twaalfde eeuw. Een wat vroegere datering is echter niet uit te sluiten.

GR14 is vermoedelijk in de tweede helft van de twaalfde of de eerste helft van de dertiende eeuw opgevuld.

GR16: totaal 13 fragmenten

- Paffrath; twee wand- en één randfragment. Het randfragment is van het type 3 volgens Verhoeven (1998).
- Pingsdorf; vijf kleine wandfragmenten waarvan één met roodbruine verfdecoratie. Een ander wandfragment is donkergrijs en duidelijk handgevormd. Het is waarschijnlijk afkomstig van een bolpot.
- Maaslands; één wand- en één randfragment (afb. 6.3, 8). Het zeer kleine wandfragment heeft geel glazuur en rolstempelversiering. Het randfragment is in een rose baksel en is een zogenaamde manchetrand met datering 1125-1175/1200.
- Kogelpot; drie wandfragmenten, handgevormd met zand verschaald.

GR16 is tussen 1125 en 1200 opgevuld.

GR18: totaal 4 fragmenten

- Paffrath; één randfragment, type 4 volgens Verhoeven (1998).
- Pingsdorf; twee kleine wandfragmentjes, grijs en geelbruin.
- Kogelpot; één klein wandfragment, grof handgevormd, binnen lichtbruin, buiten donkerbruingrijs.

GR18 zal vermoedelijk in de twaalfde eeuw opgevuld zijn.

GR19: totaal 9 fragmenten

- Paffrath; twee wand- en één randfragment (afb. 6.3, 9). Het randfragment is van het type 3 volgens Verhoeven (1998).
- Pingsdorf; één randfragment (afb. 6.3, 10). Het is een overgangsvorm tussen de vroeger blokvormige rand en de latere driehoekige rand. Volgens de typologie van Sanke is de rand van het type 3.15 en te dateren tussen 1050 en 1175 (Sanke 2002, seriatie-tabel afb. 63).
- Kogelpot; vijf wandfragmenten. Lichtgrijs, enigszins grof handgevormd baksel.

GR19 zal in de tweede helft van de elfde of meer waarschijnlijk in de twaalfde eeuw zijn opgevuld.

Aardewerk uit overige sporen

(zie paragraaf 5.1, tabel 5.1)

GK07 (werkput 4): totaal 12 fragmenten

- Paffrath; vijf wandfragmenten.
- Pingsdorf; twee wandfragmenten waarvan er 1 naar protosteengoed neigt.
- Maaslands; twee wandfragmenten en één bodemfragment (lensbodem).
- Kogelpot; één wand- en één randfragment. Het randfragment is verdikt en scherp gefacetteerd. Dit randfragment zal in de tweede helft van de twaalfde of de dertiende eeuw te dateren zijn.

GK23 (werkput 4): totaal 5 fragmenten

- Paffrath; vier wandfragmenten en één randfragment dat het midden houdt tussen type 5 en type 6 (Verhoeven 1998).

GK31 (werkput 3 + 4): totaal 8 fragmenten

- Paffrath; één wand- en één randfragment type 3 (Verhoeven 1998).
- Pingsdorf; twee wandfragmenten, één bodem- en één randfragment. Het bodemfragment is in een hard bruin baksel en van een tuitpot of hoge beker. Het randfragment is klein en heeft een bandoor-aanzet. Het is in een vrij zacht geel baksel. De vorm komt overeen met randtype R2.5b van Sanke (2002). Deze randvorm lijkt zich tot Sanke's periode 4 (960-1070) te beperken (Sanke 2002, 181).
- Maaslands; één wandfragment.
- Kogelpot; één wandfragment in grijs zandig baksel.

Ondanks het vroege Pingsdorf randfragmentje wijst de samenstelling van het overige aardewerk eerder op een datering in de twaalfde eeuw.

GK44 (werkput 1): totaal 3 fragmenten

- Paffrath; twee wandfragmenten. Pingsdorf; één wandfragment, bruin.

GK45 (werkput 1 + 4): totaal 1 fragment

- Paffrath; één wandfragment, zeer klein.

GK56 (werkput 2): totaal 18 fragmenten

- Paffrath; zeven wandfragmenten en één randfragment type 4 (verhoeven 1998).
- Pingsdorf; zes wandfragmenten en één bodemfragment van een grote pot met uitgeknepen standring. Eén van de wandfragmenten heeft een decoratie van losse komma's en dateert daarmee waarschijnlijk voor 1175 (Sanke 2002).
- Maaslands; twee wandfragmenten.
- Kogelpot; één wandfragment, zeer klein, zacht met steengruis en grof zand.

KK03 (werkput 4): totaal 1 fragment

- Pingsdorf; één bodemfragment met uitgeknepen standvoet van grote pot, hard licht-bruingrijs baksel.

KK08 (werkput 2): totaal 11 fragmenten

- Paffrath; zes wandfragmenten en één randfragment van het type 3 (Verhoeven 1998).
- Pingsdorf; twee wandfragmenten waarvan één met tuit en roodbruine decoratie. De tuit komt overeen met type 3a van Sanke (2002).
- Maaslands; één wandfragment in rossig baksel met dun glazuur.
- Kogelpot; één randfragment met simpele omgebogen rand en iets verdikte, ronde lip.

KK24 (werkput 3): totaal 3 fragmenten

- Paffrath; één wandfragment, zeer klein. Kogelpot; twee wandfragmenten, zeer klein.

KK40 (werkput 2): totaal 22 fragmenten

- Paffrath; tien wand- en twee randfragmenten. Beide randfragmenten van het type 5 (Verhoeven 1998).
- Pingsdorf; acht kleine wandfragmenten.
- Kogelpot; twee wandfragmenten, donkergrijs met wat fijn kwarts.

PL10 (werkput 3): totaal 2 fragmenten

- Paffrath; één randfragment type 4 (Verhoeven 1998).
- Protosteengoed; één wandfragment, paarsbruin met ijzerengobe.

PL14 (werkput 4): totaal 1 fragment

- Maaslands; één wandfragment, fijn wit baksel.

PL15 (werkput 3): totaal 8 fragmenten

- Paffrath; vijf wandfragmenten.
- Pingsdorf; twee wandfragmenten.
- Kogelpot; één wandfragment.

PL24 (werkput 3): totaal 2 fragmenten

- Paffrath; één wandfragment.
- Pingsdorf; één wandfragment, in geel baksel.

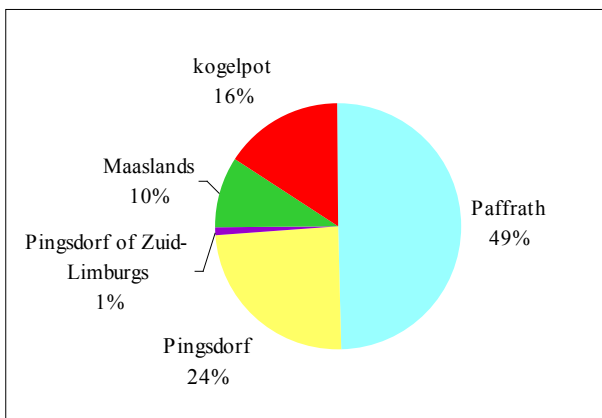
In diagram 6.2 is de verdeling van de aardewerksoorten weergegeven zoals die is aangetroffen in sporen uit periode 1. De percentages komen opmerkelijk goed overeen met die welke zijn aangetroffen op landelijke vindplaatsen uit de twaalfde eeuw rond Utrecht (zie percentages die aan het begin van deze paragraaf genoemd worden voor Paffrath- en Maaslands-aardewerk). Omdat de nederzettingen aan de Wittevrouwenstraat, in de vroege fase (twaalfde eeuw), ook een min of meer agrarisch karakter hadden, mag dit eigenlijk geen verwondering wekken. Wel illustreert dit dat de bewoners van de twaalfde-eeuwse landelijke nederzettingen in Houten en Leidsche-Rijn toegang hadden tot hetzelfde aardewerk als de binnen de Utrechtse stadsomwalling gevestigde bewoners.

6.1.3 Aardewerk van periode 2

Zoals al eerder opgemerkt waren de aardewerkfragmenten periode 2 over het algemeen groter dan die uit periode 1. Er zijn enkele bijna complete stukken vaatwerk gevonden en vaak was het vaatwerk grotendeels weer te reconstrueren uit fragmenten. Omdat de grote kuilen uit periode 2 hoofdzakelijk met de graafmachine zijn verdiept, is ongetwijfeld niet al het aanwezige aardewerk ook daadwerkelijk verzameld. Eerder is ook al opgemerkt dat de kuilen uit periode 2 zeer waarschijnlijk deels zijn opgevuld met van elders aangevoerde grond.

In totaal zijn 1947 aardewerkfragmenten toe te schrijven aan periode 2. Verder kan van 77 fragmenten niet gezegd

Diagram 6.2 Schijfdiagram met de verdeling van aardewerksoorten, aangetroffen in sporen uit periode 1. Aantal fragmenten is 336.

worden of ze nu uit periode 1 of 2 stammen omdat de *date range* van deze fragmenten beide perioden overlapt. Hetzelfde geldt voor 5 fragmenten waarvan niet zeker is of ze tot periode 2 of periode 3 horen.

Met 894 fragmenten is het roodbakkerend aardewerk het best vertegenwoordigd, gevolgd door grijsbakkerend aardewerk met 644 fragmenten en steengoed met 377 fragmenten. De naar verhouding korte productieperiode van bijna-steengoed zorgt ervoor dat deze groep met slechts vijftien fragmenten vertegenwoordigd is. Van het witbakkerend aardewerk kan slechts één fragment in zogenaamde Drieburger-waar tot periode 2 gerekend worden.

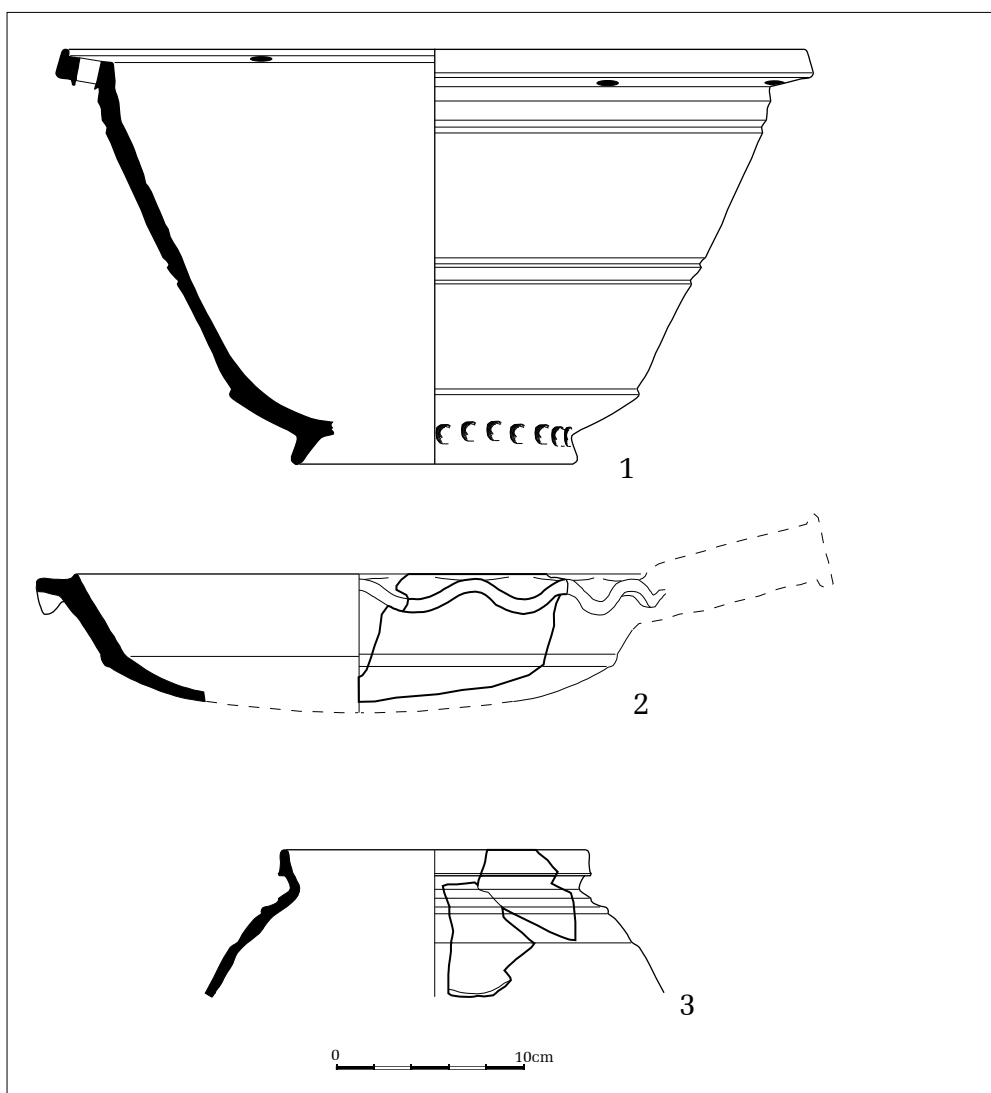
Uit de bezinkput in werkput 2 (structuur 2F) komen enkele bijna complete stukken vaatwerk. Het gaat daarbij om twee grappen in roodbakkerend aardewerk, een kom in roodbakkerend aardewerk en een deksel in grijsbakkerend aardewerk. De beide grappen zijn gezien hun vorm in de tweede helft van de veertiende of de vroege vijftiende eeuw te dateren. De kom is van een type dat over een langere periode geproduceerd is en dat veel verschillende randvormen kan hebben (Bartels 1999, type r-kom-51). Een zeer goed gelijkende parallel is aangetroffen ten noorden van de middeleeuwse stad tussen pottenbakkersafval dat rond 1400 te dateren is (Bruijn 1979, afb. 43 nr. 2). Voor alle vier geldt dat ze vermoedelijk in Utrechtse pottenbakkerijen geproduceerd zijn.

Uit de vleilaag waar structuur 2J (muur in werkput 3) op gebouwd is, zijn 25 fragmenten aardewerk verzameld. Het betreft rood- en grijsbakkerend aardewerk dat ruwweg in de periode 1275-1450 te dateren is. Drie van de fragmenten zijn iets nauwkeuriger te dateren en bepalen het moment waarop structuur 2J gebouwd kan zijn.

Een opvallende vondst is een groot fragment van een pot die waarschijnlijk als plantenpot gediend heeft. Rondom

6.4 Het aardewerk uit structuur 2F. De randdiameter van de rechtop geplaatste kom op de achtergrond bedraagt 29 cm.

6.5 Aardewerk uit de vleilaag van structuur 2J.

waren voor het bakken een zestal gaatjes in de rand geprikt (afb. 6.5,1). Vermoedelijk zijn deze bedoeld om stokjes in te steken die de planten of kruiden ondersteunden. In een bodemfragmentje van dezelfde pot, dat niet aan de rest te passen was, zat ook een klein gaatje, wat erop duidt dat ook in de bodem gaatjes aangebracht waren. Tussen het eerder genoemde pottenbakkersafval van rond 1400 zijn zeer sterk gelijkende parallellen aangetroffen (Bruijn 1979, afb. 35 en 36a). Een enigszins vergelijkbaar stuk in roodbakend aardewerk komt uit een eveneens rond 1400 te dateren vondstcontext uit Dordrecht (Bartels 1999, cat. 398).

Een fragment van een bakpan in roodbakend aardewerk heeft een kenmerkende golfrand (afb. 6.5,2). Golfranden worden in de loop van de eerste helft van de veertiende eeuw populair. In deze periode zijn ze onder andere geproduceerd in de Utrechtse pottenbakkerijen aan de Bemurde Weerd (van Rooijen 1994, afb. 21). In de loop van de tweede helft van de veertiende eeuw neemt de populariteit weer af en ze komen onder het Utrechtse pottenbakkersafval van rond 1400 niet meer voor (Bruijn 1979).

Een randfragment van een grape is in roodbakend aardewerk dat gedeeltelijk geglazuurd is (afb. 6.5,3). De randvorm is eerder te verwachten bij grappen uit de vijftiende dan de veertiende eeuw. Tussen het pottenbakkersafval langs de Vecht komen grappen met deze randen voor rond 1400 (Bruijn 1979, afb. 25). Langs de Bemurde Weerd ontbreken vergelijkbare randvormen nog in de periode 1275-1350 (van Rooijen 1994).

6.1.4 Aardewerk van periode 3

Slechts 109 aardewerkfragmenten zijn tot periode 3 te rekenen. Onder de fragmenten bevond zich één opvallend stuk. Het betreft een fragment van een zogenaamde boerendanskruik (afb. 6.7). De naam slaat op de figuratieve voorstelling van dansende bruiloftgangers in een fries rondom de kruik. Deze kruiken werden geproduceerd in Raeren (noordoost-België) en dateren over het algemeen uit de tweede helft van de zestiende en het eerste kwart van de zeventiende eeuw. Vaak werd op deze kruiken ook een jaartal aangebracht. Een andere kruik uit Utrecht met een sterk overeenkomende voorstelling draagt het jaartal 1591.

6.2 Metalen voorwerpen en munten

(door M. Hendriksen)

Tijdens het archeologisch onderzoek aan de Witte-vrouwenstraat (WVS2) werden in totaal 91 metalen voorwerpen of fragmenten van metalen voorwerpen aangetroffen. De determineerbare voorwerpen zullen hieronder worden beschreven, ingedeeld naar functiegroep. In sommige gevallen kunnen deze een bijdrage leveren aan onderzoeksvragen zoals datering, gebruiksduur, functie of sociale status van hetgeen is opgegraven.

6.6 Fragment van een boerendanskruik.

Over het algemeen kan gezegd worden dat de metaalvondsten, en dan met name diegene die uit een non-ferro metaal zijn vervaardigd, goed bewaard zijn gebleven. De voorwerpen uit ijzer zijn in meer of mindere mate gecorrodeerd. Alle voorwerpen zijn optisch bekeken en waar nodig schoongemaakt en geconserveerd door M. Hendriksen. De munten zijn gedetermineerd door P. de Breuk. Van de in de tekst beschreven voorwerpen en munten wordt verderop, in de tabellen 6.3 en 6.4, de vondstcontext per vondstnummer weergegeven.

Beschrijving van de metalen voorwerpen

Van de in totaal 91 voorwerpen zijn er 39 vervaardigd uit ijzer, 36 uit een koperlegering (koper gemengd met andere non-ferro metalen, zoals tin, lood en zink), 11 uit lood, 4 uit zilver en 1 uit een lood/tin-legering. Van in totaal 35, met name ijzeren, voorwerpen kon de functie niet meer worden achterhaald. Dit door het fragmentarische karakter van de voorwerpen.

Gebouw en structuur

Nagels

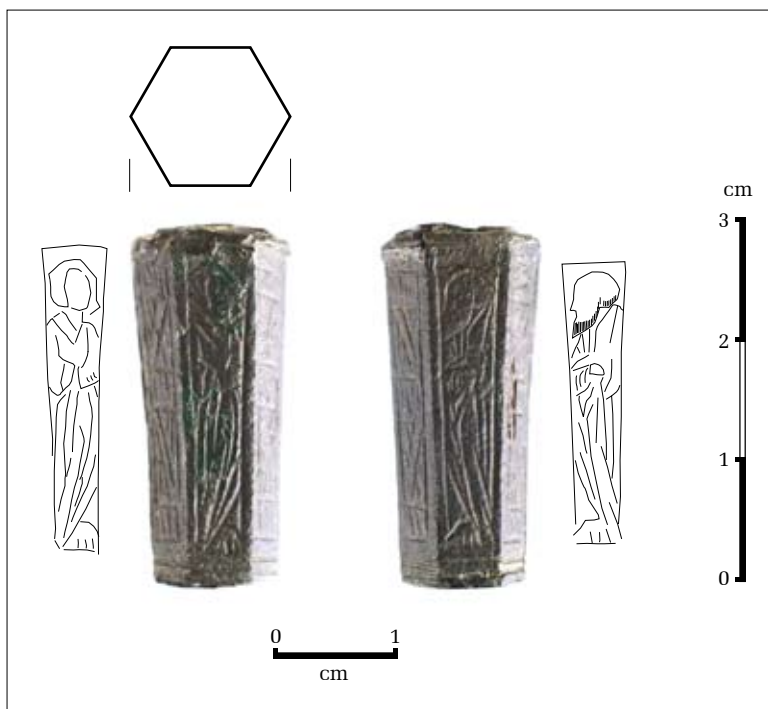
De vondstnummers (24-59-123-307-318-420) omvatten in totaal negen nagels van variërende afmetingen.

Glas in loodstrip

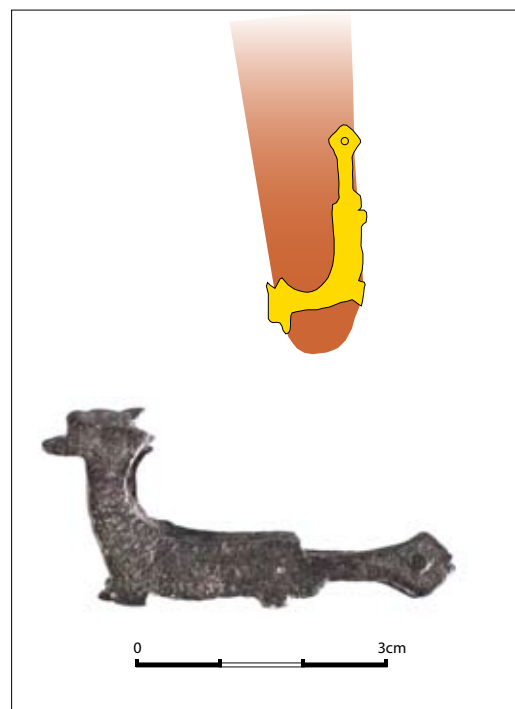
Afkomstig uit een glas in lood raam is een loodstripje (335).

Slotplaat

Van een ijzeren schrootgrendelslotplaat (176) is naast het sleutelgat ook de schroot en spreidveer bewaard geble-

6.7 Messing mesheft met versierde vlakken. Op twee tegenover elkaar liggende vlakken zijn de voorstellingen van een vrouw en een man ingegraveerd.

6.8 Schedepuntbeschermer in de vorm van een draak-achtig fabeldier. Erboven een reconstructie van de bevestigingswijze aan een leren messchede.

6.9 Bronzen schedepuntbeschermer die in één keer gegoten is.

6.10 Tuit van de lavabo.

ven. Hoewel dit type slot een Romeinse oorsprong kent is het gebruik ervan tot aan de twaalfde eeuw voor onze streken onduidelijk. Een losse vondst van een schrootgrendel uit Leidsche Rijn kan ongeveer gedateerd worden in de periode 1125-1150 (Hendriksen 1994, 90). Daarmee is het gebruik van dergelijke sloten in onze contreien vanaf de twaalfde eeuw aantoonbaar.

Sleutel

Van een bronzen sleutel (371) is alleen het baardgedeelte aangetroffen.

Huisraad

Knijpschaar

De knijpschaar (456) bestaat uit drie fragmenten en heeft een gereconstrueerde lengte van circa 14 cm. Van een ander exemplaar (465) is de lengte niet meer te bepalen. Wat niet aanwezig is bij de beide exemplaren is een knop aan de binnenkant van de armen. Hierdoor kunnen ze voor het midden van de veertiende eeuw worden geplaatst.

Messen en heften

Van een groot mes is het lemmet-fragment (234) met nog een aanzet van de plaatangel. Dergelijke plaatangels komen voor vanaf de late veertiende eeuw tot aan het einde van de vijftiende eeuw.

Van een ander mes (247) rest alleen de plaatangel met een ronde ijzeren achterkap. Door deze kap kan het mes in de eerste helft vijftiende eeuw worden geplaatst. Lastiger te plaatsen is het mes fragment (253) met een zogenoemde angel. Dit type mes komt al vanaf de late ijzertijd voor en blijft tot in de achttiende eeuw onveranderd.

Een zeer fraai fragment van een mes is de langwerpige zeskantige messing heftbroning (346). Vier van de zes vlakken zijn versierd met rechthoeken en diagonale lijnen. Op één van de twee andere vlakken staat een manspersoon met baard afgebeeld, mogelijk een heilige of geestelijke. Op het tegenoverliggende vlak staat een vrouw (afb. 6.7). De kwaliteit van het graveerwerk is bij dit soort heften, welke overigens alleen in Vlaanderen en Nederland lijken voor te komen, erg hoog. Het stuk van de Witte vrouwenstraat dateert ongeveer uit de periode 1450-1525.

Schedepuntbeschermer

Om de messen te beschermen, en tevens de drager ervan, werden speciale foedralen gemaakt. Deze zogenoemde scheden waren van leer en werden soms voorzien van een metalen beschermer aan de punt.

Eén bronzen schedepunt (413) heeft de vorm van een omkijkend fabeldier (afb. 6.8). Deze is eerst gegoten en daarna in het midden omgebogen. Het lijf is voorzien van inkervingen die de schubben moeten symboliseren. Aan

6.11 Voorbeeld van een complete lavabo met als inzet een reconstructie-tekening van het gebruik binnenshuis.

het eind van de staart zitten de beide helften met een klinknageltje aan elkaar. Een parallel en een enigszins vergelijkbaar exemplaar zijn bekend uit Leidsche Rijn en dateren uit de twaalfde eeuw (Hendriksen 2004, 22; Hendriksen in voorbereid.).

Een andere bronzen schedepuntbeschermer (294) is in één keer gegoten (afb. 6.9). Dergelijke bronzen exemplaren zijn tot in de dertiende eeuw gebruikt en worden dan verdrongen door latoenkoperen of tinnen exemplaren.

Lavabo

Van een hangend watervat, lavabo genoemd, is een fragment (413) van een tuit (afb. 6.10). Deze hangende watervaten werden onder andere gebruikt bij de gegoede burgerij. Het fragment geeft dus een indicatie voor de relatieve welstand van de bewoners.

Draaioog

Een ijzeren draaioog (480) met een diameter van 6,1 cm kan gezien de grootte goed in gebruik zijn geweest als ophangoor voor een kookketel of een lavabo.

Kledingaccessoires

Gespen

Van een viertal gespen zal het ijzeren D-vormige exemplaar (350) gebruikt zijn voor aan het paardentuig. De grootste van twee ronde messing gespjes (249) zal gebruikt zijn voor een smalle riem (afb. 6.12). Voor het sluiten van schoenen werden in de vijftiende en zestiende

6.12 Ronde messing gesp die aan een smalle riem gebruikt zal zijn.

6.13 Riemklem met aan de binnenkant uitstekende pen- nen die voor de klemmende werking zorgden.

6.14 Beslagplaat van een gesp met ingekaste zigzag versiering op de rand.

6.15 Uit brons gegoten leerbeslag.

6.16 Ruiterspoor van ijzer. De rechter beugel is afgebroken.

6.17 Werpkoot, bestaande uit een teenkoot van een rund. Om deze te verzwaren is er lood in de koot gegoten.

6.18 Restant van een mondharp.

6.19 Afgebroken arm van een vouwbalans.

eeuw kleinere exemplaren toegepast (359). Ook kan een riem worden gesloten door middel van een riemklem (403). Dit op een gesp zonder angel gelijkend voorwerp heeft aan de binnenzijde van de beugel uitstekende pen- nen die voor de klemmende werking zorgden (afb. 6.13).

Als laatste kan hier een fragment van een beslagplaat voor een gesp genoemd worden waarvan de buitenrand is voorzien van een ingekrast zigzag motief (292) (afb.6.14). Een dergelijke versieringstechniek werd vanaf de veer- tiende eeuw op grote schaal toegepast bij vele soorten kledingaccessoires (Egan & Pritchard 2002).

Leerbeslag

Een fragment van een beslagstuk (250) is uit brons gegoten (afb. 6.15). Om deze vast te kunnen zetten op de leren ondergrond zijn er gaatjes ingeboord voor de klinkstiftjes.

Vervoer

Hoefijzers

Van de twee hoefijzers is het exemplaar (320) een gol- frandijzer. Deze heeft zes nagelgaten en kan hierdoor gedateerd worden voor ca. 1275 (Hendriksen in voor- bereid.). Het andere (354) is een fragment van een zoge- noemd boogijzer, een type dat vanaf het midden van de veertiende eeuw, of mogelijk iets vroeger te dateren is.

Wapens en toebehoor

Kogels

Vijf ronde loden kogels met een diameter tussen de 10mm en 13mm (11-254-335) zijn pistoletkogels welke werden toegepast in ruiterspistol. Ronde loden kogels komen voor vanaf het midden van de zestiende eeuw en worden gebruikt tot in het midden van de negentiende eeuw.

Ruiterspoor

Een ijzeren ruiterspoor (182), waarvan het rechterbeugel deel ontbreekt, heeft een sterk gebogen beugel (afb. 6.16). Het uiteinde van de beugel eindigt in twee kleine ronde oogjes waaraan de gespjes hebben gezeten. De schacht die naar de spitse punt toeloopt is vrij kort uige- voerd. Dergelijke sporen met een sterk gebogen schacht zijn te dateren in de twaalfde eeuw (Hendriksen 2004).

Ontspanning

Werpkoort

Een koort (402) heeft een met lood opgevulde kern en is hiermee een werpkoot geworden (afb. 6.17). Met koort wordt een teenkoot van een rund aangeduid. Deze heeft in tegenstelling tot de bikkel maar twee zijden. Waar- schijnlijk werden koort en bikkel door elkaar heen ge-

bruikt. Het spel wordt in de middeleeuwen door volwas- senen gespeeld en later vooral door kinderen. Er zijn twee spelvarianten: die waarbij een aantal speelkoten rechtop in één lijn naast elkaar werden gezet, welke omver ge- gooid moesten worden met een verzwaarde (werp) koort. En het spel waarbij de koort in de lucht geworpen werd en de gooier moest gokken met welke zijde de koort neer zou komen: met de bolle zijde (stoof) of met de holle zijde (schijt). Onduidelijk is of deze spelvariant ook in de mid- deleeuwen bekend was.

Een versje uit de negentiende eeuw luidt: “stoof leidt de koort, je ziet het Chris, en weer dat het spel gewonnen is”. In een Gents - Brugs getijdenboek uit circa 1480 worden kinderen afgebeeld die het kootspel spelen op grafzerken (Willemsen 1998, afb. 45). Op een ander kalenderminia- tuur uit de zestiende eeuw wordt bij de maand oktober het kootspel afgebeeld. De maand oktober is de slacht- maand, waarbij tijdens het slachten van elk rund acht koten vrijkwamen.

Mondharp

Een bronzen mondharpe (284) komt overeen met exemplaren welke gedateerd worden in de vijftiende en zestiende eeuw (Ypey 1976). De ijzeren trillip die in het midden van de boog vastzat en tussen de beide benen doorliep is verdwenen (afb. 6.18). Een mondharpe kon bespeeld worden door het in de breedte van de mond, zo tussen de lippen te klemmen dat het trillijzer vrij kan bewegen, waarbij de mondholte als klankkast fungeert.

Handel en nijverheid

Metaalbewerking

Een tweetal (52-413) looddruppels en een bronsslakje (327) kunnen mogelijk in verband worden gebracht met metaalbewerking ter plaatse.

Lekstop of holle klinknagel

Van drie holle koperen klinknagels zijn er twee gebruikt (335-412) en één niet (434). Soms konden er bij bronzen graven gaatjes ontstaan die dan met behulp van een holle klinknagel werden gedicht. Bij een eventuele scheur werd een plaatje koper voorzien van enkele gaatjes over de scheur heen gelegd. De gaatjes werden overgenomen op het te repareren stuk en geboord. Hierna zorgden de holle klinknagels voor de bevestiging van beide delen waarbij soms nog een soort hars voor extra afdichting tussenin werd aangebracht. Van de holle klinknagels weten we dat deze gekocht konden worden. Het repareren gebeurde, getuige de vele vondsten van ongebruikte klinknagels, gewoon binnenshuis.

Gewicht

Een ronde loden gegoten schijf is aan één zijde plat en aan de andere zijde bol. Op de bolle zijde is een kruis

Tabel 6.3 Gedetermineerde vondsten per vondstcontext, met objectdatering

vondstnummer	materiaal	voorwerp	datering voorwerp	vondstcontext
11	lood	ronde kogel	1550-1850	GK38 (periode 3)
24	ijzer	nagel	onbekend	GK04 (periode 2)
52	lood	druppel	onbekend	GR17 (periode 1)
59	ijzer	nagel	onbekend	GK33 (periode 2)
123	ijzer	nagel	onbekend	KK12 (periode 2)
176	ijzer	schrootgrendelslot	vanaf 1100 ?	laag 4 (periode 2 en 3)
182	ijzer	ruiterspoor	1100-1200	KK40 (periode 1)
234	ijzer	meslemmet met plaatangel	1375 - 1500	GK11 (periode 2)
247	ijzer	plaatangel van mes	1400-1450	GCK1 (periode 2)
249	messing	2 ronde gespen	onbekend	GKC1 (periode 2)
250	brons	beslagstuk	onbekend	GKC3 (periode 2)
253	ijzer	mes met angel	tot 1800	GKC3 (periode 2)
254	lood	ronde kogel	1550-1850	GK05 (periode 3)
284	brons	mondharp	1400-1600	GK30 (periode 2)
292	brons	gespplaat	vanaf 1300	GK30 (periode 2)
294	brons	schedepuntbeschermer	tot 1300	GKC3 (periode 2)
307	ijzer	nagel	onbekend	GR14 (periode 1)
318	ijzer	nagel	onbekend	GR01 (periode 1)
320	ijzer	hoefijzer met golfrand	tot 1275	GR02 (periode 1)
327	brons	bronsslakje	onbekend	KK21 (periode 2)
335	lood	ronde kogel	1550-1850	laag 4 (periode 2 en 3)
335	koper	holle klinknagel	onbekend	laag 4 (periode 2 en 3)
335	lood	glas in lood strip	vanaf circa 1000	laag 4 (periode 2 en 3)
346	messing	heftbronering van mes	1450-1525	GK30 (periode 2)
350	ijzer	D-vormige gesp	onbekend	GK03 (periode 3)
354	ijzer	hoefijzer (type boogijzer)	vanaf 1250	GK20 (periode 2)
359	messing	schoengesp	1400-1600	GK27 (periode 2)
371	brons	baard van sleutel	onbekend	GK51 (periode 2)
402	lood in been	werpkoot	1400-1800	GK46 (periode 2)
403	brons	riemklem	onbekend	GK47 (periode 2)
412	koper	holle klinknagel	onbekend	GK07 (periode 1)
413	lood	druppel	onbekend	stort
413	brons	schedepuntbeschermer	1100-1200	stort
413	brons	tuit van lavabo	1400-1500	stort
420	ijzer	nagel	onbekend	GR10 (periode 1)
432	lood	gewicht	onbekend	onderkant laag 4 (periode 2)
434	koper	holle klinknagel	onbekend	onderkant laag 4 (periode 2)
456	ijzer	knijpschaar	tot 1350	GK29 (periode 2)
465	ijzer	knijpschaar	tot 1350	GK24 (periode 2)
478	brons	vouwbalansje	875-1300	GK27 (periode 2)
480	ijzer	draaioog	onbekend	GK27 (periode 2)

6.20 Munten uit de dertiende eeuw, schaal 2:1.

6.21 Munten uit de veertiende en vijftiende eeuw, schaal 1:1.

waar te nemen. Het gewicht dat 155 gram bedraagt, valt niet te plaatsen binnen het middeleeuwse en vóórmertrieke stelsel. Een type gewicht dat veelvuldig tijdens archeologische opgravingen wordt aangetroffen is het zogeheten huisgewicht. Een niet officieel gewicht speciaal voor een bepaald doeleinde kon worden ingezet.

Muntbalans

Om muntgeld en sloopzilver te kunnen wegen zijn er vanaf de late negende eeuw zogenoemde vouwbalansjes ontstaan (Nooijen 2000). Het grote voordeel van een dergelijk vouwbalansje is dat ze gemakkelijk konden worden meegenomen op handelsreis of naar de markt. De vouwbalans, die in vrijwel alle handelsplaatsen voorkomt, bereikte zijn hoogste punt in de tiende eeuw en lijkt na 1300 niet meer voor te komen. Het tijdens de opgraving

aangetroffen bronzen fragment (478) betreft een gedeelte van één der balansarmen (afb. 6.19). De doorsnede van de arm is ovaal en deze neemt naar het platte uiteinde geleidelijk in dikte toe. Het gaatje aan dit uiteinde diende om de ketting aan te hangen waaraan het muntschaaltje hing.

Munten

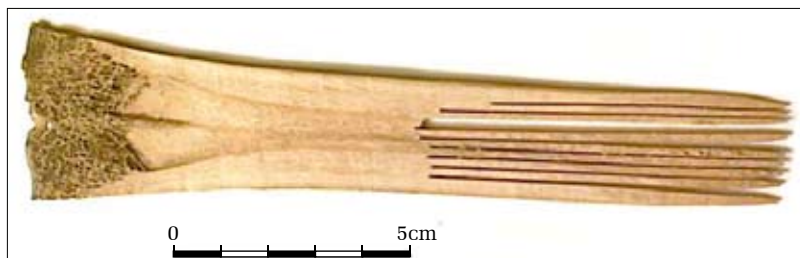
Er zijn in totaal acht munten aangetroffen tijdens het onderzoek. De oudste aangetroffen munt (251) is een ½ penning, ook wel obool genoemd, op naam van Gerard III of IV. Deze uiterst zeldzame munt is in Arnhem geslagen in de periode 1207-1229 (afb. 6.20). Ze weegt slechts 0,15 gram en toont geen sporen van slijtage, hetgeen pleit voor een verlies ervan kort nadat zij geslagen was. Twee penningen (355 en 433) zijn afgezien van een klein gewichtsverschil gelijk aan elkaar (afb. 6.20). Ze dateren uit de periode 1293-1296 en zijn geslagen in Dordrecht op naam van Floris V. Een iets grotere en jongere denominatie is de leeuwengroot (400) op naam van Willem V van Holland, geslagen in 1354 (afb. 6.21). En bronzen rekenpenning (413) met aan de voorzijde een wapenschild, is afkomstig uit Frankrijk (afb. 6.21). Deze is van het type met opschrift +AVE MARIA GRACIA. De Neurenbergse rekenpenning (325) dateert uit de het laatste kwart van de zestiende eeuw en is van een algemeen voorkomend type. Als laatste hier te noemen zijn een koper duit (173) van Overijssel uit 1606 en een koperen duit (175) van Gelderland uit 1626.

Tabel 6.4 Overzicht van de munten met hun datering en vondstcontext.

vondstnummer	muntsort	herkomst	materiaal	datering	vondstcontext
173	duit	Gelderland	koper	1606	recente verstoring
175	duit	Gelderland	koper	1626	laag 4 (periode 2 en 3)
251	1/2 penning	Gelderland	zilver	1207-1229	GCK3 (periode 2)
335	rekenpenning	Neurenberg	koper	1575-1600	laag 4 (periode 2 en 3)
335	penning	Holland	zilver	1293-1296	laag 4 (periode 2 en 3)
400	leeuwengroot	Holland	zilver	1354	GK46 (periode 2)
413	rekenpenning	Frankrijk	koper	1400-1500	stort
433	penning	Holland	zilver	1293-1296	onderkant laag 4 (periode 2)

6.22 Aangepunt benen voorwerp, vermoedelijk de tand van een haarkam.

6.23 Voorbeeld van een uit één stuk bot gesneden haarkam.

6.24 Kalksteen (mergel) tympaan.

6.3 Bewerkt been

Uit de twaalfde-eeuwse greppel GR01 komt een aangepunt fragment bewerkt been. Aan de achterzijde is het stuk afgebroken. Naar de functie kunnen we slechts raden. Mogelijk was het een priem of een zeer grof uitgevoerde naald als in het afgebroken stuk een oog zat. Door de afgeplatte vorm kunnen we echter ook denken aan de afgebroken tand van een haarkam. Van de negende tot en met de vijftiende eeuw komen haarkammen voor die uit één stuk bot gesneden zijn en met hun lange tanden enigszins op smalle “afro-kammen” lijken.

Bij onderzoek dat aan dergelijke kammen uitgevoerd is, werden tussen de tanden meestal resten van mensen-vlooien en luizen aangetroffen. Daaruit is af te leiden dat het bij dit type kam inderdaad om haarkammen gaat en dus niet, zoals vroeger wel werd aangenomen, om zogenaamde kaardkammen die bij de wol productie gebruikt werden.

6.4 Natuursteen bouwfragmenten

(door A.F.E. Kipp)

Tijdens de opgraving ter voorbereiding van een te maken fietsenkelder onder de binnenplaats van de voormalige Universiteits Bibliotheek, de cour van het voormalige paleis van Lodewijk Napoleon, kwam eind september te midden van diverse afvalkuilen een grote kuil met bouwpuin te voorschijn (GK01). De locatie kan worden omschreven als 18 tot 30 m achter de achtergevel van het huis Drift 27, in de tuin van dit grote pand, dat een voornaam particulier woonhuis was tot het in 1808 samen met de buurpanden werd verbouwd om deel uit te maken van genoemd paleis.

Een uit de modder piepend hoekje van een profiel en een stuk rode zandsteen prikkelden de nieuwsgierigheid en waren aanleiding om deze kuil met extra aandacht en voorzichtigheid leeg te halen. En dat loonde: te midden van een zeer gevarieerd aanbod aan puin kwamen tal van bewerkte stukken natuursteen te voorschijn, waaronder een hele verzameling bouwfragmenten van mergel, een voor Utrecht ongebruikelijk en verrassend verschijnsel, dat om nadere bestudering vroeg. Ten gevolge van hun langdurig verblijf ondergronds en de regenachtige omstandigheden waren zij zodanig fragiel, dat een deel daarvan de letterlijke “ont-dekking” niet heeft overleefd, maar de houdbare fragmenten zijn zo zorgvuldig mogelijk behandeld en in veiligheid gebracht. Gelukkig herkregen deze na geleidelijke droging een steviger consistentie, waarna zij nader konden worden bestudeerd en gedocumenteerd.

Reeds op de opgraving viel op, dat in de verzameling verschillende periodes waren vertegenwoordigd. Na droging kon het scala verder groepsgewijs worden uitgewerkt. Bij elkaar roept dit vondstcomplex het beeld op van een ver-

moedelijk midden achttiende-eeuwse verbouwing van een voornaam middeleeuws huis, dat voordien reeds tal van modernisering, aanpassingen en uitbreidingen achter de rug had. Dit grote en uit verschillende delen samengestelde middeleeuwse huis sloot in opzet aan bij de “familie” van de op vergelijkbare royale percelen gelegen claustrale huizen langs de Drift, maar lag net buiten de immuniteit van St Jan.

Bij deze verbouwing heeft men kennelijk allerlei overtollig afkomend materiaal achter het huis gestort in een grote langwerpige kuil (ca. 2 x 12 m) in de tuin en met tuingrond toegedekt. Gezien de selectie moet overigens het grootste deel elders zijn verdwenen.

Dat dit waarschijnlijk niet de verbouwing van 1808 betrof, lijkt af te leiden uit de duidelijk 18e-eeuwse opzet van het huis, die maakte dat Drift 27 met vrij geringe aanpassingen in het paleiscomplex kon worden geïntegreerd, terwijl de bouwfragmenten van mergel lijken te wijzen op een rijk uitgevoerde voorgevelarchitectuur, die bij de achttiende-eeuwse verbouwing tot statig huis aan de gracht niet langer acceptabel werd geacht. Het jongst aanwezige materiaal in de kuil lijkt een oudere datering van de betreffende verbouwing uit te sluiten. Wanneer echter de fragmenten uit een opvallend rijke achtergevel afkomstig waren, dan valt 1808 niet uit te sluiten.

Overzicht van de belangrijkste in de kuil aangetroffen materialen

De meest opvallende groep bestaat uit diverse fijn gedetailleerde architectonische onderdelen in mergel. Hieronder zijn stukken van tympanen die kennelijk boven (kruis) vensters ingemetseld zaten (afb. 6.24), delen van Ionische kapitelen (op de zijkant van “eierholtes” voorzien) (afb. 6.25), allerlei stukken van kroonlijsten en architraaflijsten, een staand hoekprofiel, en voorts stukken van een forse fries met een repeterend motief van platte ringen (afb. 6.26). Tevens is er een reeks blokken met gebogen bovenkant (of onderkant?), waarvan het voorvlak is voorzien van gebeeldhouwde bladmotieven en een (druiven?) tros (afb. 6.27). Tenslotte zijn er verschillende moeilijk definieerbare fragmenten.

Opvallend is, dat een deel van de blokken nog zijn oude kleurafwerking heeft bewaard (afb. 6.28) : kleuren die er dus twee en een halve eeuw geleden nog op zaten. Het betreft wit en oker op de tympanen en architraaflijsten, en helderrode profielen tegen een witte achtergrond bij ander lijstwerk. Eén fragment toont een rood-witte beschikking aan twee zijden: mogelijk is dit het achterste deel van een uit de gevel naar voren stekend ornament.

Het geheel wekt de indruk te behoren bij een midden zestiende-eeuwse vroeg-renaissance geveldecoratie. Toepassing van mergeldecoratie in gevels lijkt voor Utrecht hoogst ongebruikelijk. Wel komt mergel met

6.25 Kalksteen (mergel) delen van Jonische kapitelen.

6.26 Kalksteen (mergel) stukken van forse fries met een repeterend motief van platte ringen.

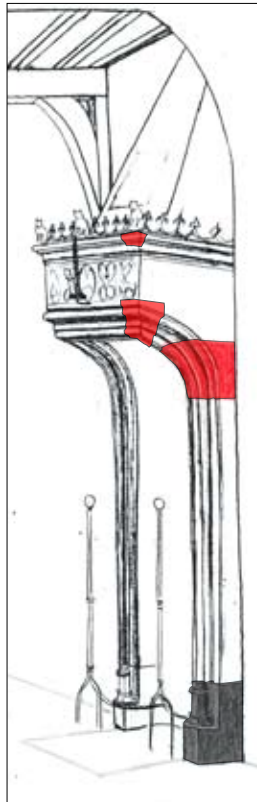
6.27 Kalksteen (mergel) blokken met beeldhouwde bladmotieven.

6.28 Kalksteen (mergel) lijstwerk met originele beschildering.

6.29 Vier fragmenten van schouw in Baumberger zandsteen. De volgorde van de fragmenten komt overeen met die van de reconstructie in afb. 6.30.

6.30 Reconstructie van de schouw. De locatie van de aangetroffen fragmenten is weergegeven met kleuren die overeenkomen met de originele kleuren.

6.31 Deze illustratie uit een middeleeuws manuscript geeft een enigszins vergelijkbare schouw weer. Verder geeft het een indruk van een vijftiende-eeuws interieur.

name bij beeldhouwwerk en ornamentwerk in het interieur van kerken voor. Van iets dergelijks is in Utrecht tot nu toe slechts één ander bescheiden voorbeeld bekend: een (afgehakt) tympaan boven een deur in de gevel van Mariaplaats 22. Verder bevindt zich een mergel gevelsteen met wapenschild in de hardstenen voorgevel van het huis Zoudenbalch in de Donkerstraat (1467), en komen er plaatselijk mergelblokken voor in de schipkapellen (ca 1500) van de Domkerk en incidenteel aan de steunberen van de noordelijke koorzijbeuk (ca 1300). Uit archivalische bronnen blijkt overigens, dat rond het midden van de zestiende eeuw import van mergel in Utrecht wel voorkomt.

Een tweede duidelijk herkenbare groep bestaat uit onderdelen van een fraaie laat-gothische schouw in Baumberger zandsteen. Hiervan kwamen te voorschijn een zeer fijn bewerkte basement, een stuk van de geprofileerde uitkragende boog, het hoekblok van de “schoorsteen” die ooit het beeldhouwde fries droeg, en de hoek van de geprofileerde bovenlijst boven het fries (afb. 6.29). Ook deze bouwfragmenten hebben vrij veel van hun oude kleur bewaard: rood, met witte banden in de profielen, en zwart voor het hele basement. Het geheel valt op door de zeer fijne bewerking. De datering komt uit in de tweede helft van de vijftiende eeuw. Als vergelijkingsmateriaal biedt de collectie van het Centraal Museum een reeks

voorbeelden van schouwen en schouwfriezen uit dezelfde periode, die het mogelijk maken een beeld te vormen van de oorspronkelijke opzet.

Een derde groep bestaat uit fragmenten van Avennessteen, die deels vooralsnog niet nader te duiden zijn. Wel zit hierbij iets dat als voet van een overhoekse pinakel zou kunnen worden gezien, stukken lijstwerk met een groot (uitkragend?) holprofiel, en stukken waterlijst of dekljst. Een datering in de vijftiende eeuw is goed denkbaar.

Een vierde, zeer curieuze groep bestaat uit diverse stukken die uit gipsmortel bestaan, en die deels fragmenten van figuratief “beeldhouwwerk” zijn. Ook dit verschijnsel is tot nu toe in Utrecht niet eerder aangetroffen (wat niet wil zeggen dat het er niet geweest is). Een deel hiervan heeft mogelijk ook de berging uit de afvalkuil niet overleefd, omdat het in de aangetroffen natte toestand vrijwel niet hanteerbaar en houdbaar was. Op één van de fragmenten zijn restanten van helderblauwe verf aangetroffen. Mogelijk moet men zich dit beeldhouwwerk als geheel voorzien van een kleurrijke geschilderde afwerking voorstellen.

Ter vergelijking zij vermeld een in de Dekemastate aangetroffen renaissanceschouw, met in gips gemodelleerde karyathiden.

Als vijfde kan worden vermeld een chamotte-achtig brok van ca 10 cm dik, dat ooit deel uitgemaakt lijkt te hebben van een vuurvaste achterwand van een middeleeuwse rug-aan-rug haard. Het is duidelijk aan twee zijden aan heet vuur blootgesteld geweest, waarbij de ene haard kennelijk wat vaker werd gestookt dan de andere. In Utrecht zijn dergelijke speciaal voor dit doel vervaardigde vuurvaste stenen enkele malen aangetroffen in grote dertiende en vroeg veertiende-eeuwse huizen. Een voorbeeld hiervan is het zeer voorname Huis Pallaes, Ganzenmarkt 4 en 6-8 (tweede helft dertiende eeuw), waar verschillende haarden voorzien waren van uit de bouwtijd daterende grote dikke “tegels” van dergelijk materiaal (ca 40x 40 cm).

Als zesde minder gebruikelijk element kan een stuk rode zandsteen worden vermeld, dat zeer wel reeds één of meermalen hergebruikt kan zijn. Over een datering valt dan ook weinig te zeggen. Import en primaire toepassing van rode zandsteen is in Utrecht vooral uit de romaanse periode en uit het eind van de negentiende eeuw bekend.

De hoofdmoot van de afgedankte bouwresten in de afvalkuil bestond verder voornamelijk uit de volgende materialen:

- Baksteen, variërend van kloostermoppen en zeventiende-eeuwse steen tot appelbloesem uit binnenmuren.
- Vloertegels van hardsteen, Naamse steen en Doornikse steen (met oude bewerking). Deze zijn vrij tijdloos en in deze vorm nauwelijks dateerbaar. De tegels van Doornikse steen zijn zeer donker en kunnen samen met witte marmertegels zijn gebruikt voor zwart-wit geblokte of van een patroon voorziene vloeren, die in de zeventiende eeuw zeer geliefd waren.
- Vloertegels van rode en groene Ölandsteen. Het gebruik hiervan is vooral uit de zeventiende en achttiende eeuw bekend, maar kwam mogelijk ook reeds eerder voor. Ook deze werden graag samen in geblokte of patroon-vloeren toegepast.
- Vloertegels en drempelbrokken van wit marmer.
- Een geprofileerde hardstenen waterbak (zeventiende of achttiende eeuw).

Over het huis Drift 27b

Het grote middeleeuwse huis Drift 27b was in opzet en allure nauw verwant aan de claustrale huizen, maar hoorde daar zelf niet bij. Het viel buiten de immuniteit van St. Jan, waarvan de grens volgens de oudste gegevens tussen de nummers 23 en 25 lag. Ditzelfde geldt voor het bijbehorende perceel, dat voor de claustrale erven langs de rest van de Drift niet onderdeel was: het was 25 m breed en liep door tot aan de Keizerstraat, een diepte van ca 120 m. Bij de opgraving kwam het onderste deel van de laat veertiende-eeuwse versie van de zuidelijke tuinmuur van dit perceel aan het licht (structuur 2A), die in 1808 werd gesloopt ten behoeve van de samenvoeging tot paleiscomplex. In dezelfde lijn werd het restant van een niet veel later (rond 1400) gebouwd of vernieuwd onder-

kelderd achterhuis aangetroffen, dat ver achter de huidige achtergevel uitstak.

Het huis zelf kennen we in plattegrond uit de tekening van de bestaande toestand voor de verbouwing van 1808 als een kennelijk in de achttiende eeuw gehomogeniseerd complex, in de vorm van een soort carré rond een binnenplaats. De tuinvleugel en de linker zijvleugel lijken te zijn ontstaan uit de oudste middeleeuwse hoofdbouwdelen. De straatzijde werd vermoedelijk pas later dichtgebouwd. Het is opvallend, dat nummer 27 – net als de meeste andere huizen in deze rij langs de Drift – slechts zeer gedeeltelijk is onderkelderd, en dat deze kelders een zeer complex karakter hebben. Daarbij lijken deze huizen in het algemeen aan de straatzijde het minst onderkelderd. Verder naar achteren daarentegen bevinden zich juist enkele belangrijke middeleeuwse kelders. De beschikbare gegevens lijken er op te wijzen, dat de middeleeuwse bebouwing ter plaatse uit een aantal zeer complexe huizen bestond, die samengesteld waren uit ongelijke bouwdelen uit verschillende perioden, waarbij de hoofdbebouwing vaak niet aan de rooilijn stond. Ten gevolge van stedenbouwkundige en sociaal-economische ontwikkelingen verschoof sedert de zestiende en vooral zeventiende eeuw het accent sterk naar de straatzijde, alwaar zich aan de rooilijn een nieuw gevelfront van voorname huizen ontwikkelde, terwijl tevens de bebouwingsdichtheid daarachter geleidelijk toenam. Een glimp van dit gevelfront kunnen we opvangen uit een achttiende-eeuwse anonieme tekening, waarbij de tekenaar op de Drift naar het noorden kijkt. In het verschiep zien we ter plaatse van nummer 27 een vage aanduiding van een rijk gedecoreerde gevel, die zeker niet overeenstemt met de latere, nog bestaande, strakke opzet. Met een beetje geluk zou dit de voorganger van de huidige gevel kunnen zijn, die vermoedelijk ooit gesierd werd door de teruggevonden mergelfragmenten. Een andere mogelijkheid is, dat zij afkomstig zijn van een zestiende-eeuwse modernisering van de voorgevel van het terugliggende middeleeuwse hoofdhuis. In dat geval gaat het om de binnenplaatsgevel, die sinds de bouw van de (zeventiende-eeuwse ?) straatvleugel niet meer van buitenaf zichtbaar was. Overigens is als meest aannemelijke locatie van de genoemde rug-aan-rug schouw als ook van de laatgotische schouw een dwarsmuur in dezelfde hoofdvleugel aan te nemen.

Blijkens de detaillering van de verplaatste maar bewaard gebleven hoofdtrap en van de fors geprofileerde kozijnen in de voorgevel, moet dit geleidelijk gegroeide complex bij een verbouwing rond het midden van de achttiende eeuw zijn gemoderniseerd tot een ordelijk en statig pand aan de Drift. Het resultaat daarvan kennen we uit de reeds genoemde plattegrondtekening.

In 1808 werd het pand opnieuw verbouwd. Daarbij liet de bij de vorige ronde ontstane structuur zich vrij gemakkelijk en zonder grote ingrepen integreren in het ontworpen

paleisconcept voor Lodewijk Napoleon, zoals blijkt uit de tekeningen van de oude en nieuwe situatie. Veel meer zal men zich hebben toegelegd op een nieuwe afwerking en inrichting. Anders werd dit aan het eind van de eeuw. In 1889 werd besloten de combinatie van Gemeentearchief en Rijksarchief te huisvesten in de twee huizen, die thans samen het huisnummer 27 dragen. Ditmaal was de verbouwing veel grondiger. Om te kunnen voldoen aan de bepalingen van de Archiefwet werden hoge eisen gesteld, onder meer ten aanzien van de brandveiligheid. Voor dat doel werd links en rechts door sloop een vrije zone gecreëerd. Op die manier bleef van het rechter huis (27a) slechts de helft over, die bovendien nog werd verlaagd. Ook het veel grotere linker huis (27b) werd versmald en verlaagd, en hiervan bleven alleen voor- en achtergevel overeind, alsmede de kelders. Tussen deze gevels werd een geheel nieuwe constructie opgetrokken in de vorm van een enorme overdekte ijzeren archiefstelling.

Het is duidelijk, dat er daarbij van vroegere indelingen en interieurdetails niets overbleef. Des te verrassender is het, daarvan een kleine maar boeiende samenvatting terug te vinden in een afvalkuil in de voormalige tuin van dit huis.

6.5 Glas *(door A.G. Rauws)*

De hoeveelheid glas die is aangetroffen tijdens de opgraving is relatief klein. De bulk van het glas is ook nog eens afkomstig uit één context: namelijk de postmiddeleeuwse puinkuil (GK01) waarin zich ook een grote hoeveelheid bewerkt natuursteen bevond.

Het glas uit deze context bestond uit een hoeveelheid fragmenten van wijnflessen in woudglas, te weten vijf bodemfragmenten, vijf hals/mond-fragmenten, een wand/hals-fragment en een wandfragment (vondstnummer 228). Deze fragmenten werden bij elkaar aangetroffen in de uiterste zuidoosthoek van de puinkuil. Alleen de wat grotere glasfragmenten zijn verzameld, wat de discrepantie tussen de aantallen bodem- en halsfragmenten enerzijds en de voor fragmentatie gevoeliger wandfragmenten anderzijds verklaart. De halzen zijn vrij kort met een scherp glasbandje. De wand aanzet bij de bodems wijst op het platte model (diameter bodem weinig kleiner dan de maximale diameter). De datering van deze incomplete flessen is ondanks de genoemde kenmerken hachelijk, maar vermoedelijk is een datering in de eerste helft van de achttiende eeuw het meest waarschijnlijk.

Deze datering voor de flessen correspondeert met de datering in het midden van de achttiende eeuw die A.F.E. Kipp (paragraaf 6.4) geeft voor de verbouwingsfase aan het huis Drift 27, waarbij de grote hoeveelheid bewerkt natuursteen is vrijgekomen welke in dezelfde kuil werd gedeponeerd.

6.32 De wijnflesfragmenten uit puinkuil (GK01).

6.33 Replica van een Maigelbecher.

Uit de beerput in werkput 2 (structuur 2G) komt een fragment van een kleine cuppa op aangezette voet (vondst-nummer 224). Vermoedelijk is het afkomstig van een zoutvaatje. Een datering op grond van het model is niet mogelijk. Echter, uit de soortelijke massa van 3,13 g/ml volgt dat het loodglas betreft, dat pas na 1670 gebruikt werd. De vulling waarin het glas is aangetroffen was aanzienlijk jonger dan de beerput zelf (paragraaf 5.2).

Uit de postmiddeleeuwse kuil GK03 (werkput 3) komen een bodemfragment en een hals/mond-fragment in woudglas die donker, invretend gecorrodeerd zijn. Het hals/mond-fragment is afkomstig van een bol flesje. De flesmond is voor het midden van de zeventiende eeuw te dateren. Het bodemfragment vertoont ruwe concentrische krassen op de binnenzijde. Daarmee is in ieder geval duidelijk dat dit bodemfragment niet afkomstig kan zijn van een fles maar eerder van een schotel.

Uit de kuil KK12 (werkput 2) komen drie fragmenten van twee bekers in woudglas.

- bodem/wand-fragment van een *Maigelbecher* met een matig opgestoken bodem en enkelvoudige ribbeling op de wand. Bij de bodem staat de ribbeling haaks op de bodem en iets hoger staat de ribbeling schuin naar rechts.
- bodem/wand en wand/rand-fragment van een *Maigelbecher* met zeer fletse ribbeling.

Beide bekers hebben een donkere oppervlakkige corrosie. Gezien hun laag opgestoken bodems zijn het waarschijnlijk vroege exemplaren (veertiende eeuw).

7 Synthese en conclusies

De afmetingen van het opgegraven terrein waren te klein om een eenduidig beeld te kunnen vormen van de fysisch-geografische ontwikkeling van het gebied. Gedurende het laatste millennium voor Chr. heeft zich in het gebied een complexe afwisseling van erosie en sedimentatie voorgedaan onder invloed van zowel de Rijn als de Vecht. Wel is vastgesteld dat het gebied zeker al vanaf het begin van de jaartelling bewoonbaar geweest moet zijn.

Van bewoning in de Romeinse tijd en vroege middeleeuwen is ter plaatse van het opgravingsterrein echter nog geen sprake. Uit losse aardewerkfragmenten blijkt wel dat het gebied in de tweede en de derde eeuw met enige regelmaat bezocht werd. Zeer waarschijnlijk werd dit gebied gebruikt voor agrarische doeleinden door mensen die in of rond het Romeinse *castellum* leefden. De kortste afstand tussen het opgravingsterrein bedraagt slechts 370 meter. Hoewel er behalve de oude naam voor Utrecht (*Traiectum*) geen aanwijzingen voor zijn, heeft er vermoedelijk ter hoogte van het *castellum* wel een oversteekplaats over de Rijn gelegen, waardoor het terrein vanaf de zuidoever van het terrein goed bereikbaar was.

Uit de vroege middeleeuwen is slechts één scherfje aangetroffen. Voor een regelmatig gebruik van het terrein in deze periode is dat wel een zeer magere aanwijzing. In 1997 zijn bij opgravingen op slechts 150 m naar het westen, op een terrein dat ook tussen Rijn en Vecht gelegen was, wat overtuigender aanwijzingen gevonden voor een regelmatige aanwezigheid van mensen, eveneens in de vorm van scherven (van Rooijen & van der Mark 1998). Dat op geen van beide opgravingsterreinen greppels zijn aangetroffen duidt erop dat het gebied tussen Rijn en Vecht in de Romeinse tijd en de vroege middeleeuwen slechts extensief gebruikt werd, mogelijk voor het weiden van vee of paarden. In het zuiden van de stad is in een strook langs de oostzijde van de oude gracht bijvoorbeeld wel een Karolingisch slotensysteem aangetroffen dat ter plaatse op een wat intensiever agrarisch gebruik in die periode wijst (van Rooijen 1999, 16).

Vanaf het midden van de elfde eeuw neemt met de inrichting van de immunitet van Sint-Jan de menselijke activiteit in de omgeving van het opgravingsterrein sterk toe. Het oudste spoor dat tijdens de opgraving aangetroffen is betreft een perceelsgreppel (structuur 1A-1) en dateert uit het midden of de tweede helft van de elfde eeuw. Het blok waarbinnen het opgravingsterrein zich bevond zal toen verkaveld zijn. Het terrein zelf was in de elfde eeuw nog

7.1 Infrastructuur aan het eind van de tweede eeuw geprojecteerd op een recente satellietfoto. Het Romeinse castellum onder het Domplein is weergegeven als een rode rechthoek. De rode lijn linksonder is het tracé van de Romeinse weg dat archeologisch is vastgesteld. De onderbroken rode lijn is een hypothetisch tracé. Op stedelijk niveau gezien ligt de onderzoekslocatie aan de Wittevrouwenstraat relatief dicht bij het Romeinse castellum. Afbeelding: E.P. Graafstal, gemeente Utrecht.

7.2 Rivierlopen, grachten, bewoningskernen en immuniteten rond het midden van de elfde eeuw. Overgenomen uit Rennes (2005).

7.3 Rivierlopen, grachten, bewoningskernen en immuniteten rond het midden van de twaalfde eeuw. Het opgravingsterrein is weergegeven met een rode rechthoek. Overgenomen uit Rennes (2005) en bewerkt.

niet echt door mensen bewoond: overtuigend elfde-eeuws aardewerk ontbreekt immers.

De elfde-eeuwse bewoning binnen Utrecht lijkt zich bij de huidige stand van kennis tot enkele kerngebieden te beperken. De belangrijkste kernen lagen langs de Vecht (Waterstraat en Lange Lauwersstraat) en het noordelijk deel van de Oude Gracht, in het gebied ten westen van het Damplein en in het zuiden van de stad tussen de Twijnstraat en de Nicolaasdwarsstraat.

In de twaalfde eeuw vond op het opgravingsterrein opeens bewoning plaats. Een kringgreppel die om een hooimijt gegraven zal zijn dateert in ieder geval al uit de eerste helft van de twaalfde eeuw (structuur 1B). Deze hooimijt illustreert wel het agrarische karakter van de eerste bewoning. In hoeverre de bouw van de stadsomwalling in de eerste helft van de twaalfde eeuw en het verlenen van stadsrechten aan Utrecht in 1122, mensen ertoe heeft aangezet zich opeens op deze plek te vestigen is niet duidelijk. Vermoedelijk heeft zich ter plaatse van de huidige letterenbibliotheek in de twaalfde eeuw gewoon een ontwikkeling voltrokken die al in de elfde eeuw met de inrichting van de immuniteit van Sint-Jan in gang was gezet.

Het vondstmateriaal uit periode 1 verschilt niet van datgene wat aangetroffen wordt op de agrarische nederzettingen buiten Utrecht. De aardewerkverhoudingen laten zelfs een opvallende overeenkomst zien. Ook de metaalvondsten uit periode 1 zijn niet ongebruikelijk op agrarische nederzettingen. Van de twaalfde-eeuwse ruiterspoor zijn meerdere tegenhangers gevonden op agrarische nederzettingen te Leidsche-Rijn (Hendriksen 2004) en Kerk-Avezaath (Nooijen 2000). Ook de relatief zeldzame vouwbalans kent een tegenhanger uit Kerk-Avezaath.

Omdat tot nu toe zeer weinig huizen uit de twaalfde of vroeg dertiende eeuw zijn opgegraven binnen Utrecht is het niet duidelijk in hoeverre de bewoning met agrarisch karakter representatief was voor Utrecht binnen de omwalling. In het zuiden van de stad is aan de Oude Gracht, achter het huis Payenborg, een twaalfde-eeuws bootvormig gebouwplattengrond aangetroffen dat als een schuur geïnterpreteerd wordt (van Rooijen en Wynia 1998, 116). De opgraving aan de Wittevrouwenstraat heeft voor de noordoosthoek van de middeleeuwse stad, bewoning in de twaalfde eeuw aan kunnen tonen. Daarmee kan een nieuwe twaalfde-eeuwse bewoningskern aan de stad toegevoegd worden (zie afb. 7.3). Hoeveer de twaalfde-eeuwse bewoning zich hier uitstrekte zullen toekomstige opgravingen in de omgeving moeten uitwijzen. De mogelijkheid bestaat dat deze zich uitstreekte tot aan de vecht en aansloot op de al eerder vastgestelde bewoningkern aldaar.

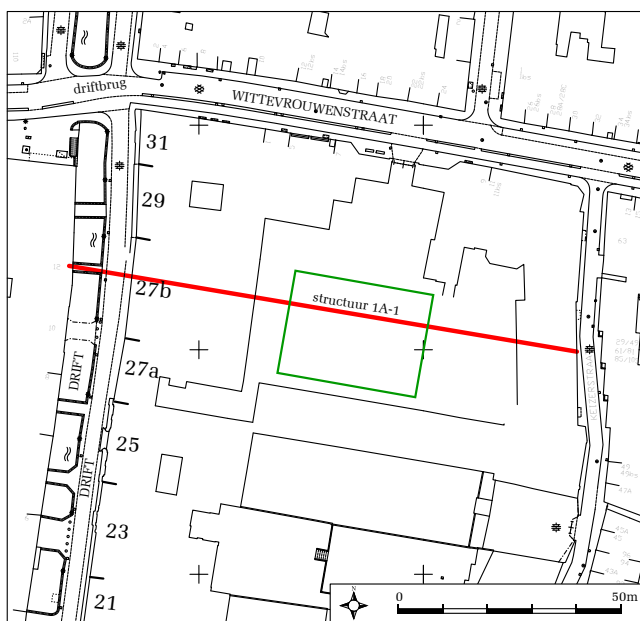
In de loop van de late middeleeuwen vindt een versterking van de huizen plaats. Het agrarisch karakter van de bewoning maakte plaats voor woonhuizen met een zekere

allure. Illustratief hiervoor is het tijdens de opgraving aangetroffen bewerkte natuursteen evenals het fragment van een bronzen watervat (lavabo). De inmiddels stenen huizen ondergaan gedurende de late middeleeuwen allerlei verbouwingen. Zo worden de huizen steeds verder uitgebreid door zowel aanbouw als het samenvoegen van verschillende delen. Op het opgravingsterrein zelf is met name voor de late veertiende en vroege vijftiende eeuw een verhoogde bouwactiviteit vastgesteld.

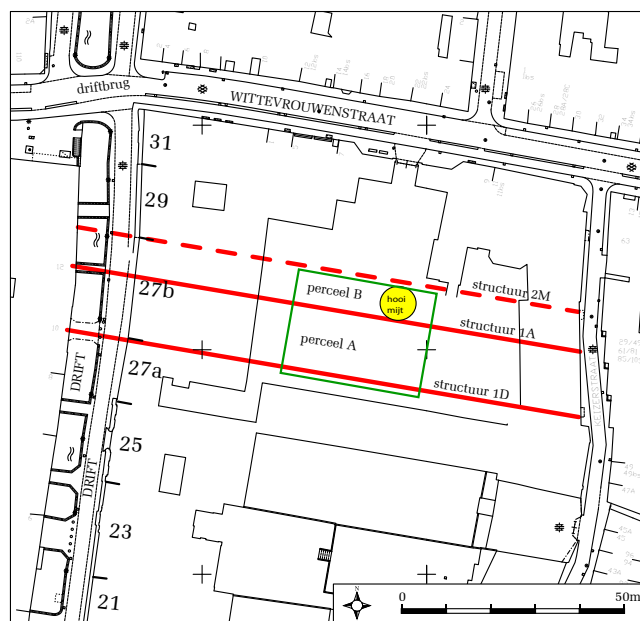
Hiermee gepaard gaan ook veranderingen in de perceleling. Zoals hiervoor al gezegd bestaat in de tweede helft van de elfde eeuw slechts één perceelsgreppel (afb. 7.4). In de twaalfde eeuw kunnen binnen het onderzoekerrein twee percelen onderscheiden worden (afb. 7.5). Perceel A wordt aan de zuidzijde begrensd door de lijn langs structuur 1D (welke later opgevolgd zal worden door een muur). Aan de noordzijde geldt nog steeds de perceelsgreppel 1A-1 als grens, rond het midden van de twaalfde eeuw opgevolgd door een jongere fase op dezelfde plaats (structuur 1A-2). Deze greppels vormen ook de zuidgrens van perceel B. De noordgrens van perceel B is niet bekend. In afb. 7.6 is een onderbroken rode lijn weergegeven op de plaats waar rond 1400 een perceelsmuur gebouwd zou worden (structuur 2M). Omdat deze muur na de opgraving onder ongunstige omstandigheden aan het licht kwam, kon hier onvoldoende archeologisch onderzoek plaatsvinden. Daardoor hebben we niet vast kunnen stellen of hier voor 1400 ook al een perceelsgrens liep. Het is echter niet erg waarschijnlijk dat dit het geval was. De tijdens de opgraving aangetroffen kringgreppel van een hooimijt (structuur 1B), lag immers zeer dicht langs de lijn waar rond 1400 de stenen perceelsmuur gebouwd zou worden. Als in de twaalfde eeuw de perceelsgrens inderdaad op deze lijn lag zal de hooimijt een vrije doorgang naar de achterkant van het perceel behoorlijk gehinderd hebben.

In de dertiende eeuw lijken er nog geen veranderingen in de perceling plaatsgevonden te hebben (afb. 7.6). Uit deze periode dateren wel twee kelders welke zich nog onder de huidige bebouwing van Drift 27B bevinden (van Dijk & Overbeek 2002a). Boven deze kelders zullen in de dertiende eeuw huizen gestaan hebben. Op zowel perceel A als perceel B heeft in de dertiende eeuw een onderkelderd huis gestaan. Het huidige pand Drift 27B is dus ontstaan uit twee dertiende-eeuwse huizen.

Rond 1400 vinden er veranderingen plaats. Over perceel A wordt een nieuwe perceelsmuur gebouwd (structuur 2J). Van perceel A wordt het noordelijke deel bij perceel B gevoegd. Door deze samenvoeging ontstond perceel D. Van perceel D is de noordgrens wel met zekerheid vastgesteld (in de vorm van structuur 2M). Tussen de structuren 2J en 2A ligt nu perceel C: het zuidelijk restant van wat oorspronkelijk perceel A was. In afb. 7.7 zijn de dertiende-eeuwse kelders nog eens weergegeven om te illustreren welk effect de veranderingen rond 1400 hadden op de

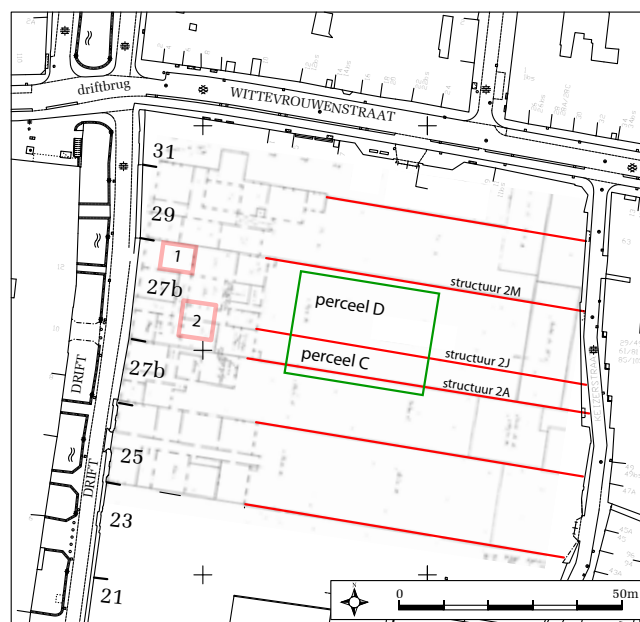
7.4 Percelering in de tweede helft van de elfde eeuw.

7.5 Percelering in de twaalfde eeuw.

7.6 Percelering in de dertiende eeuw.

7.7 Percelering aan het begin van de vijftiende eeuw.

huizen. De zuidelijk kelder (nr. 2) ligt nu aan weerszijden van de perceelsgrens. Een aanwijzing dat aan de bovengrondse indeling van de huizen nogal wat veranderd moet zijn.

Pas rond 1600 is er sprake van vijf percelen (Drift 25, 27A, 27B, 29 en 31). De percelen C en D moeten in de tussenliggende periode zijn samengevoegd tot Drift 27. Als ondergrond is in afb 7.7 de gebouwindeling weergegeven zoals die in 1807 is opgemeten. Opvallend is dat de perceelsmuren op één lijn liggen met binnenmuren in het gebouwencomplex Drift 25-31. Ondanks de vele verbouwingen heeft de laat-middeleeuwse perceelsindeling toch zijn sporen in dit gebouwencomplex nagelaten.

Voor alle duidelijk moet hier wel opgemerkt worden dat de opgraving zich beperkt heeft tot het middelste deel van de percelen (eigenlijk de achtertuinen). Het zwaartepunt van middeleeuwse bewoning en activiteit zal meer richting Drift gelegen hebben, onder de huidige gebouwen. De opgraving geeft dus een beeld van de activiteiten die zich in de achtertuinen afgespeeld hebben.

Vondsten en documentatie

Alle gegenereerde velddocumentatie en uitwerkingsdocumentatie, alsmede het geborgen vondstmateriaal is in beheer van Cultuurhistorie van gemeente Utrecht. De veldtekeningen en de overige administratie bevinden zich in het Pandhuis aan de Zwaansteeg 11 te Utrecht. Het vondstmateriaal bevindt zich in het centrale archeologische depot van de gemeente Utrecht.

Literatuur

- Bakker, J.A., *Kanttekeningen bij mijn publicaties en enige andere zaken*. Baarn 2004
- Bakker, A.M. & M.F.M. Duurland, *Programma Van Eisen, DO Wittevrouwenstraat 7-11*, Gemeente Utrecht, Sectie Cultuurhistorie, Utrecht 2006
- Bartels, M., *Steden in Scherven. Vondsten uit beerputten in Deventer, Dordrecht, Nijmegen en Tiel (1250-1900)*, Amersfoort 1999
- Berendsen, H.J.A., *De genese van het landschap in het zuiden van de provincie Utrecht*, Utrechtse Geografische Studies 25, Utrecht 1982
- Borremans, R. & R. Warginaire, *La céramique d'Andenne. Recherches de 1956-1965*, Rotterdam 1966
- Bruijn, A. *Pottersvuren langs de Vecht. Aardewerk rond 1400 uit Utrecht*, Rotterdam Papers III, Rotterdam 1979
- Bruijn, M.W.J. de, *Husinghe ende hofstede; een institutioneel-geografische studie van de rechtspraak over onroerend goed in de stad Utrecht in de middeleeuwen*, Stichtse Historische Reeks 18, Utrecht 1994
- Dijk, H. van & B. Overbeek, *Voormalig paleis van Lodewijk Napoleon*, ongepubliceerd verslag in het kader van blok 5 van de HBO-opleiding Bouwhistorie/ Restauratie, Hogeschool Utrecht, Utrecht 2002a
- Dijk, H. van & B. Overbeek, *Drift 29*, ongepubliceerd verslag in het kader van blok 6 van de HBO-opleiding Bouwhistorie/Restauratie, Hogeschool Utrecht, Utrecht 2002b
- Dijkstra, J., *Archeologisch Onderzoek in de binnenstad van Tiel, juni t/m september 1996. Lokaties Koornmarkt en Tol-Zuid*, Rapportage Archeologische Monumentenzorg 57, Amersfoort 1998
- Dominicus D. & J. van den Berg, *Een fluviatiele afzetting van de Rijn in de stad Utrecht*, ongepubliceerd veldwerkverslag sedimentologie, Utrecht 1971
- Egan, E. & F. Pritchard, *Dress accessories 1150-1450*, London 2002
- Essers E. & J. van Dijk, Archeozoölogie, in: A.A.A. Verhoeven & O. Brinkkemper (red.), *Archeologie in de Betuweroute. Twaalf eeuwen bewoning langs de Linge bij De Stenen kamer in Kerk-Avezaath*, Rapportage Archeologische Monumentenzorg 85, Amersfoort 2001, p. 199-277
- Nederlands Normalisatie Instituut, *Geotechniek: Classificatie van onverharde grondmonsters, NEN 5104-NNI*. Delft 1989
- Groot, H.L. de, De haven die verdween, in: G. Bakker & T. Hoekstra (red.), *Het stenen geheugen; 25 jaar archeologie en bouwhistorie in Utrecht*. Utrecht 1997, p. 12-39
- Hendriksen, M., *Afgedamd en afgedankt. Metaalvondsten uit twee middeleeuwse nederzettingen in Leidsche Rijn*, Utrecht 2004
- Hendriksen in voorbereiding, De metaalvondsten van LR48 (werktitel)
- Kam, R. de, *Dwars door Utrecht. Opgravingen langs de HOV-busbaan*, Utrechtse stadsgeschiedenissen, Utrecht 2003
- Kamp, J.S. van der, *Laatmiddeleeuwse bewoning langs de Hogeweide. Archeologisch onderzoek wegens de verlegging van de Waterleiding Rijn-Kennemerland*, Basisrapportage archeologie 10, Utrecht 2005
- Kleij, P., Aardewerk, in: J.W.M. Oudhof, J. Dijkstra & A.A.A. Verhoeven (red.), *Archeologie in de Betuweroute. "Huis Malburg" van spoor tot spoor. Een middeleeuwse nederzetting in Kerk-Avezaath*, Rapportage Archeologische Monumentenzorg 81, Amersfoort 2000, p. 97-138
- Kops, J., *Magazijn van vaderlandschen landbouw 2*, 1805
- Krist, J.S., *Huissen-Bloemstraat fase 3, een Aanvullend Archeologisch Onderzoek & Definitief Onderzoek, ARC-publicaties 57*, Groningen 2002
- Nooijen, C., Metaal, in: J.W.M. Oudhof, J.Dijkstra & A.A.A. Verhoeven. *Archeologie in de Betuweroute "Huis Malburg" van spoor tot spoor. Een middeleeuwse nederzetting in Kerk-Avezaath*, Rapportage

- Archeologische Monumentenzorg 81, Amersfoort 2000, p. 161-192
- Ostkamp, S., Het aardewerk uit de opgraving, in: J. Dijkstra, S. Ostkamp & G. Williams, *Archeologisch onderzoek op het terrein van de voormalige Berghuijskazerne te Middelburg*, ADC ArcheoProjecten Rapport 595, Amersfoort 2006, p. 51-92
- Prakken, J., De oorsprong van de Wittevrouwenpoort, *Maandblad Oud-Utrecht* 1, 1953, p. 7-8
- Rennes, H., *Historische atlas van de stad Utrecht. Twintig eeuwen ontwikkeling in kaart gebracht*, Amsterdam 2005
- Rooijen, C. van , Continue discontinuïteit. Het castellum Traiectum in het vroeg-middeleeuwse krachtenveld, *Jaarboek Oud-Utrecht* 1999, p. 5-34
- Rooijen, C. *Scherven, erven en evolutie. Analyse van een deel van de stedelijke keramiek ateliers in de Utrechtse Bemuurde Weerd tussen circa 1275 en 1350*, ongepubliceerde doctoraalscriptie, Universiteit van Amsterdam (IPP), 1993
- Rooijen, C.A.M. van & R. van der Mark, Voorstraat/Boothstraat, in: *Archeologische Kroniek Provincie Utrecht 1996-1997*, Utrecht 1998, p. 125-131
- Rooijen, C.A.M. van & H. L. Wynia, Zuidelijke binnenstad, in: *Archeologische Kroniek Provincie Utrecht 1994-1995*, Utrecht 1998, p. 103-124
- Sanke, M., *Die mittelalterliche Keramikproduktion in Brühl-Pingsdorf*, Rheinische Ausgrabungen 50, Mainz 2002
- Treling, J.R., Lange Lauwersstraat 3-13, *Archeologische en bouwhistorische Kroniek van de gemeente Utrecht* 1985, Utrecht 1986, p. 176-180
- Verhoeven, A.A.A., *Middeleeuws gebruiksaardewerk in Nederland (8ste - 13de eeuw)*, Amsterdam Archaeological Studies 3, Amsterdam 1998
- Vlerk, L.C. van der, *Utrecht ommuurd. De stedelijke verdedigingswerken van Utrecht*, Vianen 1983
- Weerts, H.J.T., P. Cleveringa & M. Gouw, De Vecht/Angstel, een riviersysteem in het veen, in: *Grondboor en Hamer* 3-4, 2002, p. 66-71
- Willemsen, A., *Kinder delijt. Middeleeuw speelgoed in de Nederlanden*, Nijmegen 1998
- Ypey, J., Mondharpen, in: *Antiek* 11, 1976-1977, p. 209-231

Eerdere uitgaven

De volgende Basisrapportages archeologie van de gemeente Utrecht zijn inmiddels verschenen:

Basisrapportage archeologie 1

De Grauwert.

Archeologisch onderzoek naar een laatmiddeleeuwse omgracht complex

Basisrapportage archeologie 2

Eligenstraat.

2000 jaar bebouwing in het zuiden van de Utrechtse binnenstad

Basisrapportage archeologie 3

Sportpark Terweide.

Inheems-Romeinse bewoning uit de eerste eeuw na Christus ten noorden van de Limes

Basisrapportage archeologie 4

Twee ijzertijdvindplaatsen langs de snelweg.

Archeologisch proefonderzoek

Basisrapportage archeologie 5

Middeleeuwse bewoning langs de snelweg.

Archeologisch proefonderzoek langs Rijksweg A2

Basisrapportage archeologie 6

Parkwijk-Noord.

Zoektocht naar Romeinse activiteiten ten noorden van het castellum op de Hoge Woerd

Basisrapportage archeologie 7

Laatmiddeleeuwse bebouwing langs de Hogeweide.

Archeologisch proefonderzoek

Basisrapportage archeologie 8

Langs de Hogeweide.

Archeologisch proefonderzoek van een laat- en postmiddeleeuws bewoningslint

Basisrapportage archeologie 9

In de schoot van het landschap.

Vleuterweide-Wilhelminalaan. Een nederzetting uit de mid- en late ijzertijd

Basisrapportage archeologie 10

Laatmiddeleeuwse bewoning langs de Hoge Weide.

Archeologisch onderzoek wegens de verlegging van de Waterleiding Rijn-Kennemerland

Basisrapportage archeologie 14

Wonen aan het water (deel 1).

Archeologisch onderzoek van een twaalfde-eeuwse nederzetting langs de Oude Rijn

Basisrapportage archeologie 15

Wonen aan het water (deel 2).

Archeologisch onderzoek van een twaalfde-eeuwse nederzetting langs de Oude Rijn

Basisrapportage archeologie 16

Vroege wacht.

Archeologisch onderzoek van twee eerste-eeuwse houten wachttorens in Leidsche Rijn

Basisrapportage archeologie 27

Proefsleuvenonderzoek Rheyngaerde.

Aanvullend archeologisch onderzoek naar de Romeinse limesweg

Basisrapportage archeologie 34

Pottenbakkers aan de Anthoniedijk

Basisrapportage archeologie 39

Romeinen op het schoolplein

Proefsleuvenonderzoek (LR 61) op het schoolplein van de R.K. Basisschool Drie Koningen in De Meern, gemeente Utrecht

Colofon

Uitgave**StadsOntwikkeling**

Gemeente Utrecht

Stedenbouw en Monumenten

Cultuurhistorie © 2008

Redactie

A.M. Bakker

Eindredactie

R. de Kam

Vormgeving

Grif | grafisch ontwerp, Utrecht

Datum

maart 2009

Meer informatie**Cultuurhistorie**

afdeling Stedenbouw & Monumenten

Telefoon 030 - 286 39 90

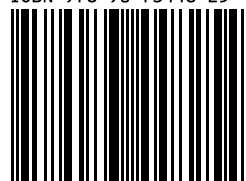
E-mail cultuurhistorie@utrecht.nl

www.utrecht.nl

Bijlagen

Meer informatie
Cultuurhistorie
afdeling Stedenbouw & Monumenten
Telefoon 030 - 286 39 90
E-mail cultuurhistorie@utrecht.nl
www.utrecht.nl

ISBN 978-90-73448-25-4

9 789073 448254 >